

Hoffmann István

MIKROTOPONÍMIAI VIZSGÁLATOK 1.
TAPOLCAFŐ HELYNEVEI

Hoffmann István

**Mikrotoponímiai vizsgálatok 1.
Tapolcafő helynevei**

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2013

A Magyar Névarchívum Kiadványai 30.

Szerkesztő:
Hoffmann István

A publikáció elkészítését az OTKA K 100580 számú pályázat, valamint a TÁMOP 4.2.1/B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

Készült a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén.

Lektorálta:
Tóth Valéria

© Hoffmann István, 2013
© Debreceni Egyetemi Kiadó, beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát, 2013

ISBN 978-963-318-364-9

Kiadja a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1975-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja.

Felelős kiadó: Dr. Virágos Márta főigazgató

Borítóterv: Varga József

Készült a Debreceni Egyetem sokszorosító üzemében.

Tartalom

Előszó	7
A helynévszótár felépítéséről	11
Tapolcafő helynévtára	13
A felhasznált források	129
A Magyar Névarchívum Kiadványainak eddig megjelent kötetei	137
Tapolcafő névtérképei	139

Előszó

E munkában egy bakonyalji kis falunak, Tapolcafőnek a helyneveit adom közre egy olyan több részre tervezett munka első köteteként, amelynek további darabjaiban két szomszédos település, Pápakovácsi és Kup névanyagának az ittenihez hasonló közzétételére vállalkozom, majd egy összegző kötetben szélesebb körű kitekintéssel kívánom bemutatni e helynévállományok névrendszertani jellegzetességeit.

A mikrotoponimák vizsgálata régóta foglalkoztatja a magyar névkutatókat. A tudományos érdeklődésnek már a 19. században megmutatkozó ébredését követően a 20. század középső harmadában születtek az első komoly eredmények ezen a téren, elsősorban SZABÓ T. ATTILA érdeméből (1934, 1937 stb.), majd főképpen BENKŐ LORÁND (1947), LŐRINCZE LAJOS (1947a), KÁZMÉR MIKLÓS (1957) és valamivel később INCZEFI GÉZA (1970) munkássága nyomán. A jelzett időszakban megjelent munkák azonban főképpen egy-egy kisebb-nagyobb terület helyneveinek a tipológiai jellegű rendszerezése révén igyekeztek képet adni az adott térség helynévrendszertani jellegzetességeiről. S miközben emellett a magyar névkutatás fontos eredményeképpen adatok százezreit közlétező kötetek tucatjai jelentek meg a magyar nyelvterület különböző részeiről, meglepően kevés olyan munka látott napvilágot, amely az élőnyelvi neveket a lehető legnagyobb részletességgel, a történeti források adatait pedig egyre mélyebb időbeli rétegekbe leásva kívánta volna bemutatni. S ha készültek is ilyen dolgozatok, azok a szélesebb közönség, de még gyakran a szakemberek előtt is jobbra rejtve maradtak.

Egy-egy település helynévállománya bizonyos tekintetben egységes, összefüggő rendszert képez, egy-egy kisebb falu lakói pedig egyfajta névközösséget alkotnak. Ebből következően az ilyen névállományok elemzése a tudományos interpretáció számára megteremtheti annak a lehetőségét, hogy ennek keretein belül vizsgálódva a névrendszer egészének és változástörténetének a jellegzetességei, mozgatórugói a lehető legpontosabban feltárhatóvá váljanak.

A fent jelzett célokat követve én magam is erre vállalkozom. Az itt közreadott kötetben az egyes nevekre összpontosítom a figyelmet, azaz egyfajta analitikus vizsgálatot végzek. Az egyes nevek persze egymással is sok szálon összefüggnek, s ezeket a kapcsolatokat igyekszem minél plasztikusabban megrajzolni. Ettől függetlenül azonban szükség van olyan áttekintő elemzésre, ha úgy tetszik, szintetikus jellegű vizsgálatra is, amely viszont a hangsúlyt nem az egyes nevekre, hanem az általuk alkotott rendszer legfontosabb jellemzőinek bemutatására helyezi. E két szint csakis akkor alkothat szerves, összefüggő egységet, ha a vizsgálatok

mindkét területen azonos elvi, módszertani alapokon állnak, azonos fogalomkészletet használnak. Ebben a tekintetben munkám elméleti vezérfonalául az az elemzési modell szolgál, amelynek alapjait a „Helynevek nyelvi elemzése” című munkámban teremtettem meg még az 1990-es évek elején (HOFFMANN 1993), s amely azóta is folyamatosan módosult egyes részeit illetően részben a magam munkája révén (vö. pl. HOFFMANN 1999), de főképpen helynévkutató kollégáim eredményeinek következményeképpen (vö. pl. TÓTH V. 2001, 2008, RÁCZ A. 2005, PÓCZOS 2010, BÍRÓ 2002, BÍRÓ–KALCSÓ 2004, BÖLCSKEI 2010, HÁRI 2010).

Az e kötetben közreadott anyag publikálásával régi, kedves kutatási témámhoz térek vissza, voltaképpen egészen a pályám kezdetének időszakába. Tapolcafő helyneveivel még egyetemi hallgatóként kezdtem el foglalkozni: előbb tudományos diákköri munkát készítettem belőle (első publikációm, amelyre ma is büszkén tekintek vissza, ennek a dolgozatnak a rövidített változata volt: HOFFMANN 1975), majd része lett ez a téma egyetemi szakdolgozatomnak (1977) és doktori értekezésemnek is (1979). Később néhány tanulmányt is közreadtam e névanyagra támaszkodva (1984–1985, 1985), de más írásaim névpéldái között is sűrűn felbukkannak az innen való adatok.

Az itt közölt helyneveket jórészt tehát az 1970-es években gyűjtöttem. Az élőnyelvi gyűjtés során mondhatni ideális feltételek segítették a munkámat: anyai nagyszüleimnél már gyermekkoromban sok időt töltöttem a faluban, s ennek révén jól ismertem az ottani helyeket és embereket, s később is könnyen elérhettem a szülővárosomtól, Pápától mindössze 7 kilométerre fekvő települést. Ismeretségeim révén pedig a legalkalmasabb adatközlőkkel beszélgethettem vissza-visszatérő alkalmakkor, és ráadásul többnyire a gyűjtési helyzetekben jórészt eleve meglévő merevség nélkül végezhettem a munkát. Mivel adatközlőim nagy része még a 19. század utolsó évtizedeiben született, elbeszéléseikből hiteles, színes képet kaphattam Tapolcafő egész 20. századi helynévtörténetéről is. Egykori beszélgetőtársaimra ma is hálával gondolok vissza, az alábbiakban álljon itt azoknak a neve, akik-től a legtöbb segítséget kaptam:

Banai Dezső (1925), Berki Dániel (1896), Berki Károly (1891), Berki Károlyné Kecskés Karolina (1895), Cseke Gábor (1884), Hoffmann Istvánné Szelinger Magdolna (1927), Kiss Dánielné Szemerei Karolina (1897), Kovács Endre (1890), Szelinger Nándor (1936), Szili Gábor (1883), Szili Gáborné Lutor Mária (1891), Váczi Károly (1927).

Az akkori gyűjtőmunka lezárása óta eltelt három és fél évtized az élőnyelvi adatok aktualizálását feltétlenül megkövetelné, ha a mai helyzetet kívánnánk a középpontba állítani. Ezt a kiegészítő gyűjtést azonban nem volt célom elvégezni, mégpedig többféle megfontolás alapján.

Egyfelől Tapolcafő történetében időközben olyan változás állt be, amely a település helyneveit is érintette: közigazgatási önállósága megszűnt, 1982-ben ugyanis Pápához csatolták. Ez a körülmény persze akár éppen indokolhatná is az újra-

gyűjtés fontosságát, szükségességét, hiszen így a történetiség egy újabb szakaszára vonatkozóan is vizsgálhatnánk a nevek körében a sajátos helyzet kiváltotta módosulásokat.

Másfelől viszont, ha a kitűzött célok közül a névrendszertani összehasonlító elemzést is meg kívánom valósítani, akkor mégiscsak el kell tekintenem ettől az időbeli kiterjesztéstől. Nemcsak azért, mert akkor ezt Pápakovácsi és Kup esetében is meg kellene tennem — ez egyébként csupán idő kérdése volna —, hanem főképpen amiatt, hogy abban az esetben nem lenne módom a tágabb környék településeinek névrendszereivel való összehasonlításra. A Pápai járás földrajzi neveinek gyűjteménye ugyanis éppen a jelzett időszakban, az 1970–80-as években készült el (VeMFN. 2.): ennek munkálataiban én magam is részt vállaltam 18 település helynévanyagának a közzevetőjeként. De jórészt ennek az időszaknak a névállományát tükrözik a megye többi járásának a kötetei is, még akkor is, ha közülük egyesek csak évtizedekkel később jelentek meg (VeMFN. 1., 3., 4.). Az itt közreadott élőnyelvi adatok tehát az 1970-es évek állapotát mutatják, de közvetve — az adatközlők életkorából adódóan — többnyire a 20. század addig eltelt évtizedeire is vonatkoztathatók.

Ezt az időbeli korlátozást értelemszerűen nem tartottam követendőnek a történeti források feltárásában. Itt az azóta eltelt időben hozzáférhetővé vált adatokat is igyekeztem beépíteni munkámba. A levéltári adatokat jórészt a Veszprém Megyei Levéltárból gyűjtöttem össze, de hasznos forrásokat találtam a Magyar Országos Levéltárban, valamint az akkori Veszprémi Püspöki Levéltárban, továbbá a Győri Megyei Levéltárban és a Győri Püspöki Levéltárban is. Az adattár anyagának kiegészítésére bőséggel használhattam fel különféle céllal kiadott nyomtatott forrásokat is. A helynévanyag elemzése során pedig arra törekedtem, hogy a legújabb szakirodalmi eredményeket is beépítsem a nevek magyarázatába.

Az itt közzétett dolgozatot elsősorban helynévtörténeti munkának tekintem, benne elsősorban e tudományterület szakmai követelményeit igyekeztem érvényesíteni, különös tekintettel persze e vizsgálatok interdiszciplináris jellegére. A magyarázatok megszövegezésében azonban figyelembe vettem azt is, hogy az efféle munkákat nemcsak a tudomány művelői használhatják fel, hanem haszonnal forgathatja minden olyan érdeklődő olvasó is, aki Tapolcafő múltjáról szeretne többet megtudni.

Évtizedekkel ezelőtt végzett gyűjtőmunkám anyagának mostani közreadásában az is szerepet játszott, hogy a közelmúltban „Magyar Digitális Helynévtár” néven létrejött egy olyan on-line adatbázis (<http://mdh.unideb.hu>), amely egyrészt a már megjelent gyűjtemények névanyagát kívánja egységes keretben hozzáférhetővé tenni, másrészt pedig új lendületet szeretne adni az utóbbi évtizedekben elakadni látszó helynévgyűjtő és -közzevető munkának, kiterjesztve az adatolást a magyar nyelvterület minél nagyobb térségeire. E publikációval ezt a folyamatot is segíteni szeretném, ezért az itt közzétett anyagot a fenti adatbázisban is elérhetővé teszem.

Munkám kiadásában nagy segítséget kaptam kedves tanítványomtól, Halmos Judittól, aki egykori értekezésem kéziratának digitalizálását végezte el nagy türelemmel és figyelemmel. Munkájáért köszönet illeti. Ugyancsak köszönettel tartozom Tóth Valériának is, aki a könyv lektoraként látott el hasznos tanácsokkal és tett a munka megszövegezését illető kritikai észrevételeket. Az ő munkáját dicséri a kiadvány formába öntése is.

A helynévszótár felépítéséről

Tapolcafő helyneveit az alábbiakban szótárszerű elrendezésben adom közre. Ez azt jelenti, hogy az egyes egységek betűrendben követik egymást, és belső szerkezetüket tekintve azonos módon épülnek fel.

A névcikkek kialakítása a nevek által megjelölt helyeket alapul véve történt, azaz egy névcikkbe kerültek az azonos helyre vonatkozó megnevezések. Mivel egy-egy helynek gyakran több neve is van, s a történetiségben ugyancsak különféle névváltozatok is kapcsolódhatnak hozzá, ezért a névcikkeken belül hangtani, helyesírási, alaktani és szemantikai szempontból eltérő jellegű megnevezések szerepelhetnek egymás mellett. Ez az elrendezés azzal az előnnyel jár, hogy így a megnevezések változását, alakulását könnyebben figyelemmel kísérhetjük, s ezek mozgatórugóit is nagyobb eséllyel tudjuk feltárni. A névanyagban való könnyebb tájékozódást segíti elő, hogy a névcikkeken belül szereplő névváltozatok közül azok, amelyek a névcikk élén álló formától alaktani szempontból eltérést mutatnak — azaz legalább egy morfémanyi különbség van a nyelvi felépítésükben —, utaló címszóként is szerepelnek a betűrend megfelelő helyén. Az egyes névcikkek két fő részből állnak: az első a szűkebb értelemben vett adatközlő rész, a második pedig ezek interpretációját tartalmazza.

Az adatközlő rész (az 1970-es évek nyelvi állapotát tükröző) élőnyelvi és történeti adatokat tartalmaz. A névcikk élén álló címszó a magyar szótárírói hagyományoknak és a célszerűség követelményének megfelelően kikövetkeztetett köznyelvi formában szerepel. Címszóvá — abban az esetben, ha többféle változatban is él a név — azt a formát emeltem, amelyet a helybeliek leggyakrabban használnak. Ennek megállapítása azonban nem mindig egyszerű feladat, s erre vonatkozóan gyakran nem is hozható objektív, egyértelmű döntés. Ha valamely név adatai között nincsenek élőnyelviek, akkor a legrégebbiről adatolható névformát emeltem címszóvá, ilyen esetben a ma már nem használt nevek címszáva előtt † jel áll.

Az adatközlő részben a címszót követően először az élő nevet, névváltozatokat adom meg fonetikus lejegyzésben, lehetőség szerint a használati gyakoriságot követő sorrendben. A nevek helyragos formái közül egyedül a hol? kérdésre felelő formát tüntetem fel, mivel ez többnyire meghatározza a másik két irány ragjainak a használatát is. Ahol a toldalékolásban ingadozás tapasztalható, ott ezt a változatok felsorolásával jelzem. A neveket sok esetben fonetikus lejegyzésű szövegekben is bemutatom, amelyek gyakran tartalmazznak a kérdéses helyre vonatkozó földrajzi, gazdasági természetű információt vagy a névre vonatkozó népi névmagyarázatot, hozzá kapcsolódó hiedelmet stb. A szövegkörnyezet jelzi a neveknek a

nyelvi beszerkesztettségét is, amely adott esetben a kifejezés tulajdonnévi értékét világíthatja meg az elvileg lehetséges közzsói értelmezéssel szemben.

Az élőnyelvi adatokat a történeti forrásokból való névadatok követik időrendben felsorolva, az eredeti írásmódnak megfelelő formában, a forrás helyének pontos feltüntetésével együtt. A történeti névadatokat a rendelkezésemre álló jóval bővebb anyagból úgy válogattam össze, hogy azok minél pontosabban tükrözzék az egyes korokra jellemző névformákat. A történeti forrásokból származó nevek korabeli használati értékét nehezen tudjuk megítélni: bizonyára vannak közöttük olyanok is, amelyeket a helybeliek kevésbé vagy egyáltalán nem is használtak, s csak a hivatalos eljárások dokumentumaiban szerepeltek.

A névcikkek második egységében először a kérdéses helynek a leírását adom meg: bemutatom a földrajzi jellegét, a vele érintkező területek felsorolásával igyekszem minél pontosabban meghatározni a helyzetét, jelzem az egyes területeknek a neveikben is gyakran kifejeződő rész–egész viszonyait. Kitérek a művelési formákra, ezek változásaira, az adott helynek a falu életében betöltött szerepére. Ezt követően végzem el a névnek, illetve az egymással összefüggő névváltozatoknak a nyelvi elemzését. Nem csupán névetimológiákat, azaz néveredet-magyarázatokot adok, hanem a névrekonstruktív eljárás segítségével igyekszem feltárni a nevek keletkezésének tárgyi-szemléletbeli hátterét, azaz a névadás motivációját is, s emellett végigkövetem a nevek változásának, cserélődésének a folyamatát is. A névmagyarázatokban rávilágítok a falu névrendszerének belső összefüggéseire, de adott esetben utalok közelebbi-távolabbi térségek névpéldáira is. Mivel a múltban történt névadási aktusok soha nem ismerhetők meg a maguk teljes részletességében, névmagyarázataimban arra törekedtem, hogy minél több lehetséges megoldást felvessek. Ebben a névmagyarázó részben dőlt félkövér jelöléssel szerepelnek azok az alakok, amelyek a névtárban utaló címszóként állnak.

A település helyneveit a névtár után álló névtérképeken is bemutatom, amelyek Barkóczi Norbert munkáját dicsérik.

Tapolcafő helyneveiről meglehetősen kevés publikációt ismerek, ezek adatait azonban természetesen bedolgoztam a névcikkekbe. PESTY FRIGYES adattárát az eredeti változatában tanulmányoztam, de figyelembe vettem ennek kiadott anyagát is (NY. NAGY 2000). BEKE ÖDÖN (1905) és HORVÁTH ENDRE (1906) nyelvjárási monográfiájában fonetikus lejegyzésű névanyagot is közöl a településről. Érdemes megemlíteni emellett, hogy — bár helyneveket e munka nem tartalmaz — Tapolcafő a „Magyar Nyelvjárások Atlaszá”-nak is kutatópontja volt, s ennek megfelelően IMRE SAMU nyelvjárási monográfiája (1970) gyakran hivatkozik innen való adatokra. A település helyneveit bemutatja a Pápai járás földrajzi neveit közlő kötet is (VeMFN. 2: 224–30), ennek anyagát azonban — mivel éppen az itt közreadott munkám gyűjtésén alapul — nem emeltem be a könyvembe.

Tapolcafő helynévtára

Adászteveli út lásd Teveli út.

Alsó-Döbrés — *Űósúó-Döbrís ~ Ósó-Döbrís ~ Āsó-Döbrís, -ën. — Az az Űósúó-Döbrís, amējik innej felű, a falu felű, az ut mellet van.*

A Döbrés-dombnak a falu belterülete felé enyhén lejtő oldalán levő szántó. Zártkertek: szőlők és gyümölcsösök is vannak benne néhány évtized óta. Pontos határait, területét a határrész képének megváltozása miatt nem lehet megállapítani. A név a *Közép-Döbrés* és a *Felső-Döbrés* megnevezésekkel áll korrelációban. Valószínű, hogy az *Alsó-* és *Felső-Döbrés* az egykori *Belső-* és *Külső-Döbrés* jelölte területre vonatkozik. Az *alsó* névrész jelentése: 'a falu belterületéhez közelebb eső'. A *Felső-Döbrés*-nél magasabban fekszik. A *Döbrés* név eredetét lásd a megfelelő szócikkben. Általánosan ismert név, valószínűleg az újabb dűlőnevek közé tartozik.

Alsó-Kalapács — *Űósúó-Kalapács ~ Ósó-Kalapács ~ Alsó-Kalapács, -Kalapáczsba. — Az Ósó-Kalapács am mēg itten az Iérre dül rá. — 1854: Kalapácsi arokra Dülő (T9), 1864: Kalapácsi árokra dülő, szántó föld és rét (Pesty), 1905: Kalapácsi 'érre d[ülő] (Beke 49).*

A Kalapács K-i része, a Kalapácsi-ér jobb oldalán fekszik. Mintegy 80 kat. h. szántó és rét, a Döbrés-dombtól meredeken lejt a patak felé. Egy kisebb részét *Verba-Kalapácsok*-nak nevezik. A **Kalapácsi-árokra dülő** (1854, 1864) és a **Kalapácsi-érre dülő** (1905) névváltozatok olyan harmadfokú származékok, amelyek denotatív jelentése megegyezik a mindkettő alapjául szolgáló *Kalapács* helynévvel: a határrészről elnevezett patak nevéből alkottak ismét — talán inkább csak a hivatalos használatban — határrésznevet. A névforma a népnyelvben nem tudott meggyökeresedni. Denotátuma szerint az *Alsó-Kalapács* névpárja a *Legelő-Kalapács*, **Felső-Kalapács* elnevezésről nincs tudomásom. Az *alsó* névrész 'a falu belterületéhez közelebb eső' jelentésű, a terület alacsonyabb fekvésre nem utalhat, mert éppen a *Kalapács* magasabb részét jelöli. A *Kalapács* nevet gyakran csak az *Alsó-Kalapács*-ra értik, bizonyára azért, mert a *Legelő-Kalapács* a 19. században még nem tartozott Tapolcafőhöz. A *Kalapács* név eredetét lásd a megfelelő szócikkben.

†**Alsó-kőhányó** — 1796: napkeleti végétől azon [Vajda-] Rétnek mindgyárt közel az *alsó Kű hányónál* (L11), 1818: jutottunk a Tapolcafői *Kis kö Bányának*, másképp *régi Mészégető Hegy* aljához (L4, B. III. 104).

Az Öreg-kőhányóhoz közeli, attól D-re fekvő bányát jelölte. Ez lehetett a falu legrégebbi kőhányója, mivel az *Öreg-kőhányó*-t csak az 1780-as években kezd-

ték művelni (lásd ott). A *Kőbánya alja* névből (lásd ott) következtetve az *Alsó-kőhányó* viszont már a 17. század elején létezhetett. Utoljára a 19. század elején említik, de talán már akkor sem művelték. A *Régi-mészegető-hegy* (1818) megnevezés egyrészt az objektum korára utal — vagy talán arra, hogy az adott korban már nem is működött a bánya —, másrészt azt mutatja, hogy a mészegetést a mészkőfejtéssel együtt, egy helyen végezhatték. Az *Alsó-kőhányó* (1796) név alaprésze az *Öreg-kőhányó* régebbi *Kőfejtő* nevével közszóként azonos értelmű volt: a *kőhányó* és *kőfejtő* ma is szinonim, egymással felcserélhető földrajzi köznevek a helybeliek nyelvében (ehhez lásd VeMFN. 2: 19). Az elkülönítést az *alsó* 'délebbre eső', 'a falu belterületéhez közelebb fekvő', esetleg 'mélyebben fekvő' jelentésű bővítményrész biztosította. *Kis-kőbányá*-nak (1818) szintén az *Öreg-kőhányó*-val szemben nevezték, utalva területi, fontosságbeli különbségükre.

Alsó-Nyolcas — *Űósuó-Nyúocas ~ Ósó-Nyócas, -Nyócazsbá. — Az Ósó-Nyócas az uton allú van, lédül egisz a Tapócára. — 1854: Tóra Dülő Nyolczas* (T9), 1864: *Tóra dülő nyolczas, szántó föld és rét* (Pesty).

A Nyolcas D-i harmada a Tapolca és a Pápai országút között. A patak felé enyhén lejtő szántók és rétek. Kisebb részei a *Puhingeri-Nyolcas* és a *Puhinger-rét*. A név a *Felső-Nyolcas*-sal alkot korrelatív párt. Az *alsó* jelentése 'mélyebben fekvő' vagy 'a falu belterületéhez közelebb eső' s esetleg emellett: 'a területnek (az úttól) délre eső része' lehet. A *Tóra dülő Nyolcas* (1854, 1864) megnevezést, amely a dülő melletti egykori *Simaházi-halastó*-ra utal, ma már nem ismerik. A *Nyolcas* név eredetét lásd a megfelelő szócikkben.

†**Alsó-Ódor** — 1894: *alsó* és felső és kis *odor* (L14).

Nem lokalizálható pontosan, az Ódor valamely részét jelölhette. Az *alsó* névrész pontos jelentése a lokalizálás bizonytalansága miatt nem állapítható meg: a falu hasonló nevei alapján leginkább 'mélyebben fekvő' vagy a 'falu belterületéhez közelebb eső' értelmű lehetett. Név párjával, a *Felső-Ódor*-ral a fenti felsorolásból következően nem a mai *Öreg-* és *Kis-Ódor*-t különítették el, hanem esetleg az *Öreg-Ódor* valamely részeit jelölték. Az *Ódor* eredetére lásd a megfelelő szócikket.

Alsó-Séd — *Űósuó-Síd ~ Ósó-Síd, -be.*

30 kat. h. szántó és rét a Sédi-dülőben. A Teveli úttól D-re fekszik, K-en a Faggyas, Ny-on a Séd patak határolja. É-i szomszédjánál, a Felső-Sédnél valamivel magasabb fekvésű. A *Sédi-dülő* ma már nem élő *Séd* változata metonimikus névátvitellel keletkezett (lásd ott), a névforma az *Alsó-* és a *Felső-Séd* nevekben őrződött meg. Az *alsó* jelentése 'délebbre fekvő', esetleg 'a falu belterületéhez közelebb eső' lehet.

Árpád utca lásd Koldusforduló.

Attya-föld — *Attya-füőd, -be. — Az Attya-füőt Kovácsihó tartozott, az Attyaji majorhó, csak tizennyúóc után gyütt idē.*

Kb. 20 kat. h. szántó a Kalapácsi-ér Ny-i oldalán, az Attyai úttól D-re. Az első világháború után csatolták Tapolcafőhöz. Pápakovácsi külterületi lakott helyével, *Attyá*-val szomszédos terület. Szerkezeti szempontból sajátos megoldás, hogy az *Attya* helynevet *-i* képző nélkül használták fel a dülönév bővítményrészeként.

Attyai-akácos lásd Kunyhós-erdő.

†**Attyai országútja** lásd Kovácsi út.

Attyai út lásd Kovácsi út.

Bajtva — *Bajtva*, *-ba*. — *A Bajtvába mēk kertēk vannak, van ott ēk kis szántuőfűőd ojknak, ut is vam bennē, csak pār hód az egisz.*

A Kis utcai házak kertjei mögött levő, a belterülethez tarozó zöldséges kertek. A név eredetét nem tudtam megfejtetni, a helybeliektől sem hallottam rá vonatkozó népi névmagyarázatot. A faluban sokak által ismert, gyakran használt megnevezés. Ilyen vagy ezzel összefüggésbe hozható helynevet nem ismerek a magyar nyelvterületen.

Balassa-akácos — *Balassa-agácás*, *-agácászba*. — *A Balassa Kálmániē mēg a Bēnűőjjiē vűót.*

A Csárdai-dűlő és a Páskom között húzódó néhány holdnyi kis akácerdő. A második világháború előtt a helybeli *Balassa* családé volt, akik a kavicsos domboldalra akácfákat telepítettek. Az *akác* ~ nyj. *agác* (MNYA. 116), *agácifa* (BEKE 1905: 36) fanévből *-s* képzővel alakult *agácás* földrajzi köznév (vö. VeMFN. 2: 16, továbbá a környékről ÚMTsz.) a tulajdonos család nevével összekapcsolva alkot helynevet.

Barát-kert — *Barát-kert*, *-kerbe*. — *A Barát-kert a Merjéteji-malomhó tar-tozott, valami pűspög birtoktya, papi birtok vűót, utób mēk kaszállűó, mēg gyüműőcsfák vannag bennē. Rīgēm be vűót kerítve, aszt szokot lēnni majjális is abba a Barát-kerbe*. — 1747: A Kalapács nevű kert jutott (L4, B. I. 14).

A Merétey-malom és a Püspök malom között levő 2-3 kat. h. gyümölcsös és zöldséges kert, rét. Meglétéről 1864-ben PESTY helybeli adatközlője is szól: „ki adva haszonbérbe van a mltsgos Győri püspökségnek egy lak helye kerttel ... [Simaházán] a' Tapolcza folyó mellett keletről” (i. m.). Az 1747-ben említett *Kalapács-kert* az oklevél szerint a Nyolcas szomszédságában, a dűlő falu felőli oldalán van. Így a Pápai országút és a Tapolca közti kb. 100 m széles sávban, az ottani két malom mellett lehetett. Itt van a *Barát-kert* is, s a terület olyan kicsi, hogy rajta kívül mást nem is találunk ott. Emiatt indokolt tehát, hogy a két nevet azonos objektumra vonatkoztassuk: a kapcsolatukat PESTY fent idézett közlése is bizonyítja.

A *Barát-kert* megnevezés bővítményrésze minden bizonnyal azzal kapcsolatos, hogy Simaháza pusztája — s vele együtt az ottani két malom is — egykor a győri püspökség birtoka volt. Esetleg személynévi eredetre is gondolhatnánk, azonban ilyen nevű simaházi családról a múltból sincs tudomásunk. A **Kalapács-**

kert vagy esetleg *Kalapács* név — a megnevezés pontos alakját a forrás alapján nem lehet megállapítani — magyarázatában abból kell kiindulnunk, hogy a terület két malom szomszédságában fekszik, s esetleg már régóta az egyikhez tartozott. Mindkét malom állt már a 18. század elején is, s mindegyik szűrposztót készítő kallóként működött. A *Püspök malom Régi-szűrkallo-ként*, később *Kölyű ~ Külü-ként*, a *Merétey-malom Új kalló-ként* szerepel a forrásokban (lásd a megfelelő szócikkeket). A tapolcafői kallómalmokat *kalló*-nak, ritkábban *külü*-nek említik a történeti források, a szót az idősebbek is mindkét formában ismerik még. A *kalló* és a *külü* tehát hangtani változatként él és élt egymás mellett a falu nyelvében, pedig eredetileg ezek csupán hasonló jelentésű, de eltérő származású megnevezések. A *kalló* általában a posztóványoló malom ismeretlen eredetű megnevezése (TESz.). A *kölyű* ótörök eredetű szó, amelynek a magyarban számtalan hangtani változata jött létre, köztük a *külü* is (NySz., OklSz., TESz., GOMBOCZ 1908: 68, LIGETI 1986: 77, 291, WOT. 588–9). Minden olyan őrlő szerkezetet így neveztek, amely zúzva, törve, kallva működik. A funkcionális hasonlóság miatt — tekintettel a rokon hangzásra — a *kalló* és a *kölyű ~ külü* nevek egybeestek, és a posztókallo malmok jelölőjévé váltak. A *kölyű ~ külü* szónak azonban speciális jelentése is volt: így nevezték azokat a farudakat, amelyeket a vízajtású malomkerekek emeltek fel, hogy lezuhanva az anyagot tömörítsék, kelmévé alakítsák. (Az ilyen malmok szerkezetének leírását lásd LAMBRECHT 1914.) A *kölyű*-nek ezt a jelentését mindenképpen régeinek kell tartanunk. Ilyen szemlélet alapján nevezték a *mozsártörő-t kölyű*-nek is (SzófSz., GOMBOCZ 1908: 68). Hasonló jelentése van a szónak a *kölyűs-malom* (1456, OklSz.) kifejezésben. Ezeket a rudakat a nyelvterület nagy részén *kalapács*-nak hívták (CzF., LAMBRECHT 1914: 58). A *kölyű ~ külü* és a *kalapács* részleges jelentésegyezését, másrészt a *kölyű ~ külü* és a *kalló* felcserélhetőségét figyelembe véve feltehetjük, hogy — legalább alkalmilag — a *külümalom*, *külü* nevek helyett a *kalapácsmalom*, *kalapács* megnevezéseket is használták az építmények megnevezéseként. A *kalapácsmalom* összetételt 'posztókészítő malom' jelentésben ugyan nem tudom adatolni, de ugyanilyen szerkezeti elvű fémmegmunkáló vízimalom jelölőjeként gyakran előfordul (PONGRÁCZ 1967: 155–60, NéprLex.). A *Kalapács-kert* tehát a 'kalapács(malom)hoz tartozó kert' értelmű, a névadásnak ezt a lehetőségét bizonyítja a *Kölyű-rét* neve is (lásd ott). A *Kalapács-kert* név megváltozása is magyarázható: a 18. században tűnik fel a döbrési határszélén levő nagy területű legelők neveként a *Kalapács* (lásd ott), s mivel ennek jelentősége sokkal nagyobb volt, kiszorította a *Kalapács-kert* megnevezést. (A név magyarázatához lásd HOFFMANN 1985; az etimológiát a FNESz. is elfogadja: *Kalapácsi-dűlő*.)

Barlang — *Ballang ~ Savanyó Jóska ballang'gya. — Rígen a Bóta-kűn a Ballangot szivessen hasznáták a betyárok. İen is vüótam benn. Ott üörörsztük a marhákqat, asztám belebujtunk. Szárnyas ägäre [denevérek] vüótág benn. De*

má nēm ballang ám, má ētelik [betemetődik]. — 1905: *Rókalik*, a Bótakő dombjában levő kis barlang (BEKE 1905: 49).

Keskeny, 4 m hosszú kis folyosó a Bóta-kő természetes sziklafalában (vö. JASKÓ 6). A *barlang* szóban levő *-rl-* mássalhangzó-kapcsolat a falubeliek nyelvében mindig *-ll-* formában realizálódik: más lexémákban (*parlag* stb.) *-rr-* megoldás is lehetséges (IMRE 1971: 264, BEKE 1905: 11, ÚMTsz.). A köznév — a jelölt hely egyediségénél fogva — bővítményrész nélküli formában is használatos tulajdonnévként. A néphit Savanyú Jóska, az ismert bakonyi betyár alakját kapcsolja a barlanghoz (*Savanyú Jóska barlangja*). A *Rókalyuk* (1905) név talán arra emlékeztet, hogy régebben rókák tanyázhattak az erdőszerű kis üregben (a *lyuk* ~ *lik* változatra lásd MNyA. 939, VeMFN. 2: 20). Ez utóbbi névváltozatot ma nem ismerik.

Becseny — *Bęcseń ~ Bęcseńy, Bęcseńbe ~ Bęcseńyi-dülűő, -be ~ Bęcseńyi-fűőd, -be*. — *A Bęcseń a kovácsi gróffé vót, av választya a határt*. — 1759: Döbrönte Pusttámon lévő *Becsenyi* és Ódor nevezetű Réttyeimnek (L14), 1793: *Betsen* (uo.).

30-40 kat. h., ÉNy felé enyhén lejtő szántó és rét a pápakovácsi határszélen. A Kalapácsi- vagy más néven Becsenyi-ér és az Ódor között fekszik, mellette húzódik a Becsenyi-rét, egykor rajta állt a Becsenyi akol. Valószínűleg személynévből alakult helynév. A régiségben előforduló *Becsen* nevet MELICH szláv, pontosabban cseh eredetűnek mondja, és a *Bičen* 'Vencel' személynévvel egyeztet (1903–1905: I/2: 78–9). Első helynévi előfordulását 1181-ből közli: uilla *Becen* (i. m. I/2: 52), ekkor egy Baranya megyei birtokot neveznek így (Gy. 1: 284, vö. KMHsz. 1.). A személynévnek az Árpád-korból több említését is ismerjük (ÁSz. *Becen*). A környékről ugyan nem tudjuk a személynévet adatolni, s az is megállapítható, hogy ezen a területen a középkortól nem állott település, mégsem zárhatjuk ki a helynév személynévi eredetét. Az, hogy a nevet viszonylag későn említik, ugyancsak nem tekinthető akadálnak, mert a faluban több ilyen eredetű, viszonylag későn feltűnő, nem települést jelölő megnevezésről is tudunk (vö. *Bogács, Ódor*). Meglepő viszont, hogy a forrásokban nagyon ritkán fordul elő: ma ugyanis Tapolcafőn és Pápakovácsiban egyaránt ismert, gyakran használt megnevezés, több származéknév is alakult belőle. A *Becsenyi-dűlő* és a *Becsenyi-föld* a terület szántóterületként való hasznosítására utaló földrajzi köznévvel kiegészült másodlagos forma. A *Becseny ~ Becsen* ejtészváltozatok *ny ~ n* megfelelésére közszoói példák hosszú sorát idézhetnénk (vö. IMRE 1971: 215).

Becseny-domb — *Bęcseń-domb, -on*.

A Becseny közepén kelet–nyugati irányban húzódó lapos dombhát. A *Becseny* név eredetét lásd a megfelelő szócikkben. A név bővítményrésze helymeghatározó szerepben áll. Ritkán használt név.

†**Becsenyi akol** — 1759: a *Becsenyi Akoly* előtt való Domborkának oldalátul el kezdvén (L14).

Helye a Becseny területén pontosabban nem határozható meg. A történeti adat írásmódja *akoly* ~ *akoj* ejtést tükrözhet. Ma az *akol*-nak nincs ilyen ejtésváltozata a faluban: *akó*, *akúó* formában mondják (ehhez lásd a környékről az ÚMTsz. adatait, a VeMFN. 2: 16 *akol* ejtést jelez). A helymeghatározó szerepű *Becseny* név eredetét lásd a megfelelő szócikkben.

Becsenyi-dűlő lásd Becseny.

Becsenyi-ér lásd Kalapácsi-ér.

Becsenyi-föld lásd Becseny.

Becsenyi-rét — *Becsenyi-rít*, *-ridbe*.

A Becseny ÉK-i szélén hosszú, keskeny sávban húzódó kb. 5 kat. h. rét. A helymeghatározó szerepű előtag eredetét lásd a *Becseny* szócikkében.

Béke utca lásd Kütyü.

†**Belső-Döbrés** — 1733: *Belső Döbresben* levő két hold bizonyos csalittos és bokros földemet (L10, 1506), 1734: váltottunk ki két kis földet es egy kis nyilast az Falu mellett, az mely föld vagyon az *Belső Döbrésben* ~ *belső Döbrésben* egy kukoricza földet (L10, 1508), 1748: *Belső Döbrésben* egy Fertál szántó föld ~ *Belső Döbrésben* (L6, 1. sorozat, No. 69).

A *Belső-Döbrés* a *Külső-Döbrés* névpárjaként a *Döbrés*-nek a falu felőli, a belterülethez közelebb eső részét jelölte (lásd az 1734-ből való adatot). Megoszlásuk nagyjából a mai *Alsó-* és *Felső-Döbrés* névpárokénak felelhetett meg. A *belső* névrész az *alsó*-nak 'a belterülethez közelebbi' jelentésével szinonim értelmű lehetett. A *Döbrés* név eredetét lásd a megfelelő szócikkben.

Bem utca lásd Tisztás².

Berek alja — *Berék ajja, alatt*. — *A Berék ajja az jęr mellet van, ojam bozuótos, vizenyűős rít*. — 1769: a *Tevelyi berek alatt* vagyon egy rét (L11).

Kis területű rét és legelő a Sédi-ér Ny-i oldalán, a Töper és az Öreg-kőhányó találkozásánál. A *berek* földrajzi köznév a helybeliek nyelvhasználatában 'vizenyős, sáros terület'-et, illetve 'főleg vízparton levő, bokros, aljnövényzettel sűrűn benőtt terület'-et jelöl (vö. VeMFN. 2: 16, és lásd még ÚMTsz., valamint NEMES 2005: 17–8), de ez a két, egymáshoz közeli jelentés nem határolható el a névben. A *Teveli-berek alja* formában talán inkább 'bokros liget' jelentésű, mivel a határfolyáson túl Nagytevel község területén nagy kiterjedésű erdők találhatók, s a történeti forrásokból is tudunk ilyenekről. A *berek* földrajzi köznévként igen gyakori volt a környéken: BEKE 16 (1905: 47–50), HORVÁTH 20 (1906: 170–8) olyan tulajdonnevet említ, amelyben előfordul; ma is több tucat helynév eleme a Pápai járásban (VeMFN. 2: 278). A MTsz. a *berek-alja* összetett köznévként is megadja a Dunántúl Ny-i részéről: 'berek melletti föld, mezőség' jelentésben. Az *alja* névrész a laposabb, mélyebb fekvésre utal.

Bika-földek lásd Bika-rét.

Bika-rét — *Bika-rít*, *-ridbe* ~ *Bika-fődek*, *-fődegbe* ~ *Falurít*, *-ridbe* ~ *Falu-fődek*, *-fődegbe* ~ *Falu-Döbrís*, *-ën*. — *A Falu-rít an nēm nad darab ám, kilenc*

embër kaszálluó rít. Bika-rít vuót mindig, ijen is hasznátam, mer ijen is tartottam bikát. Háromónkié vuót az a föld, rittel äggyütt. Három-három hót föld, kilenc hót föld, mæg a rít. Asz háromon kaszátuk lë, mind a három bika ríszire ätyformán. — A Bika-rít a faluhó tartozott, a bikások kapták mēG.

Kis területű rét és szántó volt a Tapolca Ny-i partján, a Kutrovác-malom mellett. Ma már az egész terület szántó. A tapolcafői közbirtokosság tulajdonában volt, a bikatartó gazdák kapták meg bérletbe. A sok névváriáns közül a legáltalánosabban használt *Bika-rét*, ***Bika-földek*** bővítményrésze a területnek erre a — talán legkésőbb kialakult — funkciójára utal. A ***Falu-rét***, ***Falu-földek*** nevek általánosabban jelölik meg a tulajdonost, a tapolcafői közbirtokosságot. A *falu* névrész 'a falu lakossága' (vö. ÉrtSz.) jelentésű, a nevek pedig nyelvtanilag jelöletlen birtokos jelzős szerkezetek. A közös tulajdonjog bizonyára azzal magyarázható, hogy ezen a helyen állt egykor *Döbrés* falu (lásd a megfelelő szócikket), melynek Tapolcafőre költözött birtokosai továbbra is közösen kezelték a *Falu-hely*-en (ma a szomszédos dülő neve, lásd a megfelelő szócikket) levő földeket. A kovácsok illetményföldje, a *Kovács-föld* is a Bika-rét mellett feküdt. A *földek* alaprészt többes számú használata a terület megosztottságát jelöli. A ritkábban mondott ***Falu-Döbrés*** névváltozat bővítményrésze a *Falu-rét*, *Falu-földek* nevekből vonódhatott el, s jelentése ezek megfelelő tagjáéval azonos: a *Döbrés* határnévhez kapcsolva annak egy kisebb egységét jelöli meg. Létrejöttében talán szerepet játszottak a *Falu-hely*-hez fűződő asszociációk is.

Bitang — *Bitang*, -ba. — *A Bitank szántuó vuót, de sēmmítirő, ódallós* [lejtős], *kavicsos föld, bitangot ír.* — *A Bitangot ajiér hitták így, mer bitang ronty fűődek vuótak.* — *Bitang, mer sē ide, sē oda nēm tartozik, ojam birkajárás vuót.* — 1820: bal kéz felül *Bitang földek* ~ *Bitang* (L11), 1846: az ugynevezett *Bitang* (uo.), 1853: *Bitang* mellett (L8), 1856: *Bitang* (T10), 1864: *Bitang* melléke, nyires, és tölgyfa erdő, legelő, most Gf. Somogyi József birtoka, sok ideig pör alatt volt, míg végre is Öcsön családtól, nevezett Groff meg nyerte, nevét vette attól, minthogy sok ideig bitang gazdátlan vala (Pesty).

Kb. 40 kat. h. szántó és legelő a határ legdélibb részén, az országút nyugati oldalán. É-i irányban enyhén lejtő, rossz minőségű földek: csak az utóbbi években törték fel egy részét, korábban az egészet legelőnek használták. A helynév magyarázatára kétféle lehetőség kínálkozik. Az egyik szerint a név a föld minőségére utalna, tehát egy *bitang föld* 'rossz föld'-féle jelzős szerkezetből eredeztethetnénk, amelyben a későbbiek folyamán a jelző magára vette a jelzett szó jelentését. A *bitang*-nak kimutatható ilyen 'hitvány, elhanyagolt' értelme, sőt jelentéseinek jó része pejoratív, rosszalló (ÉrtSz., TESz., MTsz.). Ezen az alapon azonban nem érthetnénk meg a névadás indítékát, ugyanis Tapolcafő egész D-i határrészén ugyanilyen rossz minőségű földek fekszenek, s miért csak e kis területet jelölték volna meg ily módon? Ezt az értelmezést csupán népi magyarázatnak tekinthetjük (vö. a fenti első két adatközlőtől való szöveget). A másik lehe-

tőség, hogy PESTY adatközlőjének fent bemutatott magyarázatából indulunk ki: egy 1846-ból származó irat is szól az említett perről, amelyet Tapolcafő falu folytatott a Medgyesi Somogyi család ellen (L11). A terület — amely a tapolcafői határ kiszögellése — hovatarozása korábban és a későbbiekben is állandóan változott. Ez lehetett a névadás indítéka, s a *bitang* eredeti jelentése 'gazdátlan' volt. Melléknévként ilyen értelemben közli a MTsz., a TESz. és a környékről HORVÁTH (1906: 83), és így értelmezi KISS LAJOS is a Komárom megyei *Bitang-völgy* nevet (FNESz.). A PRT. a közeli Bakonybélből a 18. századtól adatol *Bitang* nevű irtást (ma többféle bővítményrészszel szerepel: VeMFN. 4: 100, 102–3, valamint MoRég. 4: 19), amelyet — mivel hosszú per folyt érte — 'vitás' jelentésűnek mond. BEKE a Kemenesaljáról említ *Bitangok* dülőnevet (1906: 29). A *Bitang*-hoz az idősebbek ma is hozzákapcsolják a 'gazdátlan', esetleg 'vitás' értelmet, erre utal a fenti, harmadik adatközlőtől való szövegrészlet is. 1820-ban a ***Bitang-földek*** még jelzős szerkezet formájában szerepel tulajdonnévként — a szomszédos Döbröntén ma is *Bitang-föld*-nek nevezik a terület oda eső részét (VeMFN. 2: 245) —, a későbbiekben csak az önállósult jelző áll ilyen funkcióban. A Dunántúlon másfelé is előfordul, többnyire egyrésztes névként (*Bitang*: Vas, Tolna, Baranya megyében; VMFN. 513, TMFN. 178, BMFN. 1: 173), de emellett jelzős szerkezetekben is (*Bitang-rét*: Zalában, ZMFN. 1: 199; Vasban, VMFN. 421; *Bitang-dűlő*: Vasban, VMFN. 300; illetve a 19. századból való adatokkal: *Bitang-föld*, BMFN. 1: 860; *Kis-Bitangi-dűlő*, GyMSMFN. 2: 125). Bár a 19. század közepétől Tapolcafőn az írásos források nem említik, ma is általánosan ismert és használt megnevezés.

†**Bitang-földek** lásd Bitang.

Bogács — *Bogács, Bogácsbá ~ Bogács-dűlő, -be.* — *A Bogács em még a grúfnyéjjé vut ez a birtok, azie a Zilka nyénijjé, it Kovácsiba, a Vález grúfjé. Egy ríše pápakovácsi határ vut, de most elvették, hogy idetartozik, idevalúó határ, má tizennyuóc uta.* — *A Somogyi grúfog birtoka vut, de csag bogácsot, pipácsot termett.* — 1801: a Tapolcza folyó vize mellett nap nyugotul fekvő és *Bogács* nevezetű Kaszállóira kimentünk (L11), 1801: Döbrési pusztában lévő *Bogács* és Kalapács nevezetű Réteken eleget kaszála és irtott ~ azon *Bogács* Rétyében ... a közönséges falu kaszálójából, mely régente sűrűs és bokros hely volt (L4, B. I. 14), 1811: Somogyi uraságnak Döbrési *Bogács* nevű rétye (L4, B. II. 81), 1820: *Bogács réti* birtokaiban (L11), 1854: *Bogács* (T8, T9), 1864: *Bogács*, szántó föld és rét (Pesty), 1906: *Bogács* (Horváth 176), 1920: *Bogács* (T15), 1959: *Bogács* (T18), 1978: *Bogács* (T20).

Nagy területű (kb. 180 kat. h.) szántó és rét a tapolcafői határ északi szélén. Pápától, illetve Pápakovácsitól a Pápa–Veszprém és a Pápa–Devecser közötti országút választja el, délen a Döbrés felől vizesárok határolja. A Tapolcától DNY-i irányban a Kalapácsi-éren túl a kovácsi határszélig nyúlik. A 20. század elejéig Tapolcafő, Kovácsi és Pápa birtokosai osztottak rajta. Ekkor a név nem jelölt

ilyen nagy területet, az országút közvetlen mellékét — mint Pápakovácsihoz tartozó földet, az ottani major neve alapján — *Izsal*-nak nevezték. A tapolcafői határ kiterjesztésével a név jelölésköre is lényegesen megnőtt. A 19. század elején a *Döbrés* részeként említik (1801, 1811: L4), ma önálló dűlőnek tekintik. A rossz minőségű földet főleg rétnek és legelőnek használták (1801, 1811), a termelőszővetkezet azonban felszántotta. A sík, összefüggő terület egyes kisebb részeit külön tulajdonnévvel is megjelölik: *Házhelyes-Bogács*, *Kúti-rét*, *Nikszprót*.

A *Bogács* helynévként csak a 19. század elejétől adatolható, mint személynév azonban már 1525-ben feltűnik: a döbrési osztálylevél említ bizonyos „Döbrisy alsó *Bogács* Ferenc”-et, és a „Döbrisy *Bogats*” családot (L7, 308, 309). A 16–17. században Döbrés faluban, illetve ennek pusztulása után Tapolcafőn több ilyen nevű család is él, birtokaik Döbrés területén vannak. Ezekről részletes kimutatást közöl egy 1621/1801-ből való birtoklevél, amely arról tudósít, hogy „Mi Fölső Döbrisi *Bogács* János Maradéki nevezett szerint *Bogács* János, *Bogács* Péter, *Bogács* Ferencz és *Bogács* Ilona amely édes Atyánkról *Bogács* Jánosról ránk háramlott ingó és ingatlan javaink között szép atyafiságossan elosztotunk” (L4, B. I. 14). 1626-ból két adásvételi szerződést ismerünk: „Fölső *Bogács* János” eladja birtokát sógorának, Doroszlai Györgynek és feleségének „*Bogács* Annánoc” (L10, 1472), „Döbrisi Ifju *Bogács* Mártony” pedig ugyan-csak nekik 14 házhelyet ad el (L10, 1471). 1641-ből és 1647-ből pedig tudomásunk van bizonyos „Franciscus *Bogach* Papensis Nobilis”-ről (L15, 8. 727 és L10, 1475). Ugyanezt a nemest 1649-ben „Franciscus *Bogacs*”-nak (L10, 1479), illetve „*Bogács*”-nak (L18, Capsa N. sine fasc. et nro) említik, Pápa város 1660. évi összeírásában pedig „*Bogács* Ferencz”-ként szerepel (KATONA 1972: 347). 1726-ban és 1733-ban bizonyos „*Bogács* Ferenc szomszédgyában” levő döbrési földekről esik szó (L10, 1498 és 1505). A családnév utolsó előfordulása 1768-ból való, amikor „Joanni *Bogács*”-ot a szomszédos Simaházán lakó döbrési birtokosok közt említik (L1, 27. cs. Capsa 62. N. 27). A fenti adatokat elemezve megállapítható, hogy Döbrésen és Tapolcafőn csak a 17. század közepéig fordul elő a *Bogács* családnév. Ezután csak egy-egy ilyen nevű nemest említenek a szomszédos Pápán, illetve Simaházán, a 18. század közepe után azonban a környékről is eltűnik a név. A családnév kihalása lehetőséget kínált arra, hogy azt a hajdani Bogácsok birtokának jelölésére használják fel. Másrészt szükségessé vált, hogy az önállóságát fokozatosan elvesztő Döbrésnek ez az addig külön meg nem nevezett jelentős része nevet kapjon. A *Bogács* helynév feltűnése előtti időben ennek környékére lokalizálhatók a *Pápai-határ*ra dűlő, a *Nyáros* és talán a *Rétre dűlő* helynevek, ezek a későbbiekben azonban eltűntek a névrendszerből. A névtani munkák nem egységesek annak megítélésében, hogy a személynévek önállóan, helynévképző formáns (képző, földrajzi köznév) nélkül mely korban válhattak helynévvé. Anélkül, hogy itt a nézetek pontosabb ismertetésére vállalkoznék, meg kell állapítanom, hogy a *Bogács* adatai egyértelműen igazolják

SZABÓ T. ATTILA (1940: 85) és INCZEFI GÉZA (1970: 112) véleményét, mely szerint ez a típus még a 16–18. század után is jellemzője a magyarság névadási gyakorlatának. Ugyanakkor a név kialakulása azt is bizonyítja, hogy nemcsak a „birtokos és birtokrész szoros kapcsolatának következményeképpen” (KÁZMÉR 1957: 43) jöhetnek létre az ilyen típusú megnevezések, hanem — speciális esetben — a birtoklás megszűnése, a családnévnek a névrendszerből való kiesése következtében is. A 19. század elejéről való adatok (1801, 1811, 1820) bonyolult nyelvi szerkezete nemcsak a hivatalos stílus nehézkességével magyarázható, hanem bizonyára a funkcióváltozás velejárója is. A névelőfordulásokból esetleg a **Bogács-rét** forma párhuzamos megléte is feltehető. Kétségtől másodlagos a **Bogácsi-dűlő** névváltozat, amely a történeti forrásokban nem szerepel, s ma is ritka, inkább hivatalos használatú: a helynevek földrajzi köznévi főtaggal (és ebben az esetben *-i* képzővel) való kiegészülése egyébként gyakori jelenség a település helyneveinek körében. A falubeliek a *Bogács* dűlőnevet a *bogáncs* (Tapolcafőn: *bogáncs*) gyomnövény nevével hozzák kapcsolatba, és a névadást a földterület hajdani rossz termőképességével magyarázzák. A *Bogács* személynév — eredetét tekintve — valóban lehet a növény nevével azonos: a község eredeti *bogács* hangsorába ugyanis csak később került az *-n* járulékhang, a népnyelvben ma is szerepel e nélkül is (TESz., ÚMTsz.). A *Bogács* családnévet KÁZMÉR ugyancsak a növénynévből eredezteti, de esetleg az azonos alakú településnévre is visszavezethetőnek tartja (RMCsSz.). Valószínű, hogy a családnév és a növény nevének egybeesése is elősegíthette a tapolcafői személynév helynévi funkciójának kialakulását. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei *Bogács* helység nevét a FNEsz. vagy a *bogáncs* főnév régi *bogács* alakjából vagy szláv eredetű személynévből származtatja. *Bogács* falut ismerünk Kis-Küküllő (Cs. 5: 870, Hnt. 1907), *Kisbogács*-ot (Hnt. 1907, Hnt. 1944) Kolozs vármegyében. A Vas megyei Alsó-Ságon BEKE *Bogácsos* dűlőnevet említ (1906: 30).

Bogácsi-dűlő lásd *Bogács*.

Bogácsi út — *Bogácsi ut.*

A *Bogács*-ot középén átszelő dűlőút.

†**Bogács-rét** lásd *Bogács*.

†**Boltos zúgó** lásd Török híd.

†**Bóta ere** lásd Kalapácsi-ér.

Bóta-kő — *Buóta-kű ~ Bóta-kű ~ Buóda-kű, -n.* — *A Bóta-kűm mészkövet fejtenek most, de rigēm mészēt is ígettünk ott.* — 1382/1793: Limited ad occassum penes *Bóth Kő* fluens nigra palus (L10, 1467), 1695/1820: *Botkő* alatt (L11), 1696/1818: fekete Mótsola érre dűlőben *Bótakőn* alul ~ *Botkőn* alul (uo.), 1795/1820: egész a *Bót-kő* határáig (uo.), 1797: a *Bot kőnél* (uo.), 1803: *Bótakővi* ... Szőlős Birtokosoknak (L14), 1818: *Bótakői* Censualis Szőlő Hegy (L4, B. III. 108), 1820: a *Botkőnél* kívánom kezdeni ~ a *Botakőnek* helye (L11), 1863: *Botakő* (L14), 1872: *Botakő* (uo.), 1905: *Bótakű*, mészkövet tartalmazó

domb (Beke 49), 1906: *Bótakő*, szőlő (Horváth 177), 1915: *Bótakő* szőlőhegy (Vikár 14), 1927: a *Bótakői* nagy kőbánya (Dornyai 368), 1935: *Bótakő-domb* (Jaskó 15), 1938: *Botakü* (L14).

Jellegzetes alakú domb Tapolcafő és Döbrönte határán. A Gannai úttól D-re fekvő kiemelkedés É-i — a tapolcafői belterület széléről is látható — része 5-6 m magas, csaknem függőleges, természetes sziklafalban végződik. Csak ez, a domb É-i fele tartozik Tapolcafő határába. Középső részén mészkövet bányásznak, már a 20. század elején is volt itt kisebb kőfejtő. A déli oldalát szőlőhegynek használták (lásd az 1803., 1818., 1906., 1915. évből való adatokat). 1938-ban 26 holdon termeltek itt szőlőt (L14), ma már csaknem az egész dombot a Döbrönte határába tartozó kőfejtő foglalja el. Két kisebb barlang, a *Barlang* és a *Kutas-barlang* (ez utóbbi a döbrönte-i részen) van rajta.

A „Veszprém megye helytörténeti lexikona” erre a helyre teszi a középkori *Botaháza* (*Boltaháza*, *Bolterháza*) települést (VHL. 150). Feltevésében CSÁNKI munkájára is támaszkodik, aki Pápa környékén két hasonló nevű birtokot is említ: *Boldaháza* (*Boltaháza*) fekvését a várostól É-ra, Takácsi és Gyimót falvak közelében határozza meg (3: 223), míg *Baltafalva* (*Baltaháza*) possessióról csak azt állapítja meg, hogy „úgy látszik nem azonos” az előbbivel (3: 220). Más említéseiben viszont a Döbröntén birtokos Himfiék és Hosszutótiak birtokaként szerepel, sőt egy helyütt a név a Tapolcafővel és Döbröntével szomszédos, ma Pápakovácsrhoz tartozó Attyáéval együtt fordul elő. A PRT. ugyancsak a 15. század második felében említ bizonyos *Baltaházai* Istvánt, aki Döbröntén lakik (i. m. 8: 168). A VHL. ezeket a forrásokat újabbakkal egészíti ki, s így jut el a fent már idézett megállapításhoz, azzal a megjegyzéssel, hogy a kis egytelkes nemesek lakta település már a 16. század első felében elnéptelenedett, s a század második felében Döbrönte várához tartozó pusztá (i. h.). Gondolatmenetéből arra következtethetünk, hogy az egykori település megnevezése esetleg a *Bótakő* névben maradt volna fenn. A „Magyarország régészeti topográfiája” ezzel szemben az 1488-as adóösszeírás útvonalának elemzéséből és a régészeti leletek alapján bizonyítja, hogy a fent említett települést nem itt, hanem jóval északabbra, Takácsi és Gecse községek közt kell keresnünk (MoRég. 4: 106), azaz nem különíti el a két hasonló nevű birtokot. Vitathatatlan, hogy a VHL. okleveles adatokkal alaposabban támasztja alá érvelését, s következetesebb a helynevek azonosításában is. A MoRég. megállapítását látszik viszont igazolni az általam átvizsgált határjárások anyaga: ezek a 14. századig visszamenően nem említenek hasonló nevű települést a környéken. Ugyanakkor a vidék más, szintén elpusztásodott falvainak nevei tömegével adatolhatók (vö. *Döbrés*, *Mezőszeg*, *Simaháza*, a szomszédos Pápakovácsiban *Attya* és *Izsal*). Meg kell azonban említeni, hogy ezen a területen Döbröntén, a tapolcafői határhoz közel fekszik a ma *Ilkapusztá*-nak, korábban *Mocsolyapusztá*-nak nevezett major (VeMFN. 2: 245), amelynek megtelepülési idejéről nem tudunk, a MoRég. is csak római kori leleteket említ

innen (4: 90–1). A terület helyneveinek elemzése sem támogatja a VHL. állítását. A *Bóta-kő* név — igaz, csak másolatban — a 14. századtól dokumentálható. A *Bóta* névrész önmagában nem fordul elő, de szerepel a *Bóta ere*, *Bóta-víz(e)* pataknevekben (lásd ott). A vizsgált hely neve pedig a korai adatokban *Bot-kő* ~ *Bót-kő* formában jelenik meg (1382/1793, 1695/1820, 1795/1820). A név előtagja talán az Árpád-kori magyar *Bot* személynévvel hozható összefüggésbe (ennek számos adatát lásd ÁSz., vö. még EtSz., pusztai személynévből keletkezett helynévként közli a FNESz. *Bot*). A *Bot* családnévként Tapolcafőn is előfordul 1626-ban: *Bott* (L18, Capsa N. f. I. nr. 4), 1764-ben: *Bot* (L10, 1527), valamint megkülönböztető névként 1857-ben: Molnár János *bot* (L3, 1088. cs. 1525). Az előtag magyarzatánál hosszú magánhangzós olvasat (*bót*) esetén — amit néhány ártírt adat mellett a mai kiejtés is támogat — talán szóba jöhet a *bolt* ’boltozat’ főnév is (ehhez lásd *Boltos zúgó*), ez esetben talán az itt található Barlang szolgált a névadás alapjául. Az előtag *Bóta* változata minden kétséget kizáróan csak a 19. század elején jelenik meg a *Bóta-kő* névben (1696/1818, 1803, 1818, 1820, 1863 stb.), de a *Bóta eré*-ben már a 18. század elején is feltűnik. Az előtag 1820-ban szerepel utoljára *Bot* formában. Ennek az *a*-val való bővülését nem tudom mással magyarázni, mint — a *Bot*-hoz viszonyítva etimológiai értelmüket kevésbé megőrzött — hasonló családnevek (pl. *Bóta*) analógiás hatásával. A mai *Bódakő* hangváltozat zöngés *d*-jének kialakulását is esetleg ilyen tényezők segítették elő (a faluban pl. több család viseli a *Bódai* családnevet). A ’szikla’ jelentésű *kő* földrajzi köznév a fent leírt mészkőképződményre vonatkozott. Így a *Bóta-kő* név először csak a domb egy jellemző részletét jelölhette, s később válhatott az egész kiemelkedés megnevezésévé. A *Bóta-kő-domb* (1935) a helybeliek által nem használt névváltozat, a *domb* köznév a névnek az egész kiemelkedésre való vonatkozását hangsúlyozza. A *Bóta-kő* a tapolcafőiek névkincsének egyik legismertebb, legtöbbször használt helyneve. A feltűnő szikla több további megnevezéshez is alapul szolgált (*Bóta-kő alja*, *Hegyoromzatra dűlő*, *Kőmögi, Kövesi-mező*).

Bóta-kő alja — *Buóta-kű ajja* ~ *Buóda-kű ajja*, *alatt* vagy *ajjába* ~ *Bóta-kű ajjai dűlűő*, *-be* ~ *Bóta-kűji-dűlűő*, *-be*. — *A Bóta-kű ajjába vutót a mészígetűő, most is ojan hupolagok* [buckák, kis dombok] *vannak ott*.

A Bóta-kő dombjától É-ra fekvő lapos terület. A Gannai úttól nyúlik D felé, a döbrönte határig, É-on a Kalapácsi-ér határolja. Kb. 50 kat. h. szántó és rét. Az *alja* birtokos személyragos névrész a területnek a *Bóta-kő*-höz viszonyított mélyebb fekvésére utal. A név a *dűlő* földrajzi köznévvel kiegészítve is használható: *Bóta-kő aljai dűlő*. A *Bóta-kői-dűlő* a helyviszonyt a helyzetviszonyítás szemantikai tartalma nélkül fejezi ki.

Bóta-kő aljai ér lásd Kalapácsi-ér.

Bóta-kő aljai dűlő lásd Bóta-kő alja.

†**Bóta-kő-domb** lásd Bóta-kő.

Bóta-kői-ér lásd Kalapácsi-ér.

Bóta-kői-dűlő lásd Bóta-kő alja.

†**Bóta-víz(e)** lásd Kalapácsi-ér.

†**Bót-kő** lásd Bóta-kő.

†**Bödönkút** — 1906: *Bödönⁿ kut* (Horváth 177).

Helye a fenti adatból nem határozható meg. A megkérdezettek nem emlékeztek ilyen névre. A *bodon* ~ *bödön* tájszót Veszprém megyéből 'kiodvasodott vagy kivájt faderékrész, amelyet kis kutakra víztartóul alkalmaznak' jelentéssel közli a MTsz. A *bodonkút*, *bödönkút* közszó ilyen kávéval ellátott kutat jelent (ehhez lásd VeMFN. 2: 16, NEMES 2005: 22 és ÚMTsz. *bödön*). A szót s a forrásfoglalásnak, illetve a kútásásnak ezt a módját már csak a legidősebbek ismerik. A határban levő kutaknál alkalmaztak főleg ilyen megoldást, s közülük egyiknek a köznévi megjelölése egyedítő tulajdonnévvé válhatott. A környékről több hasonló helynevet közöl BEKE (1905: 45–8) és HORVÁTH (1906: 170–4), ezek azonban kivétel nélkül *bodon* hangalakúak.

Büdös-kút¹ — *Büdös-kut.* — *A tőőzeges talaj miad бүдös, ihatatlam bennë a viz.*

A róla *Büdöskút*-nak nevezett dűlő É-i szélén levő egykori kis forrás. Mivel nem gondolták — ez rossz vize miatt érthető — betemetődött, eltűnt. PESTY adatközlője szerint csak régebben volt kút a dűlőben (lásd a *Büdöskút²* címszónál), az idősebbek viszont még határozottan emlékeznek rá. Ez is jelzi, hogy csak időnként gondolhattak a karbantartására. Az egész országban gyakoriak az olyan vizek, amelyeket — főleg kellemetlen — szagukról neveztek el (vö. KÁLMÁN 1973: 133, FNESz. *Büdöskút*). HORVÁTH öt hasonló nevet közöl a környékről (1906: 172–5), ma tucatnyi *büdös* megnevezésű vizet találunk a Pápai járásban (VeMFN. 2: 282–3). Annak ellenére, hogy a kút már nem létezik, nevét a faluban csaknem mindenki ismeri. Megőrződését a névátvitel útján róla elnevezett dűlő neve is elősegíthette.

Büdöskút² — *Büdöskut, -ho, -ná, -tú ~ Büdöskuti-dűlűő, -be.* — *Mënëk a Büdöskutho kapáni.* — *A Sándor bácsi udvarút a Mări njéninek, aszt mëkkirtë: Szeretëm is a Mărit, / el is vëszëm a Mărit, / de a vele járó / Büdöskutat odaggyák!* — 1853: *Budöskut* (L8), 1854: *Büdös kuti* (T8), 1856: *Büdöskut* (T10), 1864: *Büdös kut*, a hajdan ott volt kutrol, szántó föld (Pesty), 1905: *Büdöskut* (Beke 49), 1906: *Büdöskut* (Horváth 176), 1920: *Büdöskut* (T15), 1959: *Büdöskút* (T18), 1978: *Büdöskút* (T20).

Kb. 50-60 kat. h. sík területű, É felé enyhén lejtő, jó minőségű szántóföld. A Teveli úttól D-re, a Közép-dűlő és a Faggyas között fekszik. Nevét a rajta levő *Büdös-kút¹*-től (lásd ott) kapta metonimikus névátvitel útján: a gondozatlan forrás el-eltűnt időnként, s ez elősegíthette, hogy neve közvetlenül váljék a dűlő jelölőjévé. A fenti névadatok minden esetben egyértelműen a földterületre vonatkoznak. A *Büdöskúti* (1854) névváltozat valószínűleg a *Büdöskúti-dűlő* for-

mából rövidült. Ez utóbbi a dülönév *-i* melléknévképzős alakjából a *dülő* földrajzi köznévvvel való kiegészüléssel keletkezhetett, de létrejöhetett közvetlenül a forrásnévből is az egykori kút melletti elhelyezkedésre utalva. A külső helyviszony lazább változatát képviselő helyragos alakok nem a név területjelölő funkciójának alkalmi jellegét mutatják, hanem inkább a név lexikális szerkezete, utótagja miatt használják ezeket a formákat.

†**Büdöskúti** lásd Büdöskút².

Büdöskúti-dülő lásd Büdöskút².

†**Büdöskúti út** — 1853: *Büdöskuti ut* (L8).

A *Büdöskút*² és a Közép-dülő között húzódott, az útnak ma nincs tulajdonnévi megjelölése.

†**Bükk-kút** — 1381/1820: Tapolcafő község nyugati határa Debrente mellett a' Fekete Mocsola ere folytatában, egész a' *Bikk-kút* forrásig határozatik meg (L11), 1695/1820: a *Bikk-kút* forrása mellett (uo.), 1696/1817: Jári és Döbrönte határon *Bük kutnál* (uo.), 1795/1820: a *Bikk kut* nevü forrásig (uo.).

Tapolcafő, Döbrönte és Jár (ma Járiföld, Bakonyjákó É-i részén) hármas határánál volt. Ma a kérdéses helyen nincs forrás, a falubeliek sem emlékeznek rá. Korábban bizonyára határjel szerepe miatt volt neve. A Bakonyban a kutakat gyakran fanévvel jelölik meg (pl. *Hárs-kút*, *Ihar-kút*, VeMFN. 2: 308, 315; mindkettő településnévként is használatos, ezeket lásd FNESz. *Hárskút*, *Ihar-kút*). Ez azonban nemcsak 'valamilyen fajta fák között levő kút' (pl. *Gyertyánkút* 'gyertyánosban levő kút, forrás', FNESz.) jelentésű lehet, hanem a névadás alapja a forrás melletti nagy, kitüntetett szerepű (pl. határjelként álló) fa is lehetett (vö. *Nyár-kút*). A történeti források három adata a *bükk* szónak — a korabeli ejtésnek megfelelően — *bikk* változatát jelzi (ehhez lásd KMHsz. és OklSz. *bükk*). A fanevet ma csak *bükk* formában mondják a faluban.

Csáki-kert — *Csáki-kert*, *-kerbe*. — *A Csáki-kert még ojan gazdátlan, mind a Csáki szuómája*.

1-2 holdas rét a Tapolca és a Töpleri-ér összefolyásánál, a mezőszegi házak kertjeinek Ny-i végében. Régen zöldséges- vagy gyümölcsöskert lehetett, mert a *kert* köznév csak ilyen jelentésben mutatható ki Tapolcafőn. A mellette levő laposabb területet *Csáki-kert alja*-nak nevezik. A *Csáki* családnév ma nem fordul elő a faluban, de az 1853. évi összeírás említ ilyen nevűeket Tapolcafőn (L8). Az általánosan használt helynévhez a gazdátlanság, a rendetlenség fogalmát társítják, nyilván az ismert szólás hatására (vö. HORVÁTH 1906: 126, 135).

Csáki-kert alja — *Csáki kert ajja, alatt*. — 1982: *a víz mind elvitté itt a Csáki kert alatt* (Molnár 218).

A Csáki-kert és a Tapolca közti keskeny, vizenyős, nádas rét. A Csáki-kerttel együtt nagyjából azt a területet jelöli, amelyet a történeti források *Mezőszegi kertekalja*-ként említenek. Az *alja* földrajzi köznév helyzetviszonyító szerepű, a terület lapályosabb fekvésére utal. A *Csáki-kert* névre lásd a megfelelő szócikket.

†**Csapó-Harasz**t — 1847: eljutottunk a' M. Győri püspökség ugy nevezett *Csapó haraszti* birtokáig (L4, C. IV. 120).

A fenti határjárásból megállapítható, hogy a Haraszt É-i részén, a Sédi-ér Ny-i partján feküdt. A 19. század közepén említett *Köz-Haraszt* névpárja lehetett. A legelőnek használt *Haraszt* (lásd a megfelelő szócikket) egy része a győri püspökségtől Tapolcafő közbirtokossága tulajdonába került, a másik részét pedig a püspökség tapolcai malmaiban (vö. *Püspök malom*, *Merétey-malom*) működő — jórészt a szomszédos Adásztevelen lakó — csapómesterek és leszármazottaik használhatták.

Csárda¹ — *Csárda* ~ *Hajmási csárda* ~ *Hagymási csárda*. — *A Csárda a betyárok heje vuót, éty szēngáli* [Szentgál községbe való] *embēr vuót ott az utósó betyár*. — 1853: *Csárda* (L8), 1856: *Hagymási csárda* (T11), 1857: *Hagymási csárda* (L3, 1088. cs. 1525), 1880: *Hagymasi csarda* (T13), 1893: *Hagymás*, Tapolcafőhöz tartozó pusztá (Hnt.), 1907: *Hagymási csárda* (Hnt.), 1910 k.: *Hagymási csárda* (T14), 1921: *Hagymási csárda* (T16), 1927: *Hagymási csárda* (Dornyai 358), 1933: *Hagymási csárda* (Hnt.), 1937: *Hagymási csárda* (Hnt.), 1943: *Hagymási csárda* (T17)

A Csárda egykor a Veszprémi út K-i oldalán állott, Tapolcafőtől 2, Pápától kb. 10 km-re, a bakonyi erdők szélén. Az erre utazók szívesen látogathatták, mert a következő beszálló vendéglő már a Bakony sűrűjében, a Hagymási-csárdától kb. 10 km-re feküdt (vö. GERLISCH 1797-es térképe: T3). Először 1793-ban egy bérleti szerződésben említik: „Mi Tapolczafői Bírák ... a hajmás ér mellett lévő közönséges kocsmánkat adtuk ki árendában az előtt is benne lévő Kétel Ferentz kotsmárosnak” (L11). 1857-ben is Tapolcafő helység a birtokosa (L3, 1088. cs. 1525). 1853-ban a körülötte lévő 5000 négyszögöl terület tartozik hozzá (L8). 1907-ben négyen laknak benne (Hnt.). Még a második világháború előtt lebontották. Maradványai — egy-két faldarab — ma is láthatók.

A *csárda* köznév egyedítő szerepű tulajdonnévi használatát (1853) az magyarázza, hogy a falu határában az egyetlen ilyen létesítmény volt. **Hagymási csárdá**-nak (1856, 1857, 1907 stb.) a mellette folyó *Hagymás-ér*-ről nevezték el. Ez utóbbinak a forrása körül, a szomszédos Bakonyjákó községben levő egykori *Hagymás* nevű föld a névadója (lásd a *Kalapácsi-ér* címszónál). Ez a terület a csárdánál jóval délebbre fekszik, így közvetlenül nemigen szerepelhetett a névadás alapjaként. Az 1893-ból való helynévtárbeli **Hagymás** alakot is inkább tévesen kikövetkeztetett formának tarthatjuk. A mai névváltozatokban jelentkező *gy ~ j* megfelelésre lásd IMRE 1971: 255, továbbá ÚMTsz. Esetleg erre vonatkozik a *Lándzsa vendégfogadó ~ Lándzsa csárda* megnevezés is.

Csárda² lásd Csárdai-dűlő.

Csárdai-dűlő — *Csárdoji-dűlő*, -be ~ *Csárda*, *Csárdáhó*. — *A Csárdoji-dűlő a Csárdátú egisz a Temejtőjig gyün*. — 1853: *Csárdán aluli dűlő* (L8),

1854: *Csárdán alul* (T9), 1906: *Csárdai-dűlő* (Horváth 176), 1920: *Csárdán alul* (T15), 1959: *Csárdán alul* (T18), 1978: *Csárdán alul* (T20).

Kb. 100 kat. h. szántó és rét az országút K-i oldalán, a Temető alja és a Páskom között. DK felé egyenletesen emelkedő terület, K-en a Kis-Töper határolja. A területet a rajta levő egykori *Csárdá*-ról nevezték el. Az épület neve a beszélt nyelvi névváltozatban helymeghatározó funkcióval kapcsolódott a *dűlő* földrajzi köznévhöz: *Csárdai-dűlő* (1906). A hivatalos iratokban, térképeken használt névutós névformák: **Csárdán aluli dűlő** (1853), **Csárdán alul** (1854, 1920, 1959, 1978) inkább a területnek a *Csárda* épületétől D-re fekvő részére vonatkoznak. A térképek szemléletét tükröző megnevezéseket a helybeliek logikátlanul tartják, mert az *alul* névutóval jelzett földek az egykori épületnél lényegesen magasabban és a falutól is távolabb fekszenek. A két névváltozat közül az utóbbi ellipszissel alakult. A *Csárdai-dűlő* nevet szinte mindenki ismeri, mégis gyakran helyette egyszerűen az egykori építmény nevével **Csárda**-ként jelölik meg a körülötte levő földeket is: *A Csárdához mēnek dőgozni* — mondják.

Csárdai-ér lásd Kalapácsi-ér.

Csárdai-rét — *Csárdoji-rít, -ridbe*. — *A Csárdoji-ridbe mēg van ē naty ficfa* [fűzfa], *ott az jēr hosszat van a rít*.

A Csárdai-dűlő D-i részén, a Kalapácsi-ér folyása mellett levő néhány holdas rét. A *Csárda* (lásd ott) névrész az egykori épület szomszédságára utal. Ritkán használt megnevezés.

Csárdai-víz lásd Kalapácsi-ér.

†**Csárdán alul** lásd Csárdai-dűlő.

†**Csárdán aluli dűlő** lásd Csárdai-dűlő.

Cseke-nádas — *Cseke-nādos, -nādozsba*. — *A Cseke-nādosná vót valamikor ēm malom, a hele ot vam most is. Eszt apām ēmlēgette, malom vót ottan. Mēg is láccik mast is az a nagy micsodájja, ahum fót lē a viZ, a Csárdoi-viZ, aki hajtotta. Mónár is lakott ott*.

A *Cseke-tag* végében, a Gannai út K-i oldalán, a Kalapácsi-ér mellett levő néhány száz négyszögölnyi nádas. Az itt említett malomról lásd a *Kalapácsi-ér* címszónál. A termelőszövetkezet szervezése előtt a mellette levő dűlőkkel együtt a *Cseke* családé volt. Ritkán használt név, már csak az idősebbek ismerik.

Cseke-tag lásd Tag.

†**Csorda-völgy** — 1646: *Csorda Völgy* (L10, 1476), 1722: *Csorda völgyen* két holdat ~ *Csorda Völgyben* szél hosszában egy hold (L10, 1490).

A szövegösszefüggésből megállapítható, hogy a belterületről K-re, a Mogyorós vagy inkább a Haraszt területén volt. Helye pontosabban nem határozható meg, kisebb mélyedést, völgyet azonban ebben a térségben csak a mai Kis-kőhányó mellett, az adászteveli határszálon találunk. A *Haraszt*-ot régebben legelőnek használták (lásd ott), a *Csorda-völgy* ennek talán egy olyan részét jelölte meg, ahol a csorda pihenőhelye volt. Lehetséges azonban, hogy a legelőre veze-

tő út mélyebb fekvésű szakaszát — esetleg a körülötte levő földekkel együtt — nevezték így: 1722-ben ugyanis szántókat említenek itt (lásd fent). Ezt látszik erősíteni a *Csorda-völgyre dűlő* név is.

†**Csorda-völgyre dűlő** — 1722: *Csorda völgyre dűllők* (L10, 1490), 1726: az *Csorda völgyre dűlőben* (L10, 1493).

A *Csorda-völgy* mellett lehetett, helye pontosabban nem határozható meg. A források szántókat említenek a területen.

†**Csorgó-ér** lásd Séd¹.

†**Csorgó-érre dűlő** lásd Sédi-dűlő.

Dég-hegy *Djék-hëgy* ~ *Dék-hëgy*, -*ën* ~ *Djék-hëgyi-dűllő*, -*be*. — A *Djék-hëty szűöllő vut rigënte, de most má ijem bikër-bokor az egisz, ojik hejën kaszájják, lektöp hejëm mëg nëm is lëhet lëkaszányi, mer csungër [dzsungel] az egisz*. — 1803: *Dékhegyi* ... Szőlös Birtokosoknak (L14), 1818: ezen *Déghegy* nevű *Szőlőhegynek* napkeleti árkában folydogáló viz (L4, B. III. 108), 1820: *Déghegynek* észak és nap kelet közt eső része szőlővel be ültetve ~ napkeleti oldalát *Déghegye* teszi (L11), 1863: *Déghegy* (L14), 1872: *Déghegy* (uo.), 1906: *D'écshegy* (Horváth 176), 1927: a *Déghegyet* jobbról mellőzve (Dornyai 368), 1938: *Déghegy* (L14), 1978: *Dég-hegy* (MoFnT. 2: 39).

A döbrönte határszélen van, az egykori Fekete-Mocsolya ere mellett. Nagy része Döbröntéhez tartozik, csak a K-i széle nyúlik át a tapolcafői határba. A lapos, alig kiemelkedő dombot már a régebbi források is szőlőhegynek mondják. 1938-ban 26 kat. h. volt a területe (L14). Egészen a termelészövetkezet szervezéséig voltak benne szőlők, gyümölcsösök. Ma elhanyagolt rétság, egy része szántó. A területén levő egykori agyagbányát *Dég-hegy úti földvétel*-nek nevezték. Mellette fekszik a *Dég-hegy alja*.

A név bővítményrésze valószínűleg személynévi eredetű. A 15. század második felében CSÁNKI Veszprém megyében említ bizonyos *Dégi* (esetleg *Dég*, vö. a latin szövegekben előforduló *de Deeg* formákkal) családot, amely Jár, Sávoly, Panagszegfölde és Kamond helységekben birtokos (Cs. 3: 237, 250, 269). A *Dég-hegy*-et korábban általában a döbrönte földek között említik, ahová a fenti Jár (ma Járiföld) is tartozott. Ezek alapján feltehető, hogy a terület egykor a CSÁNKItól említett *Dégi* család, illetve ennek leszármazottai birtokában volt. Érdemes megemlíteni, hogy a Fejér megyei *Dég* község nevét KISS LAJOS pusztai személynévből magyar névadással keletkezettnek mondja (FNESz.). A *Dég* személynév egyébként már az Árpád-korból adatolható (ÁSz. *Dég*). A *Dég-hegy* előfordulásai között az 1820-ból való ***Dég hegye*** birtokos személyragos forma bizonyára nem a birtoklásviszony elsődleges kifejezésével magyarázható, hanem inkább a hasonló névszerkezetek analógiás hatását tükrözheti. Az 1818-as adat az oklevélstílusból adódó körülírási forma: nem valószínű, hogy a név **Dég* vagy **Dég-szőlőhegy* változatban is használatos lett volna. A HORVÁTHtól közölt *D'écshëgy* talán csak alkalmi hangváltozat vagy még inkább rosszul lejegyzetelt *D'écshëgy*.

zett forma. **Dég-hegyi-dűlő**-nek csak azóta nevezhetik, amióta felszántották. A *Dég-hegy* az egyik legismertebb, leggyakrabban használt határresznév a faluban.

Dég-hegy alja — *Djék-hëgy ajja ~ Dëk-hëgy ajja, alatt ~ Djék-hëgy ajjai dűlő, -be.* — *Mënëk a Djék-hëgy alá kapányi.* — 1820: az úgy nevezett *Dég hegy alatt* lévő (L11), 1853: *Déghegyalja ~ Déghegyalatt* (L8), 1854: *Déghegy alja* (T9), 1920: *Déghegyalja* (T15), 1959: *Déghegyalja* (T18), 1978: *Déghegy-alja* (T20).

30-40 kat. h. szántó és rét a Dég-hegy ÉK-i oldala mellett. Az ÉNy felé enyhén lejtő dűlőket a Dég-hegy aljai rét és a döbrönte határon folyó ér fogja közre. A *Dég-hegy* névhez járuló birtokos személyragos *alja* földrajzi köznév a terület alacsonyabb fekvésére utal. A *dűlő* földrajzi köznévvvel kiegészült **Dég-hegy aljai dűlő** kevésbé használt névváltozat.

Dég-hegy aljai dűlő lásd Dég-hegy alja.

†**Dég-hegy aljai út** — 1853: *Déghegyallyai ut* (L8).

A *Dég-hegy alja* dűlő K-i oldalán húzódó földutat nevezték így. Ma nem jelölik meg tulajdonnévvel.

†**Dég hegye** lásd Dég-hegy.

Dég-hegyi-dűlő lásd Dég-hegy.

Dég-hegyi út — *Djék-hëgyi ut.* — 1853: *Déghegyi ut* (L8).

A Veszprémi országútról a *Dég-hegy*-be vezető dűlőút. Mellette van az egykori *Dég-hegy úti földvétele*.

†**Dég-hegy úti földvétele** lásd Fazekas-gödrök.¹

Delelő lásd Delelő-lap.

Delelői-kút lásd Delelő-kút.

Delelő-kút — *Dilljő-kut ~ Dilleji-kut.* — *Ot szoktag dilljëtetni a pásztorok nyáron.*

A Páskom É-i részén, a Delelő-lapon állt. Itt itatták délben a csordát. Mivel a Páskomba már régóta nem járnak állatok, a kút a kellő gondozás hiányában beomlott, összeroskadt. A *delelő* nyelvjárási *dilljő* változatának magyarázatát lásd a *Delelő-lap* szócikkben. A *Delelő-kút* bővítményrésze éppúgy melléknévi igenévi természetű, mint a *Delelő-lap* név esetében. A **Delelői-kút**, nyj. *Dilleji-kut* előtagja azonban helymeghatározó szerepű: a Delelő-lap *Delelő*, nyj. *Dilljő* névváltozatából alakult *-i* melléknévképzővel. A kút eltűnésével nevét is egyre ritkábban említik, a fiatalabbak már nem is tudnak róla.

Delelő-lap — *Dilljő-lap, -on ~ Dilljő, -n ~ Dillelljő, -n ~ Düllelljő-lap, -on.* — *A Dilljő-lap am mëg a Páskomba van, od dilljëtettik a marhákat.*

A Páskom É-i részén levő alacsonyabb fekvésű terület. K-ról és Ny-ról a Páskom dombjai fogják közre. Amíg ezen a határreszen legelt a csorda, itt volt az állatok déli pihenő- és itatóhelye. A közepén állt a *Delelő-kút*. A név bővítményrésze a *delel* '(legelőre kihajtott jószág) déli pihenőt tart' (ÉrtSz.) ige származéka: eredetileg melléknévi igenév, amely főnevesülve földrajzi köznévként is

használatos. Az igét Tapolcafőn *dillel*-nek ejtik, HORVÁTH a környékről *dillel* formában közli (1906: 64). A *delelő* két szótagos formában az egész nyelvterületen használatos (vö. ÚMTsz. *délelő* és NEMES 2005: 42–3, a környékről lásd VeMFN. 2: 17), *déllő* formában a TESz. már 1344-ből adatolja. Tapolcafőn *-i-ző* formában *dillő*-nek ejtik. *Dillellő-lap*-nak csak a fiatalabbak mondják: a név bővítményrésze az igéből újabban képzett igenévi forma. A *Düllellő* hangváltozat *ü*-je a falu nyelvjárásában gyakran jelentkező *i ~ ü* megfeleléssel magyarázható (IMRE 1971: 177, BEKE 1905: 9, HORVÁTH 1906: 13). Nem zárható ki azonban a *düllő* földrajzi köznév hangalakjának közvetett hatása sem (hasonló formákat az ÚMTsz. is közöl a környékről). Ez az *Őszi-delelő* (lásd ott) *Üőszidüllellő* hangváltozata esetében még világosabban megfigyelhető. A *lap* földrajzi köznevet tartalmazó névformák a helyet térszínformaként nevezik meg. A faluban nem sokan ismerik a nevet.

Disznó-legelő — *Disznuó-legellő, -re.* — *Most, miután örökőve lett a kovácsi grúóftú, tizennyuóc-tizenkilenc uta, odajártak a disznuók, de má nem járnak oda.*

A Kalapácsi-ér Ny-i oldalán, a pápakovácsi határszélen fekvő legelő, a Legelő-Kalapács része. A név bővítményrésze jelzi, hogy csak a disznókat legeltették itt.

Dobogó — *Doboguó, -ba.* — *A Doboguó am mők szüőllőhőgy, ami Gannára mőgy ut, ammellet van.* — 1793: *Dobogo* (L14), 1799: a *Dobogóra* ki menő uton föllül (uo.).

Tapolcafő DNY-i határszélén, Döbrönte szomszédságában levő egykori szőlőhegy. Egyes részein még mindig gyümölcsösök, szőlők vannak, nagyrészt azonban már fűszántották. A Gannai út ketté osztja: az É-i felét *Öreg-Dobogó*-nak, a D-it *Kis-Dobogó*-nak nevezik. A szőlőhegyet egykor vizesárok vette körül: ennek maradványai még ma is láthatók néhol. Megközelíteni csak az ezen átvezető kis fahidakon lehetett. Az ilyen hidakat *dobogó*-nak nevezték, mivel tompa, dobogó hangot adtak, ha valaki áthaladt rajtuk. HORVÁTH a *dobogó* szót 'gyaloghíd' értelemben közli a vidék nyelvjárásából (1906: 59), ez a szó ma is él a környéken (VeMFN. 2: 17, további előfordulásait lásd ÚMTsz. és NEMES 2005: 46). A TESz. a *dobogó* 'fahíd, gyaloghíd' jelentését 1798-tól adatolja. A köznevet a faluban az idősebbek ma is használják ebben az értelemben, és a helynévvel is összefüggésbe hozzák. A *dobogó* főnév metonimikus helynévi használatát talán hangutánzó jellege, s ebből adódó expresszivitása is magyarázza, továbbá az, hogy a szó morfológiai szerkezete megegyezik a helynevek körében nem ritka folyamatos melléknévi igenévi eredetű nevek alakjával. HORVÁTH *Dobogó* dülőnevet közöl a közeli Marcalgergelyiből (1906: 172), a Pápai járásból ma négy ilyen helynevet ismerünk (VeMFN. 2: 289). A tapolcafői név a két 18. század végéről való történeti adat után nem fordul elő a forrásokban, az országút által elkülönített részeit — az *Öreg-* és a *Kis-Dobogó*-t — azon-

ban sűrűn említik. A *Dobogó* toldalékos alakjában — a történeti adat külső helyviszonyt jelölő ragjával szemben — ma csak belső helyragok jelentkeznek.

Doktor-rét — *Doktor-rít, -rídbe.* — *A Doktor-rít a kovácsi orvos komvenci-jós fögggye* [természetbeni járandósága] *vűót, uradalmi határ vűót, a gruóf komvenci-jót adott, a cseljédéknek nēm kēllēt fűzetni az orvosjér, ha valami baj vűót.*

Az Ódor és a Becseny közt levő rét. Egy része tartozik csak a tapolcafői határba, Pápakovácsiba is átnyúlik. Csak az első világháború után csatolták Tapolcafőhöz. A század elején a Pápakovácsiban birtokos gróf Somogyiak szolgálatában álló orvos használta, *Doktor-rét*-nek nevezik a kovácsiak is. Mindkét faluban azonban csak az idősebbek ismerik a nevet.

Döbrés — *Döbrís, -ën ~ Döbrísi-dülűő, -be.* — *A Döbrís ajja szántuőfűőd, a főle mēk szűőllűők, jűó nad darab ám, többül is áll, nēm csak ēd darab, nēm csak ēd Döbrís.* — 1369: *Debres* (VeszprReg. 245), 1373: *Nobiles iobagiones episcopales de Debres* (Cs. 3: 227), 1479: *pauli de debres* (H. 5: 353), 1488: *Debres* (Cs. i. h.), 1525: *mi Döbrysy* Compossessorok (L7, 308, 309), 1542: *Debres* (EgyhEml. 4: 143), 1577: *in predio Dewbres* (L15, 3. 447), 1577/1700 k.: *Dewbrews ~ Debresy* (L15, Ind. 44), 1578: *Nobilis Andrea Deobressy de eadem Deobres* (L15, 3. 524), 1578/1700 k.: *Deöbreös* (L15, Ind. 44), 1581/1700 k.: *Döbrös* (L15, Ind. 45), 1587: *Debres ... deserta* (L21, 28: 54), 1587/1700 k.: *Döbrösy* (uo.), 1590: *In Possessione ... Döbrés in Cöttu Weszprimiensis* (L10, 1469), 1591: *Joan Debreössy* (L15, 5. 219), 1592: *praedialis Deobres* (L15, 5. 352), 1612/1801: *N. Döbrísi Szabó György, N. Döbrísi Szabó Ferencz* (L4, B. I. 14), 1623: *Joannis ... Deöbreössy* (L15, 7. 375), 1625: *Döbrös* (L18, Capsa N. f. 1. nr. 3), 1626: *Deöbressy Janos* (L18, Capsa N. f. 1. nr. 4), 1626: *Döbrísi Ifju Bogács Mártony* (L10, 1471), 1635: *Deöbrés ~ Deöbreös ~ Deöbris* (L10, 1473), 1641: *Joannis Deöbreösy in territorio Deöbreös* (L15, 8. 732), 1667: *Döbrösi Gergely* (L10, 1482), 1672: *Döbresi földrül* (uo.), 1680/1744: *Döbrés ... pusztákban* (L9, II. S. XVIII. 331), 1707: *En Döbrösi Szabó Mártony attam Döbrésen lévő szánto földemet Tapolczafőn lakozo Bogdány Mihálynak* (L10, 1488), 1728: *Döbrésben lévő jussomat* (L10, 1497), 1732: *Dobres* (Mikoviny), 1748: *Debresbeni* vagyon egy ház hely (L6, 1. sorozat, No. 69), 1750: *Döbrés* (L9, K. VII. 138), 18. század közepe: addig *Döbrési* pusztába proportio be nem vitethetnék, míg *Döbrés* és Tapolczafői *Terrenumok* közt a' választó határ jelek [meg nem vonatnak] (L10, 494), 1772: *Döbrösi ... határban* (L10, 1492), 1782: a' ki *Döbrésen* nyilasokat birt (L4, B. II. 97), 1797: *Döbrés* (T3), 1801: a többi Compossessorok marháinak semmi legelője *Döbrésben* nem maradott (L11), 1806: *Döbres* (Lipszky, Mappa), 1808: *Döbres* (Lipszky, Rep.), 1828: *Döbres* (Nagy L. 435), 1851: *Döbrés* (Fényes 1851: 1: 279), 1854: *Döbrés* (T8), 1857: Nagy Ferencz *döbrési* (L3, 1088. cs. 1525), 1858: *Döbrés* (Hornyánsky 90), 1858: P[usztá] *Döbrés* (T12), 1877: *Döbrés* (Hnt.), 1893: *Döbrés* (Hnt.), 1898:

Döbres (Hnt.), 1900: *Döbres* (Hnt.), 1905: *Döbrís* (Beke 49), 1906: *Döbrís* (Horváth 176), 1907: *Döbrés* (Hnt.), 1978: *Döbrés* (MoFnT. 2: 39).

Döbrés falu a 14. századtól a győri püspök egyházi nemeseinek Vecse székhöz tartozó települése. KUMOROVITZ szerint 1369-ben a döbrési nemesek száma 15-25 között van (VeszprReg. 245). Az 1488-as adólajstromban 11 forintjával a környék nagyobb falvai közé számít (Cs. 3: 203). BOGNÁR ekkor 88 lakosáról beszél (1943: 60). 1536-ban 12 portája van, 1542-ben a győri püspöknek kettő, a káptalannak egy portáját említik itt (PÁKAY 1942: 88). A török pusztításai következtében 1545-ben elnéptelenedett (i. m. 23), többé népesség nem is száll rá (VHL. 176). Pusztulása előtt a Debrési (1479: lásd fent), a Bogács, a Víz, a Csillag stb. családok laknak a faluban (1525: L7, 308, 309). A 16. század végén ezek a nemesek a szomszédos Adásztevelen, Mezőszegen, Simaházán, Pápán és Tapolcafőn tűnnek fel. Földjeik továbbra is Döbrés területén vannak (PÁKAY 1942: 45, L10, 494, L18, Capsa N. f. 1. nr. 4, L15, Ind. 45, L11 stb.). PESTY adatközlője — bizonyára a helyi hagyományra támaszkodva — a következőket mondja erről: [Tapolcafő határa] „Döbrés pusztát is foglalja magában, a’ régi falu e’ pusztán volt, de a’ törököktől el pusztítván, 14. vagy 15^{ik} században — az ott volt lakosság ide Tapolczafőre telepedett meg” (i. m.). Birtokosai nagyrészt még a 18–19. században is a fenti családok. 1768-ban Adásztevelen 6, Tapolcafőn 4, Simaházán 7, Pápán 18 döbrési nemes lakik (L1, 27. cs. Capsa 62. No. 27). Rajtuk kívül a 19. század elején a pápakovácsi gróf Somogyi családnak is jelentős része van benne (L14, B. II. 97). Határának elkülönítését sürgetik a 18. század közepén (L10, 494), sőt még 1801-ben (L4, B. I. 14) és 1815-ben (L1, 27. cs. Capsa 62. No. 87) is megjárják a határt. E források, a szomszédos falvak (Mezőszeg, Simaháza, Tapolcafő, Izsál, Pápakovácsi, Attya) adatai, valamint a különböző térképek (T4, T5, T8, T9) alapján nagy biztonsággal megrajzolhatjuk a területét. D-en az Attyai út, K-en a Tapolca forrásai és vize mentén húzódott a határa. É-on a Tapolca és a Pápai országút találkozásától nagy ívben haladt a Pápa–Devecser közötti országútig. Kovácsitól és Attyától a Kalapácsi-ér Ny-i oldalán kb. 300 méterre, azzal nagyjából párhuzamosan megvont határvonal választotta el, amely D-en az Attyai utat metszette. A középkori falu házai a mai *Falu-hely*-en voltak (erről részletesebben lásd ott). A Tapolcafő határába olvadt település neve ma csaknem a korábbi területével megegyező határrészt jelöl, csupán a *Kalapács* és a *Bogács* dűlőket nem tekintik hozzá tartozónak. Részei: *Alsó-, Közép-, Felső-, Urasági-, Tóra dűlő Döbrés* és *Falu-hely*, nagyobb egységeit régebben *Belső-Döbrés* és *Külső-Döbrés* néven említették, a pápai határ mellett fekvő részét pedig *Kis-Döbrés*²-nek nevezték.

A *Döbrés* helynevet KNIEZSA a zobori apátság oklevelében előforduló *Debrej* név vizsgálata kapcsán említi (1947–1949: 8). A névcsaládot végső soron a szláv *дѣбрь* ’völgy’ szóra vezeti vissza (vö. MELICH 1903–1905: I/2: 379, KNIEZSA 1955: I/1: 149, EtSz. 1: 1290 és FNESz. *Feldebrő*), amely a magyarba átke-

rülve — KNIEZSA szerint már az ómagyarban is — közsóként élt (i. h.). Az áradó szláv nyelv közelebről nem határozható meg, a helynevekből kikövetkeztethető földrajzi köznév régi magyar nyelv alakja *debré* ~ *debrő* lehetett. A TESz. a szó első köznévi adatait csak a 19. század elejéről közli *döbör* címszó alatt. A tájszótarakban, szógyűjteményekben különböző formában fordul elő: *debre*, *debrő* (Tsz., MTsz., BALLAGI), *debrő* (CzF., REUTER 1973: 335), *dobra* (OkISz., TAVASSY 1891: 479) és képzett formában: *döbörös* (MTsz.). A főnevet minden forrás 'gödör, mély vízmosás' jelentésben adja meg. KNIEZSA szerint helyneveinkben csak magyar képzővel fordul elő. A fentiekén kívül az alábbi neveket származtatja ebből a töből: *Debrő*, Heves m. (1352: *Debreu*); *Debrőd*, Abaúj m. (1427: *Debred*); *Debregy*, Somogy m. (1414: *Debregh*). A FNESz. is a *debrő*-ből származónak mondja *Al-* és *Feldebrő* Heves megyei községek nevét. Valószínű azonban, hogy a névcsaládba ezeken kívül még jó néhány helynév besorolható, ennek tárgyalásától azonban itt eltekintek. A *Döbrés* falunév a fenti földrajzi köznévből -s képzővel alakult. A denominális -s képző eredetileg nomen possessoris melléknévképzői szerepű, és a vele képzett szavak *nádas tó* típusú jelzős szerkezetekben fordulhattak elő. Később a szerkezet típusban a jelzett szó elmaradásával a jelző magára vette az egész szerkezet jelentését. Így a képző funkciója is ártértekelődött: térszíni formára utaló nevekhez, növénynevekhez gyűjtő- és helynévképzőként kapcsolódva 'valamiben bővelkedő hely' jelentésű szót alkot (D. BARTHA 1958: 107, SZEGFÜ 1991: 256–7). Azaz a *nádas* 'nádban gazdag hely', a *debrés* pedig 'debrékben (gödrökben, völgyekben) bővelkedő hely' jelentésűvé válhatott. A helynevet nem feltétlenül kell *debrés föld*-féle szerkezetből eredeztetnünk, mivel az -s képző már igen korán, a 11–12. században előfordul helynévképzőként is (SZEGFÜ 1991: 255, BÉNYEI 2012: 94–101). A *Döbrés* eredeti domborzati névi motiváltsága ma is világos: az egykori falu egész területe, határa erősen szabdalt, hullámos felszínű. A név etimológiai szerkezete azonban ma már természetesen nem áttetsző a névközösség számára, hiszen nem él nyelvükben a *debre*, *debrő* szó. A népi névmagyarázat szerint bizonyos *Döbrés* nevű uraságé volt.

A név hangalakja szabályos változáson ment keresztül. Az első szótagbeli magánhangzó *e*-vel való jelölése az első történeti adattól (1369) kezdve kb. 1540-ig tekinthető általánosnak, de — főleg latin nyelvű iratokban és családnévekben — a 17. század közepéig elég sűrűn előfordul, és feltűnik még a 18. században is. Az *ö* hangot jelölő betűt, betűkapcsolatot (*ew*, *eo*, *eö*, *eő*, *o*, *ö*, *ő*) (vö. KNIEZSA 1952: 194–5) 1525-től találjuk meg az első szótagban. A 16. század közepe és a 17. század közepe közti időszakban tehát kevert alakok fordulnak elő, ami a két hangváltozat párhuzamos használatát jelzi: ebben a korban mehetett végbe az első szótag magánhangzójának labializációja. BÁRCZI az *ë* > *ö* változásról megállapítja, hogy „a 14. században válik erőteljesebbé, sőt számos szóban csak a 16. században jelentkezik” (1967: 157, vö. még E. ABAFFY 2003:

326). Fenti történeti adataink hangtörténeti tanulsága egybehangzik BÁRCZI megállapításával. A második szótag magánhangzójának vizsgálatát megnehezíti, hogy a hosszúság jelölése egészen a 18. század közepéig következetlen (vö. FARKAS 1971: 94–7). Az viszont világosan kitűnik, hogy a 16. század közepétől egészen a 17. század közepéig *ö* ~ *ő* hangot jelölő betűt, betűkapcsolatot sűrűn találunk adatainkban a szabályos *é*-vel váltakozva. Ez a jelenség szórványosan egészen a 18. század végéig feltűnik az adatokban. Mindez az első szótagban ebben az időben végbemenő labializáció hatását jelzi. A ma általános *í*-zű formára már a 16. század elejétől találunk adatokat. A név helyragos alakban a 18. század elejétől fordul elő. A forrásokban külső és belső helyviszonyt jelölő ragokkal egyaránt megtalálható, ma viszont csak a külső helyragokkal használják. Az egykori falu nevéből határrésznévvé alakult *Döbrés* a tapolcafőiek helynévkincsének egyik központi, lényegében minden falubeli által ismert, használt eleme. Annak ellenére, hogy a falu nagy területű határrésznének az összefoglaló megnevezése, újabban a *dűlő* földrajzi köznévvvel kiegészült *Döbrési-dűlő* névváltozatot is használják.

Döbrés-domb — *Döbrízs-domb, -on.* — 1853: *Döbrés-domb* ~ *Döbrés-dombnál* (L8), 1854: *Döbrés Domb* (T9), 1856: *Döbrös domb* (T10), 1857: *Döbrés domb* (T11), *Döbrés domb* [60 parcellára osztott szántó] (L3, 1088. cs. 1525), 1864: *Döbrés domb*, szántó föld és legelő ... melly az egész döbrési földken végig nyullik (Pesty), 1920: *Döbrés domb I.*, *Döbrés domb II.* [76 és 71 kat. h. területű szántók] (T15), 1959: *Döbrés domb I.*, *Döbrés domb II.* (T18), 1972: *Döbrés d[omb]* (MoRég. 4: 237), 1978: *Döbrés domb* (T20).

A Döbrés területén ÉNy–DK-i irányban végignyúló lapos dombhát. A megnevezés térszínformanévként keletkezett (lásd az 1853. évi adat határozóragos formáját), s ma is ilyen értelemben használják. A kataszteri felvételkor azonban dűlőnévként írták a térképre (1854), s a későbbi hivatalos gyakorlat is így alkalmazta (1856, 1857). Az 1920-as és az 1959-es térképen két, nagyjából azonos területű részét római szám különíti el: a K-i tábla a ***Döbrés-domb II.***, a Ny-i pedig a ***Döbrés-domb I.*** A nevet dűlőnévként a falubeliek nem használják: a *Döbrés-domb* nagyobb dűlőit *Alsó-* és *Felső-Döbrés*-nek mondják. A *Döbrés* névről lásd a megfelelő szócikket.

†**Döbrés-domb I.** lásd Döbrés-domb.

†**Döbrés-domb II.** lásd Döbrés-domb.

Döbrési-dűlő lásd Döbrés.

Döbrési malom lásd Kutrovác-malom.

†**Döbrési szürkalló** lásd Kutrovác-malom.

Döbrési utca lásd Kütyü.

Döbrönteí út lásd Gannai út.

Ebédleső lásd Legréti-domb.

Első-Nyíres lásd Országúti-Nyíres.

Ér lásd Kalapácsi-ér.

†Erdő lásd Erdő-dűlő.

†Erdő-dűlő — 1857: *Erdő* (T11, L3, 1088. cs. 1525), 1935 k.: *Erdő dűlőben* páskom (L14).

A mai Páskom egy részét jelölték meg a névvel. Bár az itt idézett forrásban többnyire népi használatú nevek szerepelnek, a fenti mégis valószínűleg a hivatalos iratok hatását tükrözi: a *dűlő* földrajzi köznév ugyanis csak szántóterületre vonatkozhat a falu nyelvében, az említett adat pedig erdős legelő jelölője. Az *erdő* névrész talán az 1857-es kataszteri felmérésből való, az akkori iratok tudniillik — esetleg tulajdonnévként — egyszerűen *Erdő*-nek nevezik a területet.

Ér-folyás lásd Séd¹.

Faggyas — *Faggyas, Faggyaszba ~ Faggyasi-dűlő, -be.* — *A Faggyaszba mindig ézfagyott a kukorica.* — *A Faggyas igen gazos vuót, aszt sokat köllöt fattyazni.* — 1635: a *fadgyasi* ... földekbe (L11), 1769: vagyon a *Fadjasi* viver-ticatumban (uo.), 1805: a *fadgyasi* Hát utra dűlőbe (L11), 1853: *Fadgyas* (L8), 1854: *Falgya* [íráshiba] (T8), 1864: *Fadgyas*, szántó föld (Pesty), 1920: *Faggyas* (T15), 1935 k.: *Fagyas* (L14), 1959: *Faggyas* (T18), 1978: *Faggyas* (T20).

30 kat. h. területű sík szántó az adászteveli határszélen. A Teveli úttól D-re fekszik, az Alsó-Séd és a Büdöskút² között. Egyes történeti források (pl. 1805) a mainál jóval nagyobb kiterjedésűnek tüntetik fel. Egykor valószínűleg a mezőszegi határ jelentős részére vonatkozott: ezzel magyarázható viszonylag korai előfordulása is. A név eredetét minden részletében nem tudom megnyugtatóan magyarázni. Az azonban bizonyosnak látszik, hogy a faluban ma hozzá fűződő asszociációk (lásd a fenti, adatközlőktől való szövegeket) nem állnak kapcsolatban a név származásával, hanem csak másodlagos, népi névmagyarázatok. Az itteni földbe vetett növények *elfagyásával* kapcsolatos újabb időkbeli tapasztalatokkal nemigen magyarázhatjuk a 17. század első feléből már adatolható helynevet. A kukorica mellékajtásoktól való megtisztítása, a *fattyazás* kultúrtörténeti okok miatt sem nagyon lehet a névadás motívuma: a kukorica ugyanis csak a 17. században terjedt el országosan (Tapolcafőn például egy 1733-ból való szerződés még „győmöcsös kukoricza” földről szól; L10, 1502). Másrészt hangtanilag sem magyarázható így a *Faggyas* név, mivel a közszóban mindig *-tty-* szerepel: *fattyazás, kukoricafattyá, fattyat vet* (HORVÁTH 1906: 64, 74, 93), *fattyaz* (BEKE 1905: 35), (a kukorica) *fattyá* (MNYA. 39). A nevet minden bizonnyal a *faggyú* ’Talg’ főnév származékának tarthatjuk. A *faggyú* ugyanis egykor a változó tövű névszók ún. *ú-nyészto* csoportjába tartozott (EtSz.), *-s* képzős melléknévi származéka *faggyas* formában fordul elő a történeti forrásokban (NySz., OklSz., SzT., EtSz., TESz., CzF., Ballagi), valamint ritkán adatolhatóan a nyelvjárásokban (ÚMTsz.). A mai *faggyús* késői analógiás képzés (TESz.). A névadás motívuma azonban nem világos. Lehetséges, hogy az állattartással kapcsolatos megnevezés: a terület D-i szomszédja volt a legelőnek használt *Haraszt* és a *Csorda-völgy*, s

nem messze haladt tőle a *Göböllyösi út* (lásd a megfelelő szócikkeket). Az sem lehetetlen, hogy a *faggyas* melléknév személynévi áttétellel vált helynévvé. Ilyen nevűekről a környéken ugyan nincs tudomásunk, de azt, hogy személynévként használatos volt a szó, jelzik a TESz. ilyen adatai (1374-ből és 1413 k.-ról), valamint KÁZMÉR családnévszótárának bőséges említései (RMCsSz.). Másfelé is előfordul e név(elem) út, víz és földterület nevében (VeMFN. 2: 100, SMFN. 450, 673, 675, ZMFN. 315, 327). A **Faggyasi-dűlő** névváltozat újabban elterjedhetett, a művelési jelleget kifejező *dűlő* földrajzi köznévnél a név *-i* melléknévképzős alakjához való kapcsolásával.

Faggyasi-dűlő lásd Faggyas.

†**Faggyasi út** — 1853: *Fadgyasi ut* (18).

A *Faggyas* és a Büdöskút² között húzódó dűlőutat nevezték így.

Falu alja — *Falu ajja, alatt.* — 1853: *Faluallya* (L8), 1856: *Falu allya* (T10), 1864: *Falu allyai dűlő*, áll szántó földekből (Pesty), 1920: *Falu alja* (T15), 1959: *Falu alja* (T18), 1978: *Falu alja* (T20).

Háromszög alakú dűlő a belterület DK-i szélén, a Nagyteveli úttól É-ra. K-i irányban erősen lejt a Töpéri-ér felé. 20-30 kat. h. szántó és rét. A dűlő a belterület legmagasabban fekvő D-i része mellett fekszik, az *alja* névrész tehát nem a szintbeli különbséget jelzi, hanem inkább azt a — *Faluvég* névben is megnyilvánuló — szemléletet (lásd ott), amely a falu lakott területét D felé tekintette lezártnak. A **Falu aljai dűlő** (1864) földrajzi köznévvvel kiegészített hivatalos névforma lehetett.

†**Falu aljai dűlő** lásd Falu alja.

Falu-Döbrés lásd Bika-rét.

†**Falu erdeje** lásd Tapolcafői-erdő.

Falu-földek lásd Bika-rét.

Falu-hely — *Falu-hej ~ Falu-hel, -én.* — *A Falu-hején épületek vutak, de eszt má csak uh hallottam jén is a régi öregéktű.* — *A Döbrés falu vutót ott a Falu-helnjé, a török égetté fél.* [Az adatközlő saját bevallása szerint ezt csak könyvekből tudja.] — 1719: az *Faluhellyen* is egy darab rettet (L10, 1487), 1728: az *faluhelyén* egy darab tuskés földre (L10, 1497), 1733: Döbressen lévő egy darab földemre az *Falu helyen* (L10, 1502), 1734: a nevezett Döbressy *Falu helyén* (L10, 1509), 1747: Döbrési *faluhelyén* alul (L4, B. I. 14), 1789: Döbrési ... Pusztában a Tapolczafői vizen az *Falu hely* mellett (L11), 1801: a földek düllejéig jó darabot el foglaltatott a *Faluhely* nevezetű Tapolczafői Compossessorság Kaszálojából (L4, B. I. 14), 1905: *Faluhel*: a hagyomány szerint egy elpusztult régi falunak a helye (Beke 49), 1906: *Faluhel*, valamikor falu volt ott [a dűlők között felsorolva] (Horváth 176).

A Döbrés ÉK-i szélén, a Tapolcához közel levő földterület neve. Nem dűlőnévként használták, így határai pontosan nem jelölhetők meg. Az 1733-as forrás például a Kovácsi országútig terjedőnek mondja. Ma csak a Kutrovác-malom

melletti területre értik. Kisebb részei a *Bika-rét* és a *Kovács-föld*. A területen középkori cserepeket, edényeket találtak. A lelőhelyet a régészek a középkori *Döbrés* faluval azonosítják (MoRég. 4: 238). PESTY adatközlője is említi, hogy Tapolcafő „még Döbrés pusztát is foglalja magában, a régi falu e’ pusztán volt, de a’ törököktől el pusztítván, 14. vagy 15. században — az ott volt lakosság ide Tapolczafőre telepedett meg, a hajdani falunak romjai imitt amott még most is láthatók” (i. m.). A korai adatok birtokos személyragos formája (1728, 1747, ?1719, ?1733) a bizonytalan tulajdonnévi státust is jelezheti. A *falu* névrész ezekben egyértelműen *Döbrés*-re vonatkozik, a későbbi jelöletlen birtokos szerkezet determinánsa ugyanígy ’Döbrés falu’ értelmű. Ilyen jelentését ma már csak az idősebbek ismerik. A területet azonban többnyire egynek tekintik a *Falu-Döbrés*-sel, s az amúgy is több változatban használt név szinonimájaként tartják számon. Azaz a *Falu-hely* név *falu* névrészével a ’Tapolcafő falu közbirtokossága’ fogalmat hozzák asszociatív kapcsolatba.

†**Falu helye** lásd Falu-hely.

†**Falu kútja** — 1906: *Falukutya* (Horváth 177).

A megkérdezettek nem ismerték a nevet. A falubeliek a Tapolcára, főleg a forrásaihoz jártak vízért. Az idősebbek azonban emlékeznek még a falu közös használatú kútjára, amely a Kis utca és az Öreg utca találkozásánál állt, ennek nevéől azonban nem tudnak. Talán ezt jelölte a fenti, élőnyelvi gyűjtésből származó név. Az első világháború után betemették, helyére hősi emlékművet emeltek.

Falu malom lásd Kis malom.

Falu-rét lásd Bika-rét.

†**Faluvég**¹ — 1857: Vánkos Pál *faluvégi* (L3, 1072. cs. 1501), 1858: Vánkos József *faluvégi* (L13).

A fenti adatokból nem állapítható meg, hogy a falu melyik szélét jelölte. A ma is ismert *Faluvég*² alapján azonban biztosan mondhatjuk, hogy az Öreg utca D-i részét, a falu szélső házait nevezhették így. Az, hogy következetesen csak a belterületnek ezt a szélét jelölték és jelölik ma is ezzel a névvel, a falu település-szerkezetével magyarázható. ÉK-i irányban, Tapolcafő Pápa felé eső részén ugyanis a község — története folyamán szinte állandóan — nyitott jellegű volt. E területen olvasztotta magába a három középkori települést: Döbrést, Mezőszeget és Simaházát. Tapolcafő ma is ebbe az irányba terjeszkedik. A D-i irányú zártságot hangsúlyozta az is, hogy az Öreg utca Ny-i oldalát — itt van a *Faluvég*² is — a katolikus templom zárja le, amely a 18. század vége óta áll ezen a helyen (vö. GENTHON 1959–1961: 1: 377). A név metonimikus névátvitellel a szomszédos szántók megnevezésévé vált (lásd *Faluvég*²). Falurésznévként ma már nem ismerik, dülönévként azonban gyakran használják.

Faluvég² — *Faluvíg, -én.* — *A Faluvíg valami három-níty hót föld a katolikus templomom föjű.*

Néhány hold szántó a belterülettől D-re, a Hanthányás és a Veszprémi országút között. A szomszédos falurész *Faluvég*¹ (lásd ott) neve névátvitellel a Hanthányás egy kisebb területének a megjelölőjévé vált.

Fazekas-gödrök¹ — *Fazokazs-gödrök*. — *A Fazokazs-gödrögbű horták a fazokasok az agyagot, miék Szengálra* [Szentgálra] *is ěĕvittik, ojan hirės vuót*. — 1840: ki adtuk ő kegyelmeknek [a pápai fazekas céhnek] árendába a Tapolczafői Erdőnkben lévő *Déghegy uti földvétele* (L11).

A Dég-hegybe vezető út melletti egy-két holdas bokros rét. Néhány kisebb gödör utal az egykori agyagbánya helyére: jó minőségű, edénynek való agyagot bányásztak itt egykor. A *földvétele* köznevet az agyagbányák jelölésére használják Tapolcafőn (lásd *Földvétele*¹). A történeti adatban a név bővítményrésze a bányára helyére utal: a *Dég-hegyi út* mellett feküdt. Ez **Dég-hegy út* formában aligha volt használatos, mert ilyen névtípusra nincs adatunk a faluból: a *hegyi -i* képzője az egész névhez kapcsolt *-i* melléknévképző hatására maradhatott el: ***Dég-hegy úti földvétele***. *Fazekas-gödrök*-nek az itt bányászott agyagot felhasználó mesterekről nevezték el. A *fazekas* nyj. *fazokas* változatára lásd MNyA. 584. és ÚMTsz., valamint IMRE 1971: 198. A név metonimikus névátvitellel a szomszédos dűlők megnevezéseként is használatos.

Fazekasgödrök² — *Fazokazsgödrök, -njé*. — *A Fazokazs-gödrök ot van a Dĕk-hĕgy alatt*.

Kb. 20 kat. h. szántó a döbrönte határon, a Dég-hegyi úttól D-re. Az É-i szélén fekvő egykori agyagvételi hely, a *Fazekas-gödrök*¹ megnevezése metonimikus névátvitel útján a dűlő nevévé vált. A többes számú forma dűlőnévként is megőrződött, de — értelmi egyeztetéssel — egyes számú állítmányt használnak mellette (lásd a fenti példamondatot).

†**Fekete-ér** lásd Fekete-Mocsolya ere.

†**Fekete ere** lásd Fekete-Mocsolya ere.

†**Fekete-érre dűlő** — 1636/1817: Sörös Imre a' Kis lapi dűlőben, *fekete érre dűlők* végiben lévő portióját eladta (L11), 1696/1817: Tóth Gergelynek jutott Döbrönte határon *fekete Mótsola érre dűlőben* Bótakőn alul (uo.).

A Bóta-kőtől É-ra, a mai Bóta-kő alja területén volt, a Fekete-Mocsolya ere K-i oldalán. A *Fekete-érre dűlő*-t, más néven ***Fekete-Mocsolya-érre dűlő***-t a mellette levő patakról nevezték el, változatai a patak névformáit tükrözik (lásd *Fekete-Mocsolya ere*).

†**Fekete-forrás** — 1695/1820: a' *fekete forrás* alatt (L11), 1696/1817: a' *fekete kútnál* (uo.), 1820: A *fekete kútnál* mostanság semmi nyilvánágos maradványa nem láttatik a ki buzogó kútnak, hanem tsak onnan gyanittatik, hogy ott valamelly álló víz, és mintha a partból csöpögő víz láttatik ... Van pedig ennek a kútnak fekvése az [Fekete Mocsolya-] Érnek bal oldalán a víz ellenébe menőknek jobb felől, egy fel-töltött föld allyába, az Érnek Canalissa mellett (uo.).

Mint az idézett szövegből kitűnik, 1820-ban egy határjárás alkalmával alig találják meg az 1695-ből és 1696-ból adatolható forrást. Helye a fenténél pontosabban nem határozható meg: a *Fekete-Mocsolya ere* mellett tört fel, annak vizét táplálta. Ma a környéken nem ismernek forrást. A forrást éppúgy medrének sötét színéről nevezhették el, mint a *Fekete-ere*-t, más néven *Fekete-Mocsolya éré*-t. Mivel a *kút* és a *forrás* 'a földből természetes úton előtörő víz felfakadásának a helye' jelentésben a tapolcafőiek szóhasználatában szinonim értelmű, a ***Fekete-kút*** (1696/1817, 1820) és a *Fekete-forrás* név azonos szemantikai tartalmat fejezett ki. A faluban ma egyik megnevezést sem ismerik.

†**Fekete-kút** lásd *Fekete-forrás*.

†**Fekete-Mocsolya-ér** lásd *Fekete-Mocsolya ere*.

†**Fekete-Mocsolya ere** — 1381/1820: Tapolczafő község nyugoti határa Döbrönte mellett, a' *Fekete Mocsola ere* folytában ... határoztatik meg (L11), 1382/1793: ad occidentem penes metas Attyai nuncupatas *nigra palus* seu *Fekete Motsola-ér* versus Bóth kő limitem secat (L10, 1467), 1525/1801: *Fekete Éren* az Attyai Határig (L4, B. I. 14), 1612/1801: egyik Rét felső Nyár Kutnál *fekete ere* mellett Jánosnak esett (uo.), 1632/1820: *Fekete Motsola ere* (L11), 1656/1820: *Fekete Motsola ere* (uo.), 1695/1820: *Fekete Motsola ere* (uo.), 1697/1817: *Motsola fekete ér* (uo.), 1697/1820: a *fekete ere* melletti legelőből (uo.), 1795/1820: *fekete mocsolya ere* (uo.), 1801: *fekete ere* (L4, B. I. 14), 1820: a melly Ér dél felől nap nyugat és észak közt Tapoltzafő felé folyik, éppen azon ér légyen, melly a' fejénél, a' hol ezen *Fekete Motsola Erének* neveztetik és amelynek folyása [a Tapolcafő és Döbrönte közti határ] (L11), 1864: [a Székertemetési-ér] a Vázsonyi rétnél az attyai határon ... folyó *fekete érbe* ömlik, melly az attyai illetőleg P. Kovácsi és Tapolcafői határt, hosszában egymástól el választja (Pesty).

A döbrönte-i határban eredő sekély vizű patak. A Gannára vezető országúttól Ny-ra folyik a Kalapácsi-érbe. Évszázadokon át a mainál lényegesen hosszabb szakasza szerepelt határfolyásként, ezért a határjárásokban sűrűn említik. E funkciójának elvesztésével neve is eltűnt: a kis eret Tapolcafőn ma nem nevezik meg tulajdonnévvel. A név sokféle alakváltozata lényegileg azonos szemléleten alapul. A *Mocsolya*-n keresztülfolyó patakot más víznevekhez hasonlóan nevezhették **Mocsolya éré*-nek (vö. a *Kalapácsi-ér* különböző szakaszainak megnevezéseit). A néhány arasz mélységű víz sötét színű, ezt a színt a meder barnás fekete árnyalatától kapja. A sötét vizű folyók jelzője pedig általában a *fekete* (vö. KÁLMÁN 1973: 132, FNESz. *Fekete-Körös*). **Fekete-mocsolya* nevet ugyan nem ismerünk, de az 1382/1793. évi oklevél latinul *nigra palus*-nak nevezi a vizet, ami egy **Fekete-mocsár* vagy **Fekete-mocsolya* fordítása is lehet. ***Fekete-ér***-ként magyar nyelven a patak a 16. században tűnik föl (1525/1801). Vizét a *Fekete-forrás* táplálta (lásd ott). A ***Fekete ere*** birtokos személyragos forma kialakulhatott más nevek mintájára, de a **Mocsolya ere* hatására is. A két jellemző

jegyet összekapcsolva nevezhették a patakot **Fekete-Mocsolya eré**-nek (1381/1820, 1632/1820, 1795/1820, 1820), illetve **Fekete-Mocsolya-ér**-nek (1382/1793), továbbá **Mocsolya-Fekete-ér**-nek (1697/1817) is. A 19. század közepéig gyakran a **Kalapácsi-ér** alsó szakaszát is e névváltozatok valamelyikével jelölték (1525/1801, 1612/1801, ?1697/1820, 1801, 1864). A kettősség talán annak következtében szűnt meg, hogy 1870-ben a **Kalapácsi-ér**-nek a Bóta-kőtől É-ra végig új medret ástak (lásd ott).

†**Fekete-Mocsolya-érre dülő** lásd Fekete-érre dülő.

Felső-Döbrés — *Fűösűő-Döbrís ~ Föső-Döbrís, -én. — Amind a dombnag gyüvünk hazafelje, az a Fűösűő-Döbrís.*

A Döbrés ÉNy-i, D-i irányban enyhén emelkedő része. Jó minőségű szántók. Részei a *Téglagyári-Döbrés*, a *Kutrovác-Döbrés* és a *Homok-Döbrés*. A név a *Közép-Döbrés* és az *Alsó-Döbrés* megnevezésekkel áll korrelációban. A *felső* jelentése: 'a falu belterületétől távolabb eső'. Az *Alsó-Döbrés*-nél alacsonyabb fekvésű. A *Döbrés* eredetére lásd a megfelelő szócikket. Történeti adatok hiányában arra gondolhatunk, hogy viszonylag újabb megnevezés (sem PESTY, sem a nyelvjárási monográfiák nem említik). Kevésbé valószínű, hogy az 1621/1801-ben említett „Föső Döbrisi Bogács János” (L4, B. I. 14) nevében szereplő *felső* a *Döbrés* helynév jelzője lenne, ugyanis 1525-ből ismerünk egy bizonyos „Döbrisy alsó Bogács Ferenc”-et is (L10, 1468), így az *alsó* – *felső* inkább a személynév megkülönböztető elemének tűnik (ezekhez lásd még a *Bogács* szócikket is). Talán a korábban említett *Külső-Döbrés*-sel egyeztethető. Gyakran használt név.

†**Felső-Nyár-kút** — 1612/1801: egyik Rét *felső Nyár Kutnál* fekete ere mellett Jánosnak esett (L4, B. I. 14).

A döbrési határ szélén a *Nyáros*-ban volt. Korábban forráskút lehetett, a pápakovácsi Nyár-vízét táplálta. Az 1921-ből való katonai térkép még jelöli (T16), az idősebbek is emlékeznek arra, hogy gémeskút volt itt. A körülötte levő rétet ma is *Kúti-rét*-nek nevezik. A **Nyár-kút* név a nyárfák közelségére, szomszédságára utal, ami az egész tájrész fontos, megjelölésre alkalmas jellemzője lehetett. A *felső* névrész a Tapolca melletti *Nyár-kút*-tól való megkülönböztetést szolgálta, jelentése: 'a falu belterületétől távolabb eső'. Az egykori kútnak az idősebbek sem ismernek már semmiféle nevét.

Felső-Nyolcas — *Föső-Nyócas ~ Fűösűő-Nyúócas, -Nyócazsba.*

A Nyolcas nagyobbik része a Pápai országtúttól ÉK-re. Enyhén hullámos felszínű szántók és rétek. Az *Alsó-Nyolcas* névvel áll oppozícióban. A *felső* többféle értelmű is lehet, jelenthet 'magasabban fekvő'-t vagy 'a falu belterületétől távolabb eső'-t, s talán emellett 'a terület északi része' értelme is van. A *Nyolcas* név eredetét lásd a megfelelő szócikkben.

†**Felső-Ódor** — 1894: alsó és *felső* és kis *odor* (L14).

Az Ódor pontosabban nem azonosítható részét jelölte. A *felső* névrész funkciója, jelentése a lokalizálás bizonytalansága miatt közelebből nem határozható

meg: esetleg az Ódornak a falu belterületétől távolabb és talán magasabban fekvő részét jelölte. Az *Alsó-* és *Felső-Ódor* névpár a fenti felsorolásból következően nem a mai *Öreg-* és *Kis-Ódor*-t különítette el, hanem esetleg az *Öreg-Ódor* valamely részeit jelölte. Az *Ódor* név eredetét lásd a megfelelő szócikkben.

Felső-Séd — *Fűösűő-Síd ~ Főő-Síd, -Sídbe.*

A Sédi-dűlő É-i, alacsonyabban fekvő része, az Alsó-Sédtől a Teveli út választja el. K-en a Tüskés és a Hátút, Ny-on a Séd patak határolja. 50 hold szántó és rét. A név alakulásmódját lásd az *Alsó-Séd* szócikkében. A *felső* bővítményrész jelentése: 'az úttól, illetve az Alsó-Sédtől) É-ra levő' vagy esetleg 'a falutól távolabb eső'. A sok helyen előforduló 'magasabban fekvő terület' értelmezés e név esetében a felszíni viszonyok miatt nem lehetséges.

Fodormentás — *Fodormintás, Fodormintásbq. — A Fodormintásbq. igen diszlött a fodorminta. — A Fodormintásbq. sok fodorminta nyít, aszt juó szaga vuót igen. — 1864: Fodor mintás, szántó föld (PESTY), 1920: Fodormentás (T15), 1959: Fodormentás (T18).*

Kb. 50 kat. h. szántó és rét a Teveli úttól É-ra, a belterület és a Tüskés között. Sík terület. A vadon növény, de ételekhez, sőt gyógyításhoz is felhasznált *fodormenta* növény nevéből alakult -s helynévképzővel. A növénynév a környéken — és sokfelé másutt is — *fodorminta* változatban ismert (vö. HORVÁTH 1906: 73, ill. ÚMTsz.).

Forrás-fő — *Forrás-fűő. — A Forrásfűőnié lakik. — 1844: Tapolcazfőn a Forrásfőnél helyezett 5. kerekű malomnak (L11), 1855: Vánkos József, forrás-főli [megkülönböztető névként] (L8), 1857: Vánkos Pál forasfői (L3, 1072. cs. 1501), 1858: Vánkos Pál forrásfői (L13).*

Míg a Tapolca folyónak volt vize, a *Kis-* és az *Öreg-forrás* környékének összefoglaló nevéként használták. A mintegy 35 forráskút elapadása után két kisebb karsztmedence maradt ezek helyén. A vadregényes vidékhez az emberek fantáziája egykor sok mondát fűzhetett. DORNYAI említi, hogy „az ősi néphagyomány szerint a hajdanában idáig nyúló Bakony rengetegekben előtörő ezen hatalmas ősi forrásnál áldoztak Hadúrnak fehér lovat pogány őseink” (1927: 393). A Pápan egy évig diákoskodó Jókai Mór is hallhatott erről ilyesféle mesét, amit „A szent tűz és a szent víz” című novellájába szőtt bele (Összes Művei: A magyar nemzet története regényes rajzokban. I. Bp., 1969). Régészeti leletek híján SZEGHALMYnak az a közlése, hogy „a rómaiak itt nyaralótelepet létesítettek és a források vizét márványmedencékbe fogva, fürdésre használták” (1937: 358), csak a helybeliek elbeszélésén alapulhat. Én már senkitől sem tudtam feljegyezni ilyen történetet.

A *Forrás-fő* két hasonló jelentésű vízrajzi köznév összetételéből alakult helynév. A folyónevekhez járuló *fő* ugyanis a vizek forrásvidékét jelöli (lásd *Tapolcafő* szócikkét). Metonimikus névátvitel eredményeként már a 19. században vonatkoztatták a források körüli falurészre is (lásd a történeti adatokat).

Ilyen jelentésben ma is élő, gyakran említett megnevezés. A név két denotátuma — a források és a falurész — azonban osztatlanul jelenik meg a beszélők tudatában, ezért nem beszélhetünk külön nevekről, mint pl. a *Büdös-kút*^{1,2} esetében. Az 1853-ból való *forrásföli* a tévesen kikövetkeztetett *Forrás-föl* 'forrás fölött fekvő terület' (vö. TESz. *föl*¹) -i képzős formája. (Ugyanilyen változásra lásd *Tapolca-fő* szócikkét is.) A *Forrás-fő*-ről kapta nevét a *Forrás-fői malom*.

Forrás-fői malom lásd Nagy malom.

†**Forrás-föl** lásd Forrás-fő.

†**Földgödör** lásd Földvétél¹.

Földvétél¹ — *Füődvítē ~ Füődvitel*. — *A Füődvitel en nagy gödör, onnan hozták az agyagot. Nēm íptkēzīsre, hanēm oan kájhacsinyálluó, cseriépédiny-csinyálluó*. — *A Füődvitel azelōt füzes vüót, de má csak csádé [sás(os)], ijesmi. Sēm mirevaló terület az, en nagy gaz, micsoda, ojam mind eb bakon [sűrű növényzettel teli hely]*. — 1799: a *földvitel* mellett Kovátsi felé ki menő uton (L4, B. I. 14), 1801: *Föld vétel* (uo.), 1802: azon út ... a mely Tapolczafői közön a *Föld vétel* mellet Kovátsi felé ki mégyen (uo.), 1838: ki adtuk ő kegyelmeknek [a pápai fazekas céhnek árendába] a *Kertallyai* vagyis *Kovátsi uti földvételt* (L11), 1853: *Földgödör* (L8), 1855: a *kertallyai föld vitel* iránt a következő szerződésre léptünk ~ a *kertallyai földgödör*, kályha és tál föld hordatás végett haszonbérbe kiadtuk (L11), 1905: *Füődvitel*, agyagtelep (Beke 49), 1906: *Füődvitel* (Horváth 176).

A belterület Ny-i szélén, a Kovátsi úttól D-re fekvő gödrös, bokrokkal, gazzal benőtt terület. Régebben edényhez való finom agyagot bányásztak itt. 1799-ben már több mint 50 éve a pápai fazekas céh bírli (L4, B. I. 14). 1853-ban 2000 négyszögöl területű (L8). Még a 20. század elején is hordtak innen agyagot. A hely legrégebbiről és leggyakrabban adatolható, ma is használatos megnevezése a *Földvétél* (1799, 1801, 1862, 1905, 1906). Földrajzi köznévként közli a szót HORVÁTH: *füődvitel* 'az a hely, ahonnan földet (homokot, kavicsot, vasas földet) hordanak' (1906: 79, lásd továbbá ÚMTsz.), ezzel azonos értelemben ma is használatos (VeMFN. 2: 18). Az utótag más, hasonló jelentésű összetételekben is előfordul a vidék nyelvjárásában: *göbüőcsevitel* 'kavicsbánya', *homokvitel* 'homokbánya' (HORVÁTH i. h.). A szó *i*-ző formája világosan mutatja, hogy nem a *visz* (> *vitel*, nyj. ua.), hanem a *vész* (> *vétel*, nyj. *vitel*) ige névszói származéka. Esetenként azonban — mivel jelentéstartalma ezt megengedi — a *visz* igével kapcsolhatták össze. Erre utal talán az 1799-ből és az 1855-ből való adatunk, de ez akár *i*-ző forma is lehet, amelyben a magánhangzó hosszúságát nem jelölték. (A *visz*-szel való esetleges összetartozásához lásd a MTsz. *füődviteles-gödör* adatát Komárom megyéből.) A *föld* előtag 'agyag' jelentésű, mint az ormánysági *földfazék*, *földtetsi* szavakban (OrmSz.). A *földvétél* köznév tulajdonnévvé válva bővítményrész nélkül is jelölhette a faluhoz közelebbi, fontosabb agyagbányát, szemben a *Dég-hegy úti földvétél*-lel. A pontosabb, egyértelműbb helymegjelölés-

lés miatt — a kérdéses adatok szerződésben szereplő névformák: **Kertaljai-földvétel**, **Kovácsi úti földvétel** — kapcsolhatták hozzá a *Kertalja* dülőnevet (1838) vagy a *Kovácsi ut*-at (1838) megkülönböztető szerepű névrészként. A *földgödör* köznév a *földvétel* szinonimájaként csupán két alkalommal fordul elő: **Földgödör** (1853), **Kertaljai-földgödör** (1855). A *Földvétel*¹ megnevezést ma falurész-névként is használják (lásd *Földvétel*²).

Földvétel² — *Füődvitel ~ Füődvítē, -be ~ Zrinyi ucca. — Az uton inneifelű mēk házak vannak, mer laknak is ám a Füődvítēbe.*

Néhány házból álló szabálytalan kis utca a *Földvétel*¹ mellett. Az agyagbánya neve metonimikus jelentésátvitellel a mellette levő falurész megnevezésévé vált. A megnevezés ilyen értelmű használata a történeti forrásokból nem adatolható, s azt sem tudjuk, mikor mehetett végbe a jelentésváltozás. Valószínű azonban, hogy a *Földvétel*¹ fontosságának csökkenésével vált egyre gyakrabban említetté. Hivatalos nevét (**Zrínyi utca**) a második világháború után kapta, ezt azonban úgyszólván csak az ott lakók ismerik.

Fölszeg — *Füőszeēg ~ FőszēG, -ēn ~ Kosut ucca. — A Füőszeēg a kocsmátú egisz a Zsiduó-dombig gyün. — 1853: Templom utcza (L8), 1906: F^uőszēg (Horváth 177).*

A falu központi utcája, a Tapolcafőn áthaladó országút belterületi részének középső szakasza. D-en Y-alakban ágazik ki belőle a *Kis utca* és az *Öreg utca*, É-on a Tőpéri-ér hídjáig, Mezőszegig húzódik. **Templom utcá**-nak ma nem mondják, az 1853-ból való hivatalos összeírásban említik csak ilyen néven. Már 1698-ban is a mai helyén, az utca Ny-i oldalán, a Tapolca forrásai fölött állt a reformátusok temploma (L16), amely a község legnagyobb épülete volt. Valószínű azonban, hogy a *Templom utca* csak alkalmilag használt hivatalos jellegű névforma lehetett. A népi használatú falurészneveket (*Öreg utca*, *Kis utca*, *Kanász köz* stb.) ugyanis gyakran alkalmazták az ott lakó családok megkülönböztető neveként is. A *Templom utca* ilyen funkcióban soha nem szerepel, az itt lakókat *felső*-nek jelölik (1853: Berki János-felső, L8). A név mai *Füőszeg* formája alapján nem dönthető el, hogy a falurészt jelölő *szeg* földrajzi köznévhez a *fő*- 'központi, legfontosabb' vagy a *föl*- 'felső' bővítményrész kapcsolódik-e: a falu nyelvjárásában ugyanis mindkét szó *füő*-nek hangzik. A környék falvaiban gyakran előfordul a *Füőszeg* — *Üőszēg* névpár, HORVÁTH 5 faluból említ ilyet (1906: 171–4), sőt a *Füőszeg* egymagában is adatolható 3 faluban (uo.). *Főlszeg*-nek a névpárjaként szereplő *Alszeg* alapján tekinthetjük. A nevek előtagjai általában 'északi és déli', illetve 'magasabb és alacsonyabb fekvésű' szembenállást jeleznek (uo.). A *főlszeg* falurészt jelölő földrajzi köznévként széles körben ismert a magyar nyelvterületen (ÚMTsz., NEMES 2005: 62–3, VeMFN. 2: 18, mindegyik helyen *felsőszeg*-ként). A *Főlszeg* az egykori Tapolcafő É-i felét jelölte, ami a falu másik felénél, az Öreg utcánál és a Kis utcánál 25–30 m-rel mélyebben fekszik. A magasságbeli különbséget kifejező *alsó* — *főlső* szembenállás

egykori meglétére tehát aligha gondolhatunk, annál is inkább, mivel *Alszege* nevet sem ismerünk a faluban. Eszerint lehet, hogy a településrész É-i fekvése fejeződött ki a *Fölszege* névben. Ennél valószínűbbnek gondolom viszont azt, hogy a területet a másik *szeg*-hez, *Mezőszeg*-hez (lásd ott) képest nevezték el *Fölszege*-nek. A falurésszé vált, egykor önálló falu ugyanis a Tapolcafői belterület legalacsonyabban fekvő része, ehhez viszonyítva a *Fölszege* erősen emelkedő domboldalon fekszik. A ma már összeépült, alig elválasztható két falurészt még a 19. század elején is pontosan elkülönítették (erről lásd a *Mezőszeg* szócikkében): az az szembeállíthatóságuk, a nevükben is kifejezhető elkülöníthetőségük még akkor is kétségtelenül megvolt. A **Kossuth utca** nevet a második világháború után kapta.

Fölszegei-kertekalja — *Füőszegi-kertekajja, -kertek alatt vagy -kertekajján.* — *A Füőszegi-kertekajja a Kis uccaji-kertek ajja folytatása iğre lenek* [lefelé]. — 1982: *a főszegi kertek alatt gyütt asztá* [ti. a víz] (Molnár 218).

A *Fölszege* K-i oldalának házai mögött húzódik, a Töpéri-ér mentén. A belterülethez tartozó gyümölcsösök, háztáji földek. A *kertekalja* névrész helyzetviszonyító szerepű, a kertek mögötti, azoknál alacsonyabban fekvő területet jelöli.

Gannai út — *Gannaji ut ~ Döbrönteji ut ~ Szüőljő ut ~ Szüőljőbeli ut.* — *A Gannaji uton jártak a szüőljőhgyegbe is, azért monták máskíppen Szüőljő utnak.* — 1662/1817: alsó vége *Vásonyi utra* megyen (L11), 1686/1817: felső végén *Vásonyi ut* hasítja (L11), 1853: *Gannai ut* (L8).

A Veszprémi országuútról Ny felé letérő közlekedési út. A **Gannai út** és a **Döbrönteji út** névváltozat arra utal, hogy a szomszédos Ganna és Döbrönte községekbe vezet, a **Szölő út** és a **Szölőbeli út** pedig azt mutatja, hogy ezen lehetett eljutni az itt fekvő szőlőkbe (Ódor, Kömögi, Dobogó, Kis-hegy) is. A történeti forrásokban említett 17. századi megnevezések bizonyosan **Vázsonyi út**-nak olvasandók: a *zs* hang *s*-sel való jelölése ugyanis ekkor még általános volt (FARKAS 1971: 93). A név bővítményrészének eredete bizonytalan. Mivel útnévben szerepel, leginkább településnevet vagy másfajta helynevet gyaníthatunk benne. *Vázsony* nevű helységet a középkori Veszprém megyében azonban csak távolabb, a mai *Nagyvázsony* környékén találunk (VHL. 258), ez pedig Tapolcafővel tudomásom szerint sem közvetlen összekötetésben, sem más kapcsolatban nem volt. Elképzelhető a név személynévi eredete is (a *Vázsonyi* családnév régi előfordulásaira lásd RMCsSz.), bár ilyen nevű tapolcafői vagy környékbeli családról nem tudunk. A *Vázsonyi-rét* név elsődlegességét feltéve arra gondolhatunk, hogy ennek előtagja szerepelhet az út megnevezésében (ehhez lásd még *Vajda-rét* és *Vajda út*).

Giczi-malom lásd Kis malom.

Göbécsegödör — *Göbjeccsegödör ~ Kavicsozsgödör ~ Kavidzsbánya.* — *A Göbjeccsegödör a Csárdáná van, göbjeccsét [kavicsot] szoktak od bányászni, az utat is innejd ípűtik [építették].* — 1853: *Kövécs gödör országuti* (L8).

Ma már nem művelt kavicsbánya a Veszprémi országút mentén. 1853-ban 2600 négyszögről volt a területe (L8). A falu egyetlen kavicsbányáját bővítményrész nélküli földrajzi köznevek jelölik. Ezek közül a **Kavicsbánya** és a **Kavicsosgödör** újabb keletkezésű lehet, inkább a fiatalabbak használják. **Göbécsegödör**-nek mondják leginkább: az összetett szó előtagja a faluban ma is általánosan ismert *göbje*cse 'kavics' tájszó (BEKE 1905: 42, HORVÁTH 1906: 14, MNyA. 603, ÚMTsz.). Az 1853-ból való **Kövécsgödör országúti** értelmezői helyzetű bővítményrésze a *Kövécsgödör Gannai úti*-től való elhatárolást szolgálta (a *kövec*s tájszó területi elterjedtségére lásd ÚMTsz.). Sajátos szerkezete alapján mindkét értelmezős névszerkezetet csak hivatalos használatú névnek gondolhatjuk.

Göbécsegödri-dülő — *Göbje*csegödri-dülő, -be ~ *Göbje*csegödöri-dülő, -be. — *A Göbje*csegödörnek a teteje a Göbjecsegödri-dülő, az a szántófűd, uóra lēnt.

A Göbécsegödörtől D-re fekvő, kb. 20 kat. h. szántó neve. A helymeghatározó szerepű *Göbécsegödör* név -i képzős formája kétféle többől alakul: általában a hangzóhiányos *Göbécsegödri* alakváltozatot használják, de mondják *Göbécsegödöri*-nek is.

Göbécsegödri-tó — *Göbje*csegödri-tuó. — *Van a Göbje*csegödörnē ēk kis tuó, abba mēk kēndērt szoktak ásztatni.

A *Göbécsegödör* melletti mélyedésben összegyűlő esővíz, s a rajta átfolyó Kalapácsi-ér szétterülő vize által alkotott kis időszakos tó.

†**Göbölösi út** — 1853: *Göbölösi ut* (L8).

A név a Mogyorós K-i oldala melletti dülőutat jelölhette, amely a bakonyi erdőkbe közvetlenül vezető földút egy szakasza volt. Bővítményrésze a tájnyelvi *göböl* 'hízott marha' (MTsz., BEKE 1905: 37, TESz., ÚMTsz. *göböl*) szóból alakult: a *göbölös*-t Pápa vidékéről 'a hízó marha őrzője' jelentésben közli BEKE (1905: 22), HORVÁTH (1906: 79) és az ÚMTsz. Valószínű, hogy a név a kérdéses terület más, állattartással, legeltetéssel kapcsolatos megnevezéseivel áll kapcsolatban (vö. *Csorda-völgy*, *Faggyas*, *Haraszt*).

†**Gőztéglagyár** lásd Téglagyár.

Grófi út — *Gruófi ut*. — *A Gruófi ut a Kis-Uódorba van, a gruófi erdőbű gyütt, aszt kēresztűjárt rajta a gruófnē.*

A múlt században a gróf Somogyi család birtokában levő Attyát és a Döbröntéhez tartozó Mocsolya-pusztát — amely szintén a Somogyiaké volt — összekötő földút. A szomszédos Pápakovácsiban lakó grófi család erre járt — a tapolcafői határ érintésével — a birtokait megsemlélni.

Gyilkos-kút — *Gyilkos-kut*. — *Igēn hideg vize vót, harmicnégybe a Muónár Lajos ivod belülle, aszt mēkhāt tüle.*

Kisebb, időszakos forrás az elhagyott Kavicsbánya területén. Vize a Kalapácsi-eret táplálja. Ritkán használt név, érdekes módon a legidősebbek nem emlí-

tik. Ez azt valószínűsíti, hogy az adatközlő által említett esemény után adtak csak nevet a forrásnak.

Gyulamajori-patak lásd Kalapácsi-ér.

†**Hagymás** lásd Csárda¹.

†**Hagymás-ér** lásd Kalapácsi-ér.

†**Hagymás ere** lásd Kalapácsi-ér.

Hagymási csárda lásd Csárda¹.

†**Halastó** lásd Simaházi-halastó.

†**Halomra dűlői rét** — 1612/1801: *Halomra dűlői rét* Péternek esett (L4, B. I. 14).

Döbrési birtok volt, Felső Döbrési Bogács János fiának osztálylevelében fordul elő. Pontosabban nem lokalizálható, talán a Döbrés középső részére, dombjára dőlt rá. Nem mondhatjuk teljes biztonsággal, hogy tulajdonnév, esetleg alkalmi jellegű köznévi helymegjelölésnek is tarthatjuk.

Hanthányás — *Hanthányás, -hányásra, -hányáson vagy -hányászbq, -hányásrú ~ Hanthányási-dűlűő, -be.* — *A Hanthányás juó ëty tábla föld, igën juó szántuó, de rigën homogbányák vuótag benne.* — 1853: *Hanthányás* (L8), 1856: *Hanthányás* (T10), 1864: *Hanthányás*, szántó földnek használtatik (Pesty): 1905: *Hanthányás* (Beke 49), 1906: *Hanthányás* (Horváth 176), 1920: *Hanthányás* (T15), 1959: *Hanthányás* (T18), 1978: *Hanthányas* [írashiba] [T20].

Kb. 40 kat. h. szántó és rét a Veszprémi országúttól Ny-ra, a Gannai út É-i oldalán. D felé enyhén lejtő, hullámos terület. A térképes források a *Faluvég*²-re is vonatkoztatják a megnevezést. A név eredete bizonytalan. A *hanthányás* szót valószínűleg köznévként használták, s ez vált a későbbiekben helynévvé. A *hanthányás* földrajzi köznévként való értelmezése azonban nehézségekbe ütközik: ilyen összetételt az átvizsgált szótárakban nem találtam. A szó második tagja a *-hányás* valószínűleg éppúgy 'bánya' jelentésű, mint a *kőhányás* (vö. *Haraszti-kőhányás, Szélhosszai-kőhányás*) összetételben. A falubeliek — főleg az idősebbek — is ilyen értelmet kapcsolnak hozzá (lásd a fenti adatközlői szöveget). A *hant* szónak általában 'göröngy, földdarab' jelentését adják meg a források (TESz., ÉrtSz., Tsz., SzamSz., OrmSz.): ilyen értelemben Tapolcafőn ritkábban használják, a MNyA. 'göröngy' jelentésű szavának a *csoport* köznévfel meg a faluban (137). Lehetséges, hogy a *hant* inkább 'földkupac' jelentésben (ÉrtSz., TESz.) szerepel az összetételben, sőt az sem zárható ki, hogy a CzF.-től említett *hantföld*-del kapcsolatos, amely „bányászai nyelven a földnek felszíne, mely a kőzeteket, ásványokat födi”. Arról azonban, hogy a *Hanthányás* területén — a jelentéktelen *Kövecsgödör Gannai úti* kivételével — bánya lett volna, nincs tudomásunk, de a talaj minősége és felszíne alapján elképzelhető ez a föltevés. A *hant*-nak a helynevekben való előfordulására alig van adatunk (de lásd mégis FNEsz. *Hantos* és PMFN. 5: 95).

Hanthányási-dűlő lásd Hanthányás.

Hanthányási út — *Hanthányási ut.* — 1853: *Hanthányási ut* (L8).

A *Hanthányás* É-i szélén haladó dűlőút.

Haraszt — *Haraszt, -on ~ Haraszi-dűlő, -be ~ Prófunt-Haraszt, -on.* — *Azjér mongyák Prófunt-Harasztnak, Kényjér-Harasztnak ugye, mer juól terműő fűődek, a gyűőri pűspőkjé vűót.* — 1824: a T. Győri Káptalannak úgy nevezett *Profunt Haraszi* Birtoka (L4, B. III. 159), 1847: *Profunt harasztnak* keleti fűlső sarkánál vagy is az úgy nevezett Zsebők Séd partjánál (L4, C. IV. 120), 1854: *Köz haraszt* (T8), 1905: *Haraszt ~ Prűfuntharaszt*: állítólag valami inséges időben a gazdája egy kenyérért adta el (Beke 49), 1906: *Haraszi-d[űlő] ~ Haraszt ~ Prűfuntharaszt* (Horváth 176).

A Nagyteveli úttól É-ra, a teveli határ mentén levő terület. Erősen hullámos, dombokkal tarkított szántók és rétek. É-i részét *Haraszi-kőhányó*-nak, a D-it *Szélhosszai-kőhányó*-nak nevezik. Közepén fekszik a *Kis-kőhányó*. Eredetileg csak a község egykori határán folyó Sédi-ér Ny-i oldalát jelölte, a kőbánya környékét *Kőhányói-dűlő*-nek mondták: e név eltűnésével a *Haraszt* lett ennek a területnek a megnevezése is. A **Prófunt-Haraszt** (1824, 1847, 1905, 1906) név mellett a 19. század fordulóján a szomszédos Nagytevelen — ahová a területe átnyúlt — két alkalommal is előfordul a *Prófunt-erdő* megnevezés a faluhoz tartozó pusztá nevéként. Ezt GERLISCH (1796: T3) és NAGY LAJOS (1828: 436) *Profunt-erdő* formában említi. A *Prófunt-Haraszt* és *Prófunt-erdő* neveket szinonim értékűnek tarthatjuk, földrajzi köznévi főtagjuk azonos jelentése alapján. A *haraszt* főnevet 'erdő, bozót, ligetes erdő' jelentésben közlik a különböző szótárak (Tsz., BALLAGI, ÉrtSz., TESz., NEMES 2005: 85). A szónak sajátos értelmezését találjuk CzF.-nál: 'fiatal, sarjadzó, cserjés erdő, melyen a barom jár, miért nagyra soha nem nőhet'. Ehhez hasonlóan a TESz. 'avarfüves legelő' jelentését adja meg. Már a 18. században van arról adatunk, hogy a ritka erdőt legelőnek használták (vö. *Csorda-völgy*). A **Köz-Haraszt** (1854) név a falu ilyen közös használatban lévő legelőjeként nevezhette meg — miután a győri püspöktől a községé lett —, szemben a csapómesterek használta *Csapó-Haraszt*-tal (lásd ott). Ma bővítményrész nélkül, *Haraszt* (1905, 1906) formában említik leggyakrabban. A *dűlő* földrajzi köznévvvel **Haraszi-dűlő**-vé (1906) csak azután kapcsolhatták össze, miután a területet fűlszántották. *Prófunt-Haraszt*-nak csak a legidősebbek ismerik. A *prófunt* főnevet '(katonai) élelmiszerkészlet', 'katonai élelmezési hivatal' és 'katonakenyér' értelemben közlik a szótárak (CzF., Ballagi, ÉrtSz., TESz., ÚMTsz., SzT.). Ez utóbbi jelentését ismerik Tapolcafőn is, s emiatt a nevet olyan történetekkel hozzák kapcsolatba, mint amelyet BEKE (1905) is említ (lásd fent), vagy a terület jó termőképességével magyarázzák a megnevezést. Mindkét értelmezést inkább csak népi névmagyarázatnak tarthatjuk, a névadás tényleges motívumát azonban nem ismerem.

Haraszi-dűlő lásd *Haraszt*.

†**Haraszi-kőhányás** lásd *Haraszi-kőhányó*.

Haraszi-kőhányó — *Haraszi-kűhányó, -n.* — 1853: *Haraszi kőhányó* (L8), 1857: *Haraszi kőhányás* (L3, 1088, cs. 1525 és T11), 1920: *Haraszi kőhányás* (T15), 1959, 1978: *Haraszi és szélhosszai kőhányás* (T18 és T20).

30 kat. h. dombos szántó a Haraszt É-i felén, a Kis-kőhányótól É-ra. A még ma is művelt *Kis-kőhányó* nevének földrajzi köznévi alaprésze *kőhányó*, illetve *kőhányás* változatban metonimikus névátvitellel a környező dűlők jelölőjévé vált ugyanúgy, mint a *Szélhosszai-kőhányó* és a *Rövid-kőhányó* (lásd a megfelelő szócikkeket) nevek esetében. A pontosabb elhelyezkedést jelölő *Haraszt -i* melléknévképzős formában, bővítményrészként kapcsolódott a névhez.

Hásmán-hegy — *Hásmá-hëgy ~ Hásmá-hëGY, -ën.* — *Mozs birkák járgyák, de itt-ot van rajta hársfa is, de csak a diéli uódalát szereti, ot nyüőnek inkább.* — *Hársfa, tőfa, agácófa* [hársfa, tölgyfa, akácfa] *nyüől ott.* — 1818: *Tapolczafői Hásmán Hegy* óránál (L11 és L4, B. III. 104), 1854: *Harsmany-hegy* (T8), 1857: *Harsmany-hegy* (L3, 1088. cs. 1525), 1857: *Hármány hegy* (T11), 1864: *Hásmán hegy*, ritka vén fákkal benőtt kopár hegy, legelő (Pesty), 1905: *Hásmánhegy* (Beke 49), 1906: *Hásmáⁿhegy* (Horváth 176), 1920: *Hármányhegy* (T15), 1959: *Hármán hegy* (T18), 1978: *Hármányhegy* (T20).

Kb. 260 m magas kiemelkedés a határ DK-i részén, Ny-on a Töper, D-en a Legrét, K-en pedig a Sédi-ér határolja. Mindössze 25-30 m relatív magasságú, de — mivel területe egészen kicsi — az oldala meredek. Emiatt megművelni nem tudják, a történeti források is ritka, legeltetésre alkalmas erdőként említik. A névre PAIS DEZSŐ is utal egyik cikkében, s a *Hásmán-hegy*-nek a következő elemzését adja: *hás* 'hárs, tilia' + *mán* 'mál, hegyoldal' + *hegy* 'ua.' (1916: 169–70). A *hárs* fanév hangalakja a vidék nyelvjárásában — főleg az idősebbek nyelvében — *hás*, illetve magánhangzóközi helyzetben *háss(os)* (vö. BEKE 1905: 49, 51, HORVÁTH 1906: 170–4, másfelől lásd NEMES 2005: 86). A köznyelvi alak is az eredetibb *hás(s)* formára vezethető vissza, a mai *hárs* az *ss > rs* elhasonulás eredményeképpen jött létre (MSzFgrE.). A név *mán* eleme a *mál* nyelvjárási változata: a szóvégi *-l* jésülése után (vö. BÁRCZI 1954: 87) a *ly ~ j* fejlődhetik *ny ~ n*-né (vö. a TESz. *sármány* címszavát). Jelentése földrajzi köznévként PAIS szerint 'délnek fekvő meleg hegyoldal' (i. h.). Ugyanígy értelmezi BENKŐ is (1947: 27). LŐRINCZE nem tartja szükségesnek a jelentés ilyen leszűkítését: szerinte általában csak 'hegy, domb oldala' jelentésű, noha valószínű, hogy ilyen nevű hegyoldalaink jó része déli fekvésű (1947b: 24–7). A TESz. is pusztán 'hegyoldal' jelentését adja meg. A *Hármán-hegy* név *hárs* eleme talán azt bizonyítja, hogy — mivel a hárs melegkedvelő fafajta — a *mál* ez esetben déli hegyoldalt jelölhetett. Ma már közszoói értelemben nem ismerik a faluban (főleg helynevekből idézi az ÚMTsz. és a SZT. is), bár HORVÁTH a század elején még a *mállobűr* 'kikészített, vékony bőr, mely az állat hasáról való' szóban közli a környékről (1906: 67). A helynév mai alakja is akkor alakulhatott ki, amikor a *Hásmán* 'hárssal benőtt hegyoldal' eredeti szemantikai tartalma — elsősorban a

mán ~ mál elavulása miatt — elhalványulóban volt, mivel csak ennek elhomályosulása után kapcsolhatták össze a *hegy* földrajzi köznévvvel. A faluban szinte mindenki ismeri a nevet.

†**Határfa** — 1802: [megmutatta] egy nagy Tölgy fának a tövét, mely fát a Tanunak hasonló emlékezetére mindenkor *Határfának* hívtak (L4, B. I. 14).

A fent idézett határjárás szerint az Attyai út mentén, a Kalapácsi-értől Tapolcafő felé 280 lépésnyire állt, a Döbrés és Tapolcafő közötti határon. A határjárások, határmegerősítések során gyakran választottak nagy, magányos vagy különös formájú fát határjelül, amelynek törzsét általában bevéséssel is megjelölték.

Határ-hegyi út — *Határ-hegyi ut.*

A szomszédos Pápakovácsi területén levő *Határ-hegy* nevű szőlőhegyre — amelyben a tapolcafőieknek is volt részük — ezen a dűlőúton lehetett eljutni.

†**Határ-rét** — 1802: mivel ezen Réth Döbrésnek széliben vagyon *Határ réthnek* ... hivattatni vallotta (L4, B. I. 14).

A határjárásból megállapíthatóan az Attyai út — amely a döbrési és a tapolcafői határokat választotta el — É-i oldalán, a Kalapácsi-értől 130 lépésnyire K-re feküdt.

†**Hát út¹** — 1722: [a Sédre dűlő déli] végében az *hát út*-on délről Simaháza felé (L10, 1490), 1847: az ugy nevezett *hát uton* által menvén (L4, C. IV. 120), 1905: *Hátút*, dombtetőn húzódó dűlőút (Beke 49).

A név valószínűleg annak a falut K-ről megkerülő dűlőútnak az É-i szakaszát jelölte, amely a Pápa–Veszprém közötti országútról Simaháza körül ágazott le, s az egész tapolcafői határt átszelve vezetett a bakonyi erdőkbe. (Erről részletesebben lásd a *Közép út* szócikkében.) A név bővítményrésze valószínűleg arra utal, hogy az út az országúttal párhuzamosan, de attól eltérően a falu mögött, azt megkerülve haladt. A *hát* névrész 'hátsó, valaminek a háta mögött levő' jelentésben szerepel. A szót ilyen értelemben a szótárak nem közlik ugyan, de a *hátfal*, *hátlap*, *hátország*, *hátország*, *hátország*, *hátország*, *hátország* (ÉrtSz.) összetett szavakban ugyanilyen jelentésben fordul elő. BEKE hasonló magyarázattal közöl *Hátút* utcanévet a közeli Ugod faluból: „*rígöntén a templomon túl éhhás sē v"ót, av v"ót a temetűő, a templom háto mögött v"ót*” (1905: 46). A *Hát út* a dűlőút megnevezéseként csak a 19. század közepéig élhetett, ezután metonimikus névátvitellel a mellette fekvő dűlőt jelölte. Így BEKE (1905) tapolcafői adatáról is azt gondolhatjuk, hogy a dűlőnév olyan másodlagos értelmezéséből fakad, amire a *Hátút²* címszónál mai példát is találunk.

Hátút² — *Hátut, -ná, -tú vagy -rú, -ho ~ Hátuti-dűlűő, -be.* — *Csak ed darabig mēnd benne az ut, aszt ajiér Hátut.* — *A Hátutho mēnēk, a Hátutná dógosztunk, monygyuk.* — 1722: az *hát utra dűllőben* (L10, 1490), 1726: Az *hat utra dűlőben* (L10, 1498), 1728: vagon az *hát utra dűlőben* mellyek is vannak ugyan a Döbrési határban ... alszérlül valo szomszégya penig Tapolcza fői Uraimék, nap keletrül, az mig nap nyugotrul penig az viz folyásig (L10, 1497), 1748: *Hát-*

utra dűlőben fél hold szántó föld (L6, 1. sorozat, No. 69), 1805: a fadgyasi *Hát utra dűlőbe* lévő 1. mérős földből (L11), 1854: *Hatuti mezző szeg* (T8), 1857: *Hátút* (L3, 1088. cs. 1525), 1857: *Hátut* (T11), 1864: *Hát ut*, szántó föld és rét (Pesty): 1906: *Hátut* (Horváth 176), 1920: *Hátut* (T15).

A történeti forrásokban a név eltérő nagyságú területeket jelöl. A 19. század közepéig általában a Teveli úttól É-ra levőnek mondják. K-i határa ekkor a Sédi-dűlő volt, Ny-on pedig az országútig, mások szerint egészen a Tapolcáig nyúlt. Kb. 150-200 kat. h. területre vonatkozhatott ekkor, amelyet keresztirányban, nagyjából a közepén szelt át a *Hát út*¹ nevű dűlőút. Általában Mezőszeghez tartozóként tartják nyilván (1722), máskor pedig Döbrészhez (1728), Simaházához (1847) számítják. Ez a mezőszegi birtokviszonyok bonyolultságával magyarázható (erről részletesebben lásd a *Mezőszeg* szócikket). Ma a Tüskés É-i sarkában, a Sédi-dűlő szomszédságában levő 30 holdnyi szántó neve.

A legrégebbi források *Hát utra dűlő*-nek (1722, 1726, 1728, 1748, 1805) említik, a rajta húzódó dűlőút neve után. A *Hát út* útnévként azonban csak a 19. század közepéig volt használatos, ezután — bizonyára annak következtében, hogy az út elveszítette jelentőségét — nem nevezik meg tulajdonnévvel. Ezzel együtt a motiválatlanná lett *Hát utra dűlő* név is egyre inkább háttérbe szorul. A földterület jelölőjévé a metonimikus névátvitelen átment *Hátút* (1857, 1864, 1906, 1920) név vált. Az útnévnek és a dűlő nevének teljes elszakadását mutatja, hogy a *Hátút* már a 20. század elején (1920) — a mai állapotoknak megfelelően — az egykori dűlőúttól jó néhány száz méternyire levő földdarabot jelölt. A motivációját elveszített dűlőnevet utóbb kapcsolatba hozták a dűlőhöz vezető magasabb fekvésű rövid földúttal (lásd az első adatközlői szöveget). A *hát* névrészhez ma a 'kisebb magaslat, kiemelkedés' asszociáció kapcsolódik. A *Hát úti Mezőszeg* (1854) névben talán még az út megnevezését találjuk, amelyhez az egykori település, illetve határrész nevét kapcsolták. A *Hátúti-dűlő* — újabb kori feltűnéséből következően — másodlagos alakulású név: az alapnév *-i* képzős formájának a *dűlő* földrajzi köznévi főtaggal kiegészített változata. A *Hátút* névhez járó külső, laza helyviszonyt kifejező ragok nem a névátvitel alkalmi jellegét tükrözik, hanem a név lexikális szerkezetéből adódnak.

Hátúti-dűlő lásd *Hátút*.²

†**Hát úti Mezőszeg** lásd *Hátút*.²

†**Hát utra dűlő** lásd *Hátút*.²

Házhelyes-Bogács — *Hászhejezs-Bogács, -Bogádsbā*. — *A Hászhejezs-Bogácsot az Ujj uccabeli fűődekjér osztották, a Horgos-jér túsó partyán, a Pappiros-malommā* [egykori malom neve Pápán] *szēmbē*.

Kisebb szántóterület volt a Bogács ÉK-i részén. Ma már nem különül el, mert a határrészt egybeszántották. A név az 1950-es években keletkezett. A falu belterületének É-i részén levő Országúti-dűlőt ekkor osztották ki házhelyeknek, itt épült fel az *Új utca*. Az e területen birtokos gazdáknak a *Bogács*-nak ezen a ré-

szén adtak csereföldet. Főleg középkorú helybeliektől hallani a nevet, de ők is egyre ritkábban használják.

†**Hegyoromzatra dülő** — 1662/1817: *Hegy oromzatra dülők* végére (L11), 1697/1817: *Hegy orozatra* [íráshiba] *dülőben* Döbrönte határon Motsola fekete ér mellett (uo.).

A Fekete-Mocsolya ere jobb partján, a Bóta-kő É-i vagy K-i oldalán feküdt. A név bővítményrészeként szereplő *hegyoromzat* a *Bóta-kő* dombjának csaknem függőleges, 5-6 m magasságú, a lakóházak *oromzat*-ára emlékeztető sziklaképződményére utal.

†**Helység malma** lásd Kis malom.

Homok-Döbrés — *Homog-Döbrís, -ën ~ Homokos, Homokozsba.* — *A Homog-Döbrís a Kutrovádz-Döbrís vége. Az egész Döbríst viszi a szíél, csak uf füstölöG.*

A Felső-Döbrés É-i része, enyhén lejtős, hullámos terület. Laza, homokos talajú szántóföld. A két névváltozat azonos szemléleten alapul, valószínűleg egymással párhuzamosan, egy időben keletkeztek; ám arról, hogy mikor, nincsenek ismereteink. A **Homokos** alapjául szolgáló földrajzi köznév 'homokos talajú terület' értelemben használatos (VeMFN. 2: 19, NEMES 2005: 94). A *Döbrés* név eredetét lásd a megfelelő szócikkben. Ismert, gyakran használt megnevezés.

Homokgödör lásd Homokosgödör.

Homokos lásd Homok-Döbrés.

Homokosgödör — *Homokozsgödör ~ Homoggödör.*

A belterület szélén, az Attyai út D-i oldalán, a *Földvétel*¹ mellett található kisebb homokbánya. A falu egyetlen homokvételi helyét bővítményrész nélküli földrajzi köznév jelöli meg — kétféle alakváltozatban is — tulajdonnévként.

Horgas-ér — *Horgas-íér ~ Horgos-íér.* — *Nincs mozs benné igēm viz, de valamikor el is nyíét. Íēm foktam benné ijen halakat [a karját mutatja], mer fűőgyüttek a Marcuóbú [Marcalból], mikor viszfogás vót, ugyē lēeresztēttek az egész vizet, asztā mēnt ēgyenēssen a Marcuóba bele, asztān abbū fűőgyüttek a halak, mikor olam mīrgessen folik a viZ, a hal szeret szēmbegyünnyi velē. Mikor asztān lētóták a zuggót [zsilipet], lēapatt a viz ijem mījre [a derekára mutat], asztām foktung bennē ojan halakat, hocs csuda! — Mikor sárt hāntak, a Tapócát lēeresztēttek a Horgos-íérbe, azom fűót Mezűölak feljé.* — 18. sz. közepe: *Horgas Ere* (A pápai Eszterházy uradalom birtokkönyvei. V. Pápai Helytörténeti Múzeum), 1747/1814: *Horgas ér* (L4, B. II. 97), 1770/1814: a *Horgas Érígh* ~ a nevezett *Horgas Erénn* (uo.), 1808: *Horgas ér* (T4), 1811: *Horgas ér* az Laki vízben szakad ~ *Horgos ér* (L4, B. II. 97), 1814: a' *Horgas éret* a föl forrásáig határnak Declaráltatni (L1, 26. cs. Capsa 61. No. 186), 1814: *Horgas ér* (T5), 1814: a' *Horgas ér* forrásáig (L4, B. II. 97), 1838: *Horgas érnek* Pápa felőli partján (L4, C. II. 34), 1842: *horgas-érnek* napnyugoti partján (L4, C. III. 73), 1846: *Horgat ére* [íráshiba] (T6), 1857: *Horgos ere* (T11), 1880: *Horgos ér* (T13), 1905:

Borsosgyőr és Kéttornyúlak közt a *Horgas-ér* szakad a Sédpatakba. Ez is időszakos ér ... részint ásott árokkal (Kaposy 10), 1921: *Horgos ér* (T16), 1933: *Horgasér* (Tóth 18), 1938: Tapolcafő alatt ered még a kis *Horgasér*, hogy vize alább vizesárok révén jusson a Sédbe (Gergely 20), 1943: amikor a városban [Pápán] a Tapolca csatornáját tisztítják, olyankor a folyó vizét a Séd-patakba leengedik a *Horgos-éren* keresztül (Bognár 27), 1943: *Horgas ér* (T17), 1972: *Horgas-ér* (MoRég. 4: Térképmelléklet), 1977: *Horgas-ér* (T19), 1978: *Horgas-ér* (MoFnT. 2: 39).

A patak neve gyakran szerepel a történeti forrásokban, mivel egy szakasza több mint 200 éve adatolhatóan Izsál, illetőleg Kiskovácsi, Pápakovácsi és Pápa határát választja el (lásd 18. sz. közepe: T3, 1808: T4, 1814: T5, 1857: T11 stb.). Önálló forrásból eredt, a Pápáról Kovácsiba vezető országút Ny-i oldalán (vö. 1814: LI, L4). Ásott árokkal azonban már a 19. század elején összekapcsolhatták a Tapolcával. A Kutrovác- és a Zavari-malom közötti szakasztól kiinduló egyenes, ásott medret kezdetben nem is említik *Horgas-ér*-nek: 1801-ben *Viz-eresztő Canalis*-nak (L4, B. I. 14), 1814-ben a *Tapoltza vizének ki eresztő árka*-nak (L4, B. II. 98) mondják. Ennek a mesterséges ároknak kettős funkciója volt. Segítségével szabályozni tudták a Tapolca korábban szeszélyes vízhozamát. 1720 körül például a Tapolcáról azt írják, hogy partjain a réteket alig lehet használni a gyakori kiöntések miatt (PRT. 9: 44). De még a 19. század közepén is arról tudósít RÓMER, hogy a Tapolca forrásai tavasszal jóval bővebben bugyognak elő (1860: 166). A számos malmot hajtó folyó állandó vízszintjének biztosítása gazdasági tekintetben is fontos volt. Másrészt pedig az ásott mederben Pápán átfolyó Tapolca egészségügyi szempontból és az ottani malmok miatt is állandó tisztogatást igényelt. Ezért minden évben pünkösdkor elrekesztették a Tapolca medrét, s a vizet a kanálison keresztül a *Horgas-ér*be terelték. Erről már 1801-ből van tudomásunk: „a Tapolcza vize folytában, a hol Esztendőnként a Canalisnak tisztogatása miatt ki szokott botsájtatni a Tapolcza Vize Bogáts Réth nevezetű kaszállóhoz keresztül által napnyugotnak” (L4, B. I. 14). A Tapolca vizének elapadtával a *Horgas-ér* is elveszítette jelentőségét. Jó ideig az év nagy részében nem volt benne víz, a Tapolca forrásainak újabb felfakadását követően azonban ez vezeti le a vizét.

A név az *ér* földrajzi köznévnél és a *horgas* ~ *horgos* bővítményrésznek a szintagmatikus kapcsolatából keletkezett. Az adatok a két forma párhuzamos meglétét jelzik ugyan, de a *horgos* változat jóval ritkábban fordul elő (1811, 1857, 1880, 1921, 1943). Mindkét forma a *horog* főnévből képzett melléknév. A *horgas* 'görbült, hajlott' jelentése mellett mind a tájnyelvből, mind a régiségből kimutatható a szónak 'tekergős, görbe (pl. út)' értelme is (CzF., BALLAGI, SzamSz., ÉrtSz., NySz., OklSz., SzT.). A *horgos* melléknevet ugyanilyen jelentésben régiesnek és népiesnek minősíti az ÉrtSz., a *horgas* alakváltozatoként sokfelé előfordul ez a forma (ÚMTsz.). Az 1808-ból való térkép (T4) alapján a

rendkívül kanyargós folyású patak ilyen megnevezését találónak tarthatjuk. Később a víz egyenes árokba szorításával elveszett a névnek ez a motivációja. A *horgos* melléknév első jelentése: '(horgász)horoggal ellátott' (BALLAGI, ÉrtSz.) alkalmas volt arra, hogy a patak nevét a jó halászati lehetőséggel hozzák kapcsolatba. A tapolcafőiek ma is így magyarázzák az eredetét (lásd a fenti élőnyelvi szöveget). Az új asszociációs kapcsolat kialakulását az is magyarázza, hogy a *horgas* ~ *horgos* szó 'tekerős' jelentésben már nem él a faluban. A 'vízmosta mélyút' és ehhez hasonló jelentésű *horgos* ~ *horgas* földrajzi köznév, amelyet a környékről is adatolni tudunk (VeMFN. 2: 19, ÚMTsz. *horgos*, NEMES 2005: 95), a környezet jellege miatt nem jöhet szóba a név magyarázatában. A szórványosan előforduló birtokos jelzős szerkezetek: **Horgas ere** (18. sz. közepe, 1770/1814), **Horgos ere** (1857) bizonyára más — a helyviszonyt formailag birtokviszonnyal kifejező — víznevek analógiájára jöttek létre, valószínűleg csak az írott nyelvben. A patak nevét a környékbeli falvakban is általánosan ismerik. Róla kapta *Horgosmajor* nevét Simaháza pusztá, amely azonban csak újabb kori térképeken szerepel.

†**Horgas ere** lásd Horgas-ér.

†**Horgasmaior** lásd Simaháza.

Horgos-ér lásd Horgas-ér.

†**Horgos ere** lásd Horgas-ér.

†**Horgosmajor** lásd Simaháza.

†**Hosszú-dűlő** — 1734: az *hosszú dűlőben* (L10, 1508), 1853: *Hosszú dűlő* (L8), 1857: *Hosszú dűlő* (T11 és L3, 1088. cs. 1525), 1920: *Nyugati országúti hosszu dűlő* (T15).

A Veszprémi országút és a Gannai út között fekvő területet jelölte a név. Egyes források szerint csak a Kalapácsi-érig nyúlt, mások viszont ennél is délebbre jelölik. A kb. 30 holdnyi szántó 1857-ben 21 részre volt felosztva (L3, 1088. cs. 1525). A terepviszonyoknak megfelelően bizonyára keresztben, az ér irányában szántották meg, így 180-200 öl hosszúságú tagokat alakíthattak ki rajta. Az antonim névvel jelölt *Rövid-dűlő*-ben (lásd ott) mindössze 50-60 öl lehetett egy-egy parcella hossza. (A két terület nincs túl távol egymástól.) A *Hosszú-dűlő* első említett adatának (1734) ide sorolása bizonytalan, lehet, hogy másutt levő földet jelölt. *Nyugati-Országúti-Hosszúdűlő*-nek csak az 1920-as térkép mondja elhelyezkedésére utalva, a mellette levő *Nyugati-Országúti-dűlő* neve után. Ezt mindenképpen csak írásbeli névnek tarthatjuk, a *Hosszú-dűlő* azonban a falubeliek ajkán keletkezhetett.

†**Hosszú-megye** — 1726: a Rét penig vagyon az *hoszsza megyén* alul (L10, 1496).

A Döbrés területén, pontosan meg nem határozható helyen volt. Lehetséges, hogy a megjelölés köznévi szerepű, valószínűbb azonban — mivel ebben az időszakban *Régi-szőlő-megye* nevet is találunk a határrészen (lásd ott) —, hogy

egyes *megyé*-ket, azaz fel nem szántott határjelölő földsávokat, mezsgyékét tulajdonnévvvel jelöltek meg.

Irtás¹ — *Irtás, Irtásbqa*. — 1719: A minemü *Irtást* és *Irtásbeli* igazétást (L10, 1489), 1972: *Irtáskerti-dűlő* (MoRég. 4: 237).

A Tapolca forrásainak közelében a folyó bal partjától Ny felé húzódó terület. Az *Irtás*²-től eltérően nemcsak a patak közvetlen mellékét jelöli, hanem a szomszédos dűlőket is. Az *irtás* földrajzi köznévként a magyar nyelvterület nagy részén, közte az általunk vizsgált területen is az erdőtől megtisztított területek megnevezése (vö. CzF., BALLAGI, ÉrtSz., SzamSz., OrmSz., FTsz., VeMFN. 2: 19, NEMES 2005: 97). A határnak ezen a részén ugyan nem tudunk erdőről, de hozzá közel még a 19. század elején is említenek egy kisebb erdőmaradványt (lásd *Kis-erdő*¹). Mégis kevésbé valószínű, hogy a név az erdőirtások emlékét őrzi. Inkább arra gondolhatunk, hogy az itteni néhány forrás körül levő bokrokat, vizet kedvelő fákat kellett kiirtani, hogy házakat építhessenek, gyümölcsfákat ültethessenek a helyükre. Az *Irtás*-ban állott *Nyár-kút* adatai között találunk ilyen utalásokat. Az *irt* igét a bokros, gázos területek megtisztításának jelölésére is használták (lásd a *Bogács* szócikkének történeti adatait). Az *irtás* tehát nemcsak egykori erdők helyét jelölhette, hanem általában a növényzetüktől megtisztított területeket is. Az *Irtás* Tapolca melletti részét ma is égerfák, fűzfák nőnek be. A név metonimikus névátvitel útján a rajta épült falurész, az *Irtás*² jelölőjévé vált. Mindkét jelentésben gyakran használt megnevezés. HORVÁTH Pápa környékéről 11 községből említ *Irtás* helynevet (1906: 171–8), a Pápai járásban ma is több tucat hely megnevezésében szerepel ez a földrajzi köznév (VeMFN. 2: 315). Az 1972-ből való ***Irtás-kerti-dűlő*** az *Irtás*² szinonim használatú *Irtás-kert* változatából a művelési jellegre utaló *dűlő* névrésszel kiegészített névszármazék.

Irtás² — *Irtás, Irtásbqa ~ Irtás-kert, -kerbe*. — *Az Irtás a Tapolca partyám van, ętypár kis ház van ottan*. — 1853: *Irtáskert* (L8), 1857: Berki József, *irtási* (L3, 1088. cs. 1525), 1905: *Irtás*, gyümölcs és egyéb fák közt szétszórva épült házak (Beke 49), 1920: *Irtáskert* (T15), 1959: *Irtáskert* (T18).

Az *Irtás*¹ K-i részén, a Tapolca mellett épült, néhány házból álló falurész megnevezése. A házak körül gyümölcsösök, konyhakertek vannak. Az *Irtás*¹ nevet — eredeti földrajzi köznévi értelmétől elszakítva — metonimikus névátvitellel más típusú helynek, falurésznek a megnevezéseként is használják. Az átvitel alapja a területi érintkezés volt. A *kert* utótagnak a megnevezéshez kapcsolása (***Irtás-kert***: 1853, 1920, 1959) a terület új művelési formájára s egyben a belterülethez való tartozására is utal.

Irtás-kert lásd *Irtás*².

†**Irtás-kerti-dűlő** lásd *Irtás*¹.

†**Jári-patak** lásd *Séd*¹.

Jegyző-föld — *Jeddző-föd ~ Jeddzűő-fűőd, -be*. — *Juó kis tábla ám a Jeddző-föd ott az Öreg uccaji kerték alatt!*

15-20 kat. h. szántó volt az Attyai út D-i oldalán, a belterülettől DNy-ra. A falu mindenkori jegyzője használta az illetményföldet, amelyet már 1853-ban is ezen a helyen említene (L8). A második világháború után a birtoklás megszűnése ellenére is fennmaradt a név, bár főleg az idősebbek mondják, ha pontosabb helymegjelölésre van szükség.

Kalapács — *Kalapács, Kalapádszba ~ Kalapácsi-dülő, -be. — Há misz?, monygyuk egymásnak. Mēnek a Kalapádszba.* — 1719: *kalapacs rétét* ... nap nyugotrul ismet az Atyai ország uttya napkeletrül penig az bota eréig (L10, 1489), 1726: az Nyárfákon alul nevezendő *Kalapacs Retekben* az mellyik ki megyen az Attyai utig ~ Retet penig az *Kalapacs* névütt (L10, 1498), 1733: a másik hold föld vagyon a Nagy Nyár fáknál a mellyis dül a *kalapacs rétnél* való érre (L10, 1505), 1748: Bóta-vizen-tul a' *Kalapács rétbén* egy darab kaszálló (L6, 1. sorozat, No. 69), 1801: Iménd elvezettünk ugyan Döbrés határban lévő és ugy nevezett *Kalapátsi Rétekhez* ~ Bogáts és *Kalapáts* nevezetü Réteken eleget kaszála és irtott (L4, B. I. 14), 1854: *Kalapácsi dülő* (T9), 1864: *Kalapáts*, szántó föld és rét (Pesty), 1905: *Kalapácsi d[ülő]* (Beke 49): 1906: *Kalapács* (Horváth 176), 1920: *Kalapács* (T15), 1959: *Kalapács* (T18), 1972: *Kalapács* (MoRég. 4: 209), 1978: *Kalapács* (T20).

Mintegy 160 kat. hold területű sík rét és legelő a Kalapácsi-ér két oldalán. Egy részét az utóbbi időben felszántották. Az Attyai úttól a Kovácsi országútig nyúlik. Ny-on Pápakovácsitól, K-en a Döbréstől dülőút választja el. Kiterjedése már a 18. század elején nagyjából a maival volt azonos. Korábban a Döbrés részeként tartották számon (1801), azonban már a 19. század közepe óta nem sorolják a döbrési dülők közé. Két nagyobb részből áll: az ér K-i partján húzódó *Alsó-Kalapács*-ból és a vele szemben fekvő *Legelő-Kalapács*-ból.

A névhasználók magyarázata szerint kaszálás közben nagyon gyakran kellett állni, hogy kikalapálják a gazos réten könnyen kicsorbuló kaszát. A 18. század elejétől adatolható név kialakulását azonban inkább a tőle távolabb fekvő *Kalapács-kert* megnevezéséhez hasonlónak gondolhatjuk (ezt lásd a *Barát-kert* szócikkében). A *Kalapács-kert* nevet a *kalapács* és a *kölyü* (nyj. *külü*), illetve *kalló* részleges jelentésegyezése alapján a mellette levő posztókalló malom feltehető közszói *kalapács* megnevezéséből származtathatjuk. A Kalapácson átfolyó ér felső szakaszán is állt már a 18. század végén egy malom, bár a pataknak mindig kevés vize volt (vö. a *Kalapácsi-ér* 1796-os adatával). A Kalapács középső részén, az értől néhány méternyire a régészek „kisebb telepre utaló középkori cserepet” találtak (MoRég. 4: 210). Ez lehet egy (kalló)malom maradványa is. Az, hogy az ér partjától kissé távolabb kerültek elő a leletek, nem mond ellent a feltevésünknek, mivel VIKÁRTól tudjuk (1915: 14), hogy 1870-ben új medret ástak a pataknak (lásd *Kalapácsi-ér*). A név első adatai *Kalapács-rét*-nek (1726, 1733, 1748) és *Kalapács rétljé*-nek (1719), de ezek mellett *Kalapács*-nak is értelmezhetők. Az első két névváltozat eszerint ugyanúgy alakult, mint pl. a

Külü-rét vagy a *Kalapács-kert* nevek, a jelölt és a jelöletlen szerkezet egyaránt 'a kalapács-hoz (kallómalomhoz) tartozó vagy a mellett, a körül fekvő rét' értelmű. A *Kalapács* (1861, 1864, 1906, 1920, 1959, 1972, 1978) a fenti megnevezésekből ellipszissel keletkezhettek, de nem zárható ki az olyan metonimikus névátvitel sem, mint amilyet a *Nyolcas* dülönév esetében adatokkal is bizonyíthatunk (lásd ott). A ***Kalapácsi-dűlő*** (1854, 1905) a *Kalapács*-ból alakult másodlagos névváltozat, inkább a hivatalos névhasználatra jellemző. *Kalapács* vagy e névrészt tartalmazó helyneveket többfelé is találunk a Dunántúlon: a Pápai járásban kettőt is (VeMFN. 2: 124, 231), egyet-egyet az Ajkai járásban (VeMFN. 3: 188), Somogy és Zala megyében (SMFN. 500, ZMFN. 1: 425), s ugyancsak kettőt Vas megyében (VMFN. 165, 498). Ezek mögött többféle motiváció is meghúzódhat — többről például azt olvashatjuk, hogy az alakjukról kapták a nevüket —, de lehet közöttük olyan is (főképpen a víz mellett fekvő területek), amelyek a tapolcafi *Kalapács*-hoz hasonlóan egykori malom nevét őrzik. CSÁNKI *Kalapács* néven középkori Nógrád megyei települést is említ (Cs. 1: 100), ezt azonban GYÖRFFY további Árpád-kori adatok és a mai helynévi előfordulások alapján *Kalapat*-ra javítja (Gy. 4: 254–5).

Kalapács-Döbrés lásd Kalapácsi-Döbrés

†**Kalapácsi-árokra dűlő** lásd Alsó-Kalapács.

Kalapácsi-Döbrés — *Kalapácsi-Döbris* ~ *Kalapáczs-Döbris*, -*én*. — *A Kalapácsot aszt izs Döbrisnek is monták*.

Pontosabban körül nem határolható terület a Döbrés és a Kalapács dűlők találkozásánál: a Döbrés Ny-i és a Kalapács K-i részeire értik a nevet. Mindkét névváltozat azt a helyzetet jelzi, hogy a *Kalapács* valamikor a *Döbrés* részének számított, ma már azonban nem sorolják a döbrési dűlők közé. A képzős és a képző nélküli forma (***Kalapács-Döbrés***) szemantikailag azonos szerkezetű: a bővítményrész leszűkíti a *Döbrés* alaprész jelöléskörét, így a név 'a Döbrésnek a Kalapács nevű része' jelentésű. A megnevezés azonban nem vonatkozik a *Kalapács* egészére. Ritkábban említett nevek.

Kalapácsi-dűlő lásd Kalapács.

Kalapácsi-ér — *Kalapácsi-jér* ~ *Jér* ~ *Ėr* ~ *Páskomi-jér* ~ *Csárdaji-jér* ~ *Csárdaji-viz* ~ *Buóta-kűji-jér* ~ *Buóta-kű ajjai jér* ~ *Becsényi-jér*. — *Na micsoda jér is az? Páskomi-, Kalapácsi-jér is, tuggya fene, mi is annak a valódi nevé! Améjig dülűöm mēty kērēstű, asztám változik a nevē.* — 1719: az *bota* eréig (L10, 1489), 1748: *Bóta-vizen* tul a' Kalapács rétben egy darab kaszálló ~ *Bota-vizen* innénd is egy kis kaszallo (L6, 1. sorozat, No. 69), 1793: a *hajmás ér* mellett lévő közönséges kocsmánkat (L11), 1796: Nemes Tapólca-fői Hellységnek ugyan a' *Hagymás-éri* Folyó Vizen vagyon egy malma, de annak vize nem lévén benne nem öröltethetünk (uo.), 1801: *Kovácsi ér* (L4, B. I. 14), 1802: Attyai pusztának napkeleti részin mindgyárt a *Kovácsi-ér* mellett ~ *Hajmás eritül* a Kis-erdő mellett napkeletre (uo.), 1857: *Szekérmetsi* [íráshiba] *folyó* (T11),

1864: A *Szekértemetési ér*, mely azon nevű hegyből forr, és nyugotnak keresztül folya a határt, míg a Vázsonyi rétnél az attyai határon ... folyó fekete érbe ömlik (Pesty), 1978: *Gyulamajori-patak* (MoFnT. 2: 39).

A tapolcafői határt DK–ÉNy-i irányban átszelő időszakos vízfolyás neve. A szomszédos bakonyjákói határszélen ered, Pápakovácsi határában folyik a Horgas-érbe. Alsó szakaszát gyakran említik a Tapolcafé vagy Döbrés, illetve Kovácsai vagy Attya közti határfolyásként (1719, 1748, 1801, 1802). 1870-ben, „mivel a Kovácsai és Tapolcafé községek határát választó kis folyó görbe kanyarulataival sok hitvány földrészt okozott, a folyónak egyenes árok húzatott egészen a Bótakő szőlőhegyig” (VIKÁR 1915: 14). Az 1796-ban említett, a Gannai úttól É-ra levő malmot az 1846-ból való katonai térkép *Község M(alma)-ként* tünteti fel (T6), romjaira az idősebbek még emlékeznek.

A patak egyes szakaszait arról a dűlőről nevezik meg, amelyiken keresztül folyik: *Kalapácsi-ér* (< *Kalapács*), *Páskomi-ér* (< *Páskom*), *Bóta-kői-ér* (< *Bótakő*), *Bóta-kő aljai ér* (< *Bóta-kő alja*), *Becsenyi-ér* (< *Becseny*), illetve a *Csárdai-ér*, *Csárdai-víz* az egykor mellette állott Csárdára utal. Az egyes szakaszneveket — főleg a leggyakrabban használt *Kalapácsi-ér* változatot — az egész patakra is vonatkoztatják. Ugyanígy az egész hosszát jelöli az *Ér* név is, amelynek tulajdonnévi szerepe egyértelmű: a faluban levő kisebb vízfolyások közül csak ezt jelölik vele (és határozottan megkülönböztetik pl. a *Séd*-től). A történeti neveket azonos formában ma nem használják. Ennek az az oka, hogy ezek éppúgy szakasznevek voltak, mint a mai megnevezések. Főleg a folyó alsó, a Gannai úttól D-re eső részére vonatkoztak, mivel a múlt század közepéig az innen É-ra levő szakaszát gyakran említették *Fekete-mocsolya-ér*-nek is (lásd a megfelelő szócikk adatait: 1525/1801, 1612/1801, ?1679/1820, 1801, 1864). A forrásokban az alábbi szakasznevek fordulnak elő: *Szekértemetési-folyó* (1857), *Szekértemetési-ér* (1864) (< *Szekértemetés*), *Bóta ere* (1719), *Bóta víz(e)* [bizonytalan a szerkezete] (1748) (< *Bóta-kő*), *Kovácsi-ér* (1801, 1802) (< *Kovácsi-ról*, amelynek határán folyt). Egyedül a *Hagymás-ér* (1793, 1796), *Hagymás ere* (1802) jelölhette a folyót teljes hosszában. Ez azzal magyarázható, hogy a név a forrás helyét jelölő s így kitüntetett szerepű *Hagymás* határrésznéből (1796: a délről szomszédos, Bakonyjákó községhez tartozó Járípusztán levő föld, L11) alakult. A tapolcafői Kalapács területével szomszédos Pápakovácsiban ma és a történeti forrásokban egyaránt a fentiekől eltérő neven említik a patakot: a 19. században általában *Nyárfák ére*-nek, ritkábban *Bodzás-ér*-nek vagy *Kövecses-ér*-nek nevezték, napjainkban pedig a *Kalapácsi-ér* mellett *Pálinkás-ér*-nek is mondják (VeMFN. 2: 240). A Pápakovácsi határában levő Gyulamajorról nevezi a “Magyarország földrajzinév-tára” *Gyulamajori-patak*-nak, noha ez a forma sem a korábbi forrásokban, sem a helybeliek nyelvhasználatában nem fordul elő.

†**Kalapácsi-erre dűlő** lásd Alsó-Kalapács.

Kalapácsi-legelő lásd Legelő-Kalapács.

Kalapácsi út — *Kalapácsi ut.*

A Döbrést és a *Kalapács*-ot elválasztó dűlőút neve.

†**Kalapács(-kert)** lásd Barát-kert.

†**Kalapács-rét** lásd Kalapács.

†**Kalapács rétje** lásd Kalapács.

†**Kalló-rét** lásd Kölyű-rét.

Kanász köz — *Kanász köz, -be.* — *A Kanász köszt mindig csak kanászok lakták, ot vót a kanásház is.* — 1853: Nagy Ferencz, *kanász köz* (L8).

A Petőfi utcából K felé nyíló köz. Néhány ház van benne. Régóta kanászok lakják: 1857-ben a bal oldali első ház volt a kanászé (L3, 1088. cs. 1525). Hivatalosan a *Petőfi utca*-hoz számítják, népi neve azonban eleven.

Káposztás-kert — *Káposztás-kert, -kerbe.* — *Igën diszlig bennë a káboszta.*

Az Öreg utca É-i, kiszélesedő részén, a házsorok között levő néhány száz négyszögölnyi bekerített konyhakert. A környező házakhoz tartozott. Régebben főképpen káposztatermelésre használták. A *káboszta* ejtésformára lásd MNyA. 69, ÚMTsz. és BEKE 1905: 10. A VeMFN. *káposztáskert* földrajzi köznevet is közöl (2: 19).

Kavicsbánya lásd Göbécsegödör.

Kavicsosgödör lásd Göbécsegödör.

†**Keleti-kertalja** lásd Kertaljai-dűlő.

†**Keleti-Országúti** lásd Keleti-Országúti-dűlő.

†**Keleti-Országúti-dűlő** — 1853: *Keleti országúti dűlő* (L8), 1856: *Keleti országúti* [!] *uti* (T10), 1857: *Keleti országúti dűlő* (T11 és L3, 1088. cs. 1525), 1864: *Keleti ország utra dűlő*, áll szántó földekből (Pesty), 1920: *Keleti országúti dűlő* (T15), 1959: *Keleti országúti dűlő* (T18), 1978: *Keleti országúti dűlő* (T20).

A forrásokban a Pápa–Veszprém közötti országút K-i oldalán levő szántókat, réteket jelöli. Általában a belterülettől a Csárdáig húzódónak mondják, de néha D-ebbre levő területekre is vonatkozik. Csak hivatalos, írásbeli névként volt használatban. Létét — éppúgy, mint névpárja, a *Nyugati-Országúti-dűlő* — bizonyára csak a hivatalos névalkotásnak köszönheti. Először a „Stetina Vincze királyi mérnök” által készített birtokösszesítésben fordulnak elő e nevek, s később is egy kivétellel csak térképek közlik mindkettőt. A falubeliek régebben és ma is *Temető alja*-nak és *Csárdai-dűlő*-nek nevezték ezeket a földeket. Az 1856-ból való *Keleti-Országúti* elliptikus forma, az *országúti* összetett szóba bizonyára csak tévedésből került be az *-i* képző. A *Keleti Országútra dűlő* (1864) csak nyelvtani megformáltságában tér el a fenti formáktól. *Keleti*- bővítményrésze egyrészt az *Országútra dűlő*-től, másrészt a vele szemben fekvő *Nyugati-Országúti-dűlő*-től különíti el (lásd a megfelelő szócikkeket).

†**Keleti Országútra dűlő** lásd Keleti-Országúti-dűlő.

Kerek-rét lásd Kerék-rét.

Kerék-rét — *Kerjék-rét ~ Kerék-rít, -ridbe, Kerék-rít, ridbe. — A Kerjék-rít a Töpiérbe van, pár hót csak, ojam, mind em medence.*

2-3 kat. h. rét a Töper D-i részén, az egykori szőlőhegy vízárka mellett. Lapos, vizenyős terület. A névváltozatok látszólag azonos szemléleten alapulnak: a bővítményrész a rét alakjára utal. Csupán a szóösszetétel más jellegű: a *Kerek-rét* egyszerű minőségjelzős összetétel (melléknév + főnév), a *Kerék-rét* (főnév + főnév) pedig inkább jelentéssűrítő összetétel: 'kerék alakú rét'. Az utóbbi összetételtípus nyilvánvalóan jóval ritkább a helynevek között, mégis a faluban szinte mindenki ezt a névformát használja, *Kerek-rét*-nek csak néhány fiatalabb adatközlő mondta. Elképzelhető azonban az is, hogy a *kerék* a névadáskor a helybeliek nyelvén ma már nem élő 'erdő' jelentésben szerepelt (vö. TESz.), s így eredetileg 'erdőben levő rét' értelmű lehetett. A rét közvetlen közelében ma is erdők húzódnak (vö. *Nyíres*), amelyek évszázadokkal korábban jóval északabbra is elnyúltak (lásd T3). Figyelembe veendő esetleg még az is, hogy HORVÁTH a *kerék* szót melléknévként 'négyzet alakú (kendő)' jelentésben közli a vidékről (1906: 87, ehhez lásd még az ÜMTsz. adatait is). Több adatközlő is tiltakozott az ellen, hogy a rét valaha is kör alakú lett volna, sőt inkább négyszögletűnek mondták: ma is ilyen egyébként az alakja. Mivel a réteket gyakran tulajdonosokról nevezik el, felvetődhet az előtag személynévi eredete is: ilyen nevű családról a faluban azonban sem ma, sem a történeti forrásokból nem tudunk. A nevet, annak ellenére, hogy kis területre vonatkozik, általában ismerik a faluban.

†**Kertalja** lásd Kertaljai-dűlő.

†**Kertaljai** lásd Kertaljai-dűlő.

†**Kertaljai-dűlő** — 1805: a' *Kertallyai dűlőbe* lévő 4. mérős földből (L11), 1853: *Kertallya ~ kertalatt ~ Keleti kertalatt* (L8), 1856: *Keleti kertallya* (T10), 1857: *Kertaljai* (T11 és L3, 1088. cs. 1525), 1864: *Kert allyai dűlő*, áll szántó földekből (Pesty), 1906: *Kertallya* (Horváth 176), 1920: *Keleti kertalja* (T15), 1959: *Keleti kertalja* (T18).

A név a falu K-i oldala melletti szántókat, réteket jelölte az Adászteveli úttól a Kanász közig. A **Kertalja** (1853, 1906), a művelési jelleget a *dűlő* földrajzi köznévvvel is kifejező **Kertaljai-dűlő** (1805, 1864), illetve az ebből lerövidült **Kertaljai** (1857) a forrásokban a fenti területre vonatkoznak, szemben az Öreg utca Ny-i oldala melletti — mindig egy néven említett — *Nyugati-kert alja*-val. A névhez járuló *keleti* bővítményrész (**Keleti-kertalja**: 1853, 1856, 1920, 1959) még egyértelműbben, lexikai úton is kifejezi a névnek a *Nyugati-kert alja*-val való szembenállását. Ma egyik névváltozatot sem használják, a területen ugyanis az alábbi négy kisebb egységet különítik el: *Fölszegi-kertekalja*, *Kis utcai kertekalja*, *Pozdomáris* és *Bajtva*.

†**Kertaljai-földgödör** lásd Földvétél¹.

†**Kertaljai-földvétél** lásd Földvétél¹.

†**Kertaljai út** — 1853: *Kertallyai ut* (L8).

A *Kertaljai-dűlő* K-i oldala mellett haladó úttal azonosítható. Ma már nem használt név.

Kis-Dobogó — *Kisz-Dobogó, -ba.* — 1803: *Kis Dobogoi* ... Szöllös Birtokosok (L14), 1863: *Kis Dobogo* (uo.), 1872: *Kis és Öreg Dobogo* (uo.), 1905: *K[is]* és *Ö[reg]-Dobogó*, szőlő (Horváth 177), 1938: *Kis Dobogó* (L14).

A Dobogó D-i, alacsonyabb fekvésű része, a kovácsi és döbrönte határok mentén. Több mint 200 éve már szőlőhegy volt. 1938-ban 22 kat. h. volt a területe (L14). Ma nagy része szántó, de gyümölcsös, szőlő is van még benne. A *Dobogó* név eredetét lásd a megfelelő szócikkben. A *kis* bővítményrész a terület alacsonyabb fekvésére és kisebb kiterjedésére egyaránt utalhatott. A *Dobogó* másik részét *Öreg-Dobogó*-nak vagy *Nagy-Dobogó*-nak nevezik. Ismert, gyakran használt név.

Kis-Döbrés¹ lásd Urasági-Döbrés.

†**Kis-Döbrés**² — 1782: a' *kis Döbrésen* nyilasokat birt éppen a' Pápai határra dülőben (L4, B. II. 97).

A forrás szerint valahol a Kovácsi országút környékén lehetett, így semmiképpen sem azonos az Urasági-Döbrés mai *Kis-Döbrés*¹ névváltozatával, mivel az az Attyai út mellett fekszik.

Kis-ér — *Kis-jér.*

A Kis utcáról gyűjtötte össze az esővizet, alsó szakasza pedig az Örvényt kötötte össze a Tapolcával. Valószínűleg mesterséges árok, amely a Tapolca forrástavainak állandó vízszintjét is biztosította egy zsilip segítségével. A folyó felső szakaszának tisztításakor ebbe terelték a vizét. A név *kis* névrésze nem áll oppozícióban más névvel. Jelentéktelensége miatt ritkán említik, a faluban azonban mindenki ismeri a nevet.

†**Kis-erdő**¹ — 1802: Hajmás eritül a *Kis-erdő* mellett napkeletre a Tapolcafő vize felé (L4, B. I. 14).

Az egykori Döbrés és Tapolcafő határát elválasztó Attyai út É-i oldalán, Döbrés területén volt. A határjárás adatai alapján pontosabban nem lokalizálható. Sem korábban, sem későbből nincs tudomásunk a Döbrés területén levő erdőről. A *kis* névrész a méretére, jelentéktelenségére utalhatott. Nem azonos a ma is élő *Kis-erdő*² névvel.

Kis-erdő² — *Kis-erdő, -be.* — *A Kis-erdő a Becsembe van, ék kis kocka benn a fűödek között.*

1-2 hold területű, négyzet alakú kis erdő a Becseny É-i részén, a szántóföldek között. Talán a határrészt egykor borító erdők (ehhez lásd *Mogyoró-domb*) maradványa. Arról, hogy újabb telepítés lenne, nem tudunk. A *kis* névrész az erdő csekély kiterjedésére utal, **Nagy-erdő* nincs a faluban. Jelentéktelensége miatt ritkán említik a nevet.

Kis-forrás — *Kis-forrás.*

Sziklás mészkőpart, ahonnan 23 forrás öntötte vizét a Tapolcába (JASKÓ 1935: 7). Ezek összefoglaló megnevezése volt a *Kis-forrás*. Ma a száraz forrás-medret jelöli. A *forrás* 'forrástó' jelentésű alaprészhöz kapcsolódó *kis* jelző az *Öreg-forrás* bővítményrésszel áll korrelatív viszonyban.

Kis-hegy — *Kis-hëgy ~ Kis-hëGY, -be.* — *A Kis-hëgy is szüöljűöhëgy vüót, teli vüót szüöljűövëë, mëg gyümjűöcsös is vüód bennë, de kiszántották mind.* — 1872: *Kis hegy* (L14), 1906: *Kishëgy*, szőlő (Horváth 177).

Tapolcafő és Pápakovácsi határán fekszik. A környező Ódor, Határ-hegy és Dobogó szőlőhegyeknél jóval alacsonyabb, laposabb domb. A 19. század közepe táján telepíthették be szőlővel — a korábbi összeírásokban ugyanis nem szerepel —, a környező szőlőhegyeknél jóval később. Az 1970-es években azonban felszántották. A 'szőlőhegy' jelentésű *hegy* földrajzi köznévhöz (vö. ÉrtSz., KISS L. 1976: 85) járuló *kis* bővítményrész arra utal, hogy alacsonyabb a körülötte levő szőlőhegyeknél. **Nagy-hegy* vagy **Öreg-hegy* nincs a faluban.

Kis-hegyi-kút — *Kis-hëgyi-kut.* — *A Kis-hëgy innejcső vígibe, a gypübe [a szőlőhegy árkában] vót ëty kut, aszt Kis-hëgyi-kutnak monták. Rígën csak uty ki-kapáták, de má betemëteljűödött.*

A *Kis-hegy* északi lábánál, a szőlőhegy árka mellett a partból előbugyogó kis forrást jelölte. A termelőszövetkezetek szervezése nyomán megszüntetett szőlőkkel, gyümölcsösökkel együtt eltűnt a kút is. A nevet már csak az idősebbek ismerik, de ők is ritkán használják, főleg akkor, ha pontosan akarnak megjelölni valamit ezen a határrészen. Ez azt jelenti, hogy a név — legalábbis alkalmilag — földterületet is jelöl.

†**Kis-kőbánya**¹ lásd Alsó-kőhányó.

†**Kis-kőbánya**² lásd Kis-kőhányó.

Kis-kőhányó — *Kis-kühányó, -n.* — 1853: *Kiskőhányó* (L8), 1905: *Kühányó*, bánya (Beke 49), 1920: *K[is] Kőbánya* (T15).

A Haraszt középső részén, az adászteveli határhoz közel fekvő kőbánya. A 19. század közepén kezdtek itt követ fejteni. Még ma is művelik, a kibányászott mészkövet megőrölve talajjavításra használják fel. *Kis-kőhányó*-nak az egykor sokkal fontosabb, nagyobb *Öreg-kőhányó*-val szembeállítva nevezték. Ez utóbbi névpárja korábban a *Kis-kőbánya*-nak is nevezett *Alsó-kőhányó* volt (lásd ott), de — mivel ez utóbbit csak a 19. század elejéig bányászták — e név megszüntével ismét lehetőség adódott az *öreg*-gel szemben a *kis* névrész felhasználására. A **Kis-kőbánya**² (1920) névforma alaprésze a köznyelvhez való igazodást jelzi. BEKE adata (**Kőhányó**¹, 1905) azért lehet tulajdonnévi értékű, mert az adott időben már csak ezt a bányát művelték.

†**Kis-kőhányói út** — 1853: *Kiskohányói ut* (L8).

A *Kis-kőhányó*-hoz vezető rövid dűlőutat jelölte.

†**Kis-kútra járó** — 1737: az *Kis kútra jaroban* vagy on egy öreg hold (L6, 1. sorozat, No. 56).

A „Mező Szegi határban lévő földek specificatioja”-ban említik. Pontosabban nem lokalizálható. A névben szereplő **Kis-kút* esetleg a *Büdös-kút*-tal lehet azonos, melyre csak a múlt század közepétől van közvetett adatunk (lásd *Büdös-kút*²). A mezőszegi határban más kútról az írásbeli források nem tudósítanak. A *járó* ma már nem használt földrajzi köznév.

†**Kis-lapi** lásd Kis-lapi-dűlő.

†**Kis-lapi-dűlő** — 1636/1817: a' *Kis lapi dűlőben*, fekete érre dűlők végiben (L11), 1656/1820: a' *Kislapi* nevű földben a' Fekete mocsolaerétől keletre (uo.).

A Fekete-Mocsolya ere jobb partján, a Bótakötől ÉK-re levő területre vonatkozhatott. **Kis-lap* névről nem tudunk, a fenti **Kis-lapi** inkább a *dűlő* elhagyásával keletkezett névforma. A *lap* földrajzi köznév — a táj képe és a környező területek névanyaga (*Mocsolya, Bóta-kő alja* stb.) szerint — 'lapályos, lapos terület' jelentésű lehetett (ehhez lásd VeMFN. 2: 20, ÚMTsz., NEMES 2005: 123).

Kis malom — *Kis malom ~ Falu malom ~ Kössig malma ~ Gici-malom*. — *A falunak a kissebbik malma vót, de eszt is elatta a közbirtokosság*. — 1853: *Helység malma* (L8), 1906: *Falumalom* (Horváth 177).

A Tapolca második malma volt, a forrásoktól mintegy 250 méternyire. A tapolcafői határban levő malmok közül ez épült legkésőbb: az 1797-es térkép még nem jelzi (T3). 1802-ben a község egyezséget kötött a faluban lakó csapómesterekkel új szürkalló építésére (L4, B. I. 14). Hogy ez a mai *Kis malom*-ra vonatkozott, megállapítható az ugyanebben az évben kelt határleírásból: „Hajmás eritül a Kis-erdő mellett napkeletre a Tapolczafő vize felé, az hol most úgy hallya hogy *ujj malom* van építve” (uo.). Arról nincs adatunk, hogy a kallót mikor alakították át lisztörlő malommá. Államosításáig, 1951-ig működött, vízhajtással. Utoljára Giczi nevű molnár örölt benne, erre utal a **Giczi-malom** megnevezés. Az 1970-es években bontották le. A ritkán ma is használatos **Falu malom** (1906), **Község malma**, illetve a már nem élő **Helység malma** (1853) bővítményrészei arra utalnak, hogy a malom Tapolcafőé volt, a közbirtokosság építtette. Egy 1857-ből származó összeírás „Tapolczafő helség tulajdoná”-nak mondja (L3, 1088. cs. 1525). A *kis-* névrész a *Nagy malom*, más néven *Öreg malom* nevekkel való szembenállásban azt tükrözi, hogy a két közbirtokossági malom közül ez volt a kisebb teljesítményű. Ma is gyakran használt megnevezés.

Kis-Ódor — *Kis-Ódor ~ Kis-Úódor, -ba*. — *Az Ódorba hazafelű nízve előb van a Kis-Ódor*. — 1774: *Kis Odor* (L14), 1786: *Kis Odor* (uo.), 1803: *Kis* és *Öreg Ódori* (uo.), 1823: az úgy nevezett *Kis Ódori* Hegyben lévő két Holdból álló Szöllőnket (uo.), 1870: *Kis Odori* Hegység birtokosok neveik (uo.), 1872: *Kis* és *Öreg Odor* (uo.), 1894: *kis odor* (uo.), 1922: *Kis Odori* (uo.).

Az Ódor É-i, alacsonyabb fekvésű, kisebb területű része. Korábban szőlőhegy volt, néhány éve az egészet felszántották. Az *Ódor* név eredetét lásd a megfelelő szócikkben. A kiterjedésre utaló *kis* névrész az *Öreg-Ódor* bővítményszével áll oppozícióban.

Kis-Töper — *Kis-Töpiér, -be.* — *A Töpiér ěkeskenyědik, a Kis-Töpiér már egĩsz a Páskomba sarkallik.* — 1818: Legrét nevű Dűlői Földek az ugyan Tapolczafői Hásmán Hegy óránál ősze ütközik a Tapolczafői *Kis Töper* nevű Szölő Hegynek Gyepűjével (L11), *Kis Töperi Szölőhegy* gyepűjén kívül (L4, B. III. 104), 1854: Toperbe *kis töper* (24).

A Töper D-i, elkeskenyedő része. A lapos, É felé ereszkedő dombhátakat ma szántónak és rétnak használják. A *Töper* név eredetét lásd a *Töper*¹ szócikkében. A *Kis-Töper* a *Nagy-Töper*-rel alkot névpárt: a nevek bővítményrészei a területek méretbeli különbségre utalnak. Meglepő, hogy a 19. század első felének adatait nem követik későbbiek. Ismert, de nem túl gyakran használt név.

†**Kis-Töperi út** — 1853: *Kis töperi ut* (L8).

Nem állapítható meg pontosan, hogy a *Kis-Töper* környékén levő dűlőutak közül melyikre vonatkozott.

Kis utca — *Kis ucca ~ Petőfi ucca.* — 1853: *Kis utca* (L8), 1858: Vánkos József *Kisutcai* (L13), 1864: a *Kis utca* [az Öreg utcától] keletnek az alsó részén fekszik, és hihető, hogy a nép elszaporodása után, későbbben épülhetett (Pesty), 1906: *Kis-utca*] (Horváth 177), 1915: *Kis utca* (Vikár 12).

A falu közepétől DK-i irányban, a Temetőig húzódó utca. Korábban (pl. 1853-ban) a *Tisztás*-on és a *Kanász köz*-ben épült házakat is jelölte. Névpárja a vele csaknem párhuzamosan haladó utcát jelölő *Öreg utca*. A *kis* — *öreg* 'nagy' antonim jelentésű bővítményrészek nem az utcák hosszúságának, hanem szélességének, fontosságának eltérésére utalnak: az *Öreg utca* az országút mentén épült, míg a *Kis utca* ma is szűk, sáros mellékutca. **Petőfi utcá**-nak a második világháború után nevezték el, hivatalos nevét azonban ritkán használják.

Kis utcai kertekalja — *Kis uccaji kertĕkajja, -kertĕk alatt vagy -kertĕkajján.*

A *Kis utca* K-i oldalának házai mögött húzódik. A házakhoz tartozó néhány száz négyszögöles gyümölcsösök, zöldséges kertek, takarmánytermesztésre használt szántók alkotják. A *kertekalja* névrész helyzetviszonyító szerepű.

Koldusbóduló lásd Koldusforduló.

Koldusforduló — *Kódisfordulló, -ba ~ Kódizsbódulló ~ Kóduzsbódulló, -ba ~ Árpád ucca.* — *A Kódisfordulló az ojan zsákucca, ahum mĕkfordul a kódis.* — *Kódizsbódullónak monták, mer ěĕbódut a kódis ott. Mĕnt, mĕnt, asztán nĕm tud onnan kikeverĕnni. Elĩrt a kovácsmũhelig, asztán nincs tovább.*

A Tapolca forrásai mellett levő kis zsákutca, néhány házból áll csupán. Régebben egy kovácsműhely és a községi szegényház volt itt. A környék falvaiban levő zsákutcákat igen gyakran hasonló módon nevezte el a lakosság: HORVÁTH több helyen említi *Kutyaszorító, Tikázbóduló, Tikásszorító, Sutton* neveket (1906: 170–8). A melléknévi igenévi eredetű főnevesült *forduló* 'út(vonal)nak az a része, ahol az út elfordul, bekanyarodik' (ÉrtSz.) jelentéssel földrajzi köznévként is használatos. Ez alkalmassá tette arra, hogy utcanév alaprészeként is felhasználják, kissé megváltoztatott értelemmel. A *forduló* ugyanis — eredetibb

igenévi szerepével egyezően — olyan rövid zsákutca jelölője lett, amelyből az arra járónak vissza kell fordulnia. *Koldusforduló* és *Kolduspördülő* neveket ismerünk a közeli Gyarmat és Lázi községekből is (VeMFN. 2: 328). A *koldus* névrész *kódis* ejtésváltozatára lásd MNyA. 925, valamint ÚMTsz. adatait. Az így létrejött *Koldusforduló*-hoz azonban ezen túl új, reális asszociációk is kapcsolódhattak: egyrészt a kovácsműhely udvarára behajtó kocsiknak, szekereknek valóban meg kellett fordulniuk az utcában, másrészt az itteni szegényház környékén bizonyára sűrűn feltűntek a falu nincstelenjei. Ezek az asszociációs kapcsolatok elősegíthették a név megőrződését. A ***Koldusbóduló*** névváltozat alaprésze az *ēb^uódu*l 'eltéved' (HORVÁTH 1906: 57, ÚMTsz. *elbódul*) ige tövéből a *forduló* mintájára képzett forma. ***Árpád utca***-nak a második világháború után nevezték el, így azonban csak az ott lakók ismerik.

Kopasz-domb — *Kopaz-domb, -on.* — *A Kopaz-domb a Páskombá van, fa nēm vót rajta, nyirfás vót a Páskom, de ot mēg ojan tisztás vót, nēm nyűt ottam fa, mer kavicsos.* — 1864: *Kopasz domb*, mely nyugottra fekszik az ország út mellett (Pesty).

A határ legdélibb részén levő hosszú, lapos dombot az országút a közepén szeli ketté. Csak a K-i oldala tartozik Tapolcafőhöz. Legelőnek használják, egy részét az utóbbi években akácfával telepítették be. A *kopasz* névrész a növényzet hiányára utal. KÁLMÁN BÉLA a növénytakarójukról elnevezett hegyek nevei között említ hasonlókat (1973: 139). A *Kopasz-hegy*-től földrajzi köznévi alaprésze különbözteti meg.

†**Kopasz-hegy** — 1864: [a Kopasz-dombbal] kapcsolatban áll, az úgy nevezték: *Kopasz-hegy* mely nyugotra a Jákió határig terjed (Pesty).

A Kopasz-domb D-i, meredekebb emelkedőjét nevezték így. A névadás alapja ugyanúgy a növényzet hiánya, mint a *Kopasz-domb* esetében. Ma nem használják a megnevezést, mivel a két objektumot nem különítik el egymástól.

Kossuth utca lásd Fölszeg és Öreg utca.

Kovács-föld — *Kovács-fűd, -be.* — *A Kovács-fűd rígen a kovácsok illetmínyfűdgye vuót.*

Egy hold szántó volt a *Falu-hely*-en. A harangozó és a kovácsok kaptak itt néhány száz négyszögöl földet, az ugyancsak közbirtokossági tulajdonban lévő Bika-rét mellett. Igen ritkán említik a nevet.

†**Kovácsi-ér** lásd Kalapácsi-ér.

Kovácsi országút — *Kovácsi országut.* — 1735: *Kovacs ország uttya* (L10, 1502).

Pápáról Pápakovácsiba vezető közlekedési út, amely Tapolcafő határának É-i szélén húzódik. Az *országút* jelölt birtokos jelzős összetételként, *országútja* formában szerepel a történeti adatban, ahogyan a régi nyelvben általában is (vö. TESz. *országút*). A *Kovácsi országútja* bővítményrésze az *Attyai országútja*-tól

különítette el a nevet, a mai névforma a *Kovácsi út*-tól a név alaprészében különbözik (mindkettőt lásd a *Kovácsi út* címszónál).

Kovácsi országútja lásd Kovács országút.

Kovácsi út — *Kovácsi ut ~ Attyaji ut.* — *A Kovács ut megy Attyára is, még Kovácsiba is megy, mer elágozik a hidon tul.* — 1719: az *Atyai ország uttya* (L10, 1489), 1726: *Attyai Utt* (L10, 1489), 1801: *Attyai ut* (L4, B. I. 14), 1853: *Kovácsi ut* (L8), 1915: a *kovácsi-i ut* mentén (Vikár 15).

Tapolcafőről Pápakovácsiba vezető dűlőút, amely Pápakovácsi külterületi lakott helye, Attya mellett vezet el. Korábban csak *Attyai út*-nak (1726, 1801) említik a források, a *Kovácsi út* (1853, 1915) megnevezés későbbi lehet: ennek elterjedése valószínűleg *Attya* korábbi önállóságának elvesztésével, fontosságának csökkenésével magyarázható. A *Kovácsi országút*-tól a nevet az *út* alaprésze pontosan elkülöníti. Az *Attyai országútja* (1719) változatban az *országút* még jelölt birtokos jelzős összetételként szerepel (vö. TESz. *országút*).

†**Kovácsi úti földvétel** lásd Földvétel¹.

†**Kőbánya alja** — 1623: *Keőbanyaallya* (L15, 7. 375).

A forrás alapján közvetlenül nem lokalizálható. A Tapolcafőn levő kőbányák adataiból azonban megállapítható, hogy a 17. század elején még csak a *Kis-kőbánya* működött (vö. *Öreg-kőhányó*, *Alsó-kőhányó*, *Kis-kőhányó*). A *Kőbánya alja* bizonyára a mellette fekvő, mélyebben levő földeket jelölte.

†**Kőfejtő** lásd Öreg-kőhányó.

†**Kőhányó**¹ lásd Kis-kőhányó.

†**Kőhányó**² lásd Kőhányói.

†**Kőhányó-dűlő** lásd Kőhányói.

†**Kőhányói** — 1854: *Kőhanyoi* (T8), 1856: *Kőhanyo dűllő* (T10), 1864: *Kőhanyoi* másik *dűllő*, szántó föld (Pesty), 1906: *Kűhányó* (Horváth 176).

A Kis-kőhányótól Ny-ra levő dűlőket, a Haraszt Ny-i felét jelölte. A *Kőhányói-dűllő* (1864) s az ebből — talán csak alkalmilag — rövidült *Kőhányói* (1854) nevek kétségtől tulajdonnévnek tekinthetők: a másik kőbánya, az Öreg-kőhányó körüli dűlőket ugyanis soha nem jelölték meg ilyen névvel. A *Kőhányó* (1906) metonimikus névátvitellel vált dűlőnévvé, és ebből jött létre a földrajzi köznévvvel kiegészült *Kőhányó-dűllő* (1856) névváltozat. A hasonló nevek esetében a metonimikus névátvitel gyakori névalkotási mód volt a településen (vö. *Rövid-kőhányó*, *Haraszi-kőhányó*, *Szélhosszai-kőhányó*).

†**Kőhányói-dűllő** lásd Kőhányói.

†**Kölyű** lásd Püspök malom.

†**Kölyű-rét** — 1718/1817: *Külü Rétre* az Igari földön a' Tapolcza mellett a' nyolczas malom helyen (L11).

A mai Puhinger-malom helyén levő kallómalom mellett, a tapolcafői határ szélén volt. A *kalló* és a *kölyű* ~ nyj. *külü* köznevek jelentését és egymáshoz való viszonyát lásd a *Barát-kert* szócikkében.

†**Kőmög** lásd Kőmögi.

Kőmögi — *Kűmögi ~ Kűmegi, -be.* — *A Kűmögibe is vót ęty kis házunk a szűöllőbe.* — 1818: *Kőmegi hegy* elébb fogodván fel Szőlő alá, mint az Odori ~ Ódor nevezetű és Attyai pusztában lévő *Kőmegi* nevű Szőlő hegyek árkan kívül (L4, B. III. 108), 1864: [Attyapusztán] van két Szöllő hegy az egyik határhegyi a másik pedig *Kőmegi hegy* (Pesty), 1872: *Kőmeg* (L14) 1905: *Kűmögi*, félre eső szőlőhegy (Beke 49), 1906: *Kűmögi*, szőlő (Horváth 177), 1922: *Kűmögi hegy-ség* pásztor (L14), 1935: *Kűmögiben* (uo.), 1938: *Kűmögi* (uo.), 1972: *Kőmögi-dűlő* (MoRég. 4: 237).

A Bóta-kő dombjának DNy-i folytatása, D felé enyhén lejtő domboldal a Gannai út mentén. Legalább 200 éven át szőlőhegy volt: a tapolcafőiekén kívül a szomszédos Döbrönte és Kovácsi lakóinak is volt benne birtoka. 1938-ban 88 kat. h. területű volt (L14). Ma már nincsenek itt szőlők, rétnek és szántónak használják.

A 'szikla' jelentésű *kő* névrész a *Bóta-kő*-re (lásd ott) utal. A hozzá kapcsolódó *meg ~ mög* 'valami mögött levő terület, Hinterraum' (TESz., NEMES 2005: 142) földrajzi köznévvvel együtt a *Bóta-kő* dombjától, illetve sziklafalától DNy-ra eső területet nevezi meg. A környező községek lakói közül bizonyára a tapolcafőiek lehettek a névadók, mivel csak az ő falujukhoz képest fekszik a jelölt domboldal a Bóta-kő mögött. A *Kőmögi* nevet használják ennek ellenére az egykori szőlőhegyre Gannán, Döbröntén — az ottaniaknak a terület a kőszikla előtt van — és Pápakovácsiban is. KNEZSA ugyanilyen településnevet említ a középkori Trencsén megye kétnyelvű területéről (1388: *Kwmegy*, 1944: 17). A név eredeti szemantikai tartalma *kő męge ~ möge* lehetett (vö. KISS L. 1976: 85), azaz éppolyan — birtokos személyraggal jelölt — szerkezet, mint amelyet sokkal gyakrabban az *alja* (pl. *Dég-hegy alja*) földrajzi köznévvvel is alkotnak. A történeti adatokban legsűrűbben előforduló és ma is használatos *Kőmegi ~ Kőmögi -i* toldalékja többféle úton is kialakulhatott. Egyrészt lehet a 3. személyű birtokos személyrag régi, megőrzött formája (vö. KOROMPAY 1991: 272–3). A falu nyelvjárásában az egyes szám 3. személyű birtokos személyrag az újabb időkben *-a, -e ~ -ę, -e (-ő)* változatokban fordul elő (IMRE 1971: 310). Az ősi *-i* alakváltozatot őrzik azonban a toldalékos alakok: *keze ~ kezę, de: kezibe, kezit*, illetve *fűle ~ fűlő, de: fűlibe, fűlit*. Ugyanígy a **Kő möge* határozóragos formáiban: *Kő mögibe* (vö. 1935), s az itt jelentkező töből vonhatták el a *Kőmögi* alapalakot. Másrészt a birtokos személyragos névből alakult *-i* képzős formákban kiesett a személyrag: *Kőmögi-szőlők, Kőmögi-hegy* (vö. *Nyíregyháza — nyíregyházi*). A fenti változások azt eredményezték, hogy a névnek kétféle tőalakja élhetett párhuzamosan: *Kőmöge* és *Kőmögi-*, míg végül az utóbbi kiszorította a másik formát. Az 1872-ből való **Kőmög** valószínűleg téves elvonással keletkezett (bár KISS LAJOS a *Hegymeg* falunév ilyen változatát nem tekinti másodlagosnak: FNESz., KISS L. 1976: 86). A **Kőmögi-hegy** (1818, 1864) *hegy* névrésze 'szőlő-

hegy' jelentésű — a név enyhén lejtő domboldalt jelöl —, és csak bizonytalanul mondhatjuk a tulajdonnév szerkezetébe tartozónak. A *dűlő* földrajzi köznévvvel kiegészült **Kőmőgi-dűlő** forma a terület művelési jellegének megváltozására utal. A *Kőmőgi* helyragos alakjait a belső helyviszonyt kifejező toldalékokkal képezik, nem úgy, mint a hasonló szerkezetű *alja* utótagú nevekét, amelyekhez névutó kapcsolódik: **Kő mögött*-szerű formákra sem a forrásokból, sem az élőnyelvből nincs adatunk. A *Kőmőgi* Tapolcafőn és a környező falvakban egyaránt ismert, sokak által használt megnevezés.

†**Kőmőgi-dűlő** lásd *Kőmőgi*.

†**Kőmőgi-hegy** lásd *Kőmőgi*.

Kőmőgi út — *Kőmőgi ut.*

A *Kőmőgi* szőlőhegy D-i oldala mellett húzódó dűlőút.

†**Kövécsgödör Gannai úti** — 1853: *Kövécsgödör gannai uti* (L8).

Talán a Gannai út É-i oldalán, a Hanthányás területén feküdt. 1853-ban csupán 150 négyszögöl területű volt. Valószínűleg csak alkalmi, hivatalos használatú tulajdonnévnek tekinthetjük: értelmezői helyzetű bővítményrésze a *Kövécsgödör országúti*-val állította szembe.

†**Kövécsgödör országúti** lásd Göbécsgödör.

†**Kövesi-mező** — 1654/1820: Döbrentei határnál a' hegy hát mellett *Kövesi mezőben* létező rétyét (L11), 1662/1820: a' *Kövesi mező* nevű rétben fekvő birtokrészét (uo.), 1686/1817: a' *Kövesi mezőn* lévő jussát, melly rétnak Napnyugotról Hegy él a' Döbrönte Határon hasítja határát, felső végén Vásonyi ut hasítja, nap keletről falu erdeje, alsó végén ismét falu erdeje (L11).

A határleírásokból megállapítható, hogy a Bóta-kő dombjától É-ra, a Gannai út K-i oldalán feküdt. A névadás alapja nem a talaj minősége lehetett, hiszen a terület vizenyős, lapályos, hordalékos rét, amelyet két patak fog közre. Sokkal inkább a *Bóta-kő* (lásd ott) sziklafala szolgálhatott a névadás alapjául, amely meredeken a terület fölé magasodik. (Vö. ehhez még a *Hegyoromzatra dűlő* nevet is.) Ugyanez a *kő* 'szikla' elem szerepel toldalék nélkül a *Kőmőgi* névben (lásd ott). A *kövesi* képzős formát azzal magyarázhatjuk, hogy a *kő* helymegjelölő szerepű *-i* képzős alakja nehezen képzelhető el helynévként (**Kövi-mező?*, **Kői-mező?*, ilyen jelzővel álló nevek nem fordulnak elő a Pápai járás helynévanyagában sem, vö. VeMFN. 2: 329–30), ezért a névrendszerbe jobban illő *kövesi* melléknév felhasználásával alakították ki a név előtagját.

Közép-Döbrés — *Közjéb-Döbrís, -én.* — *A Közjéb-Döbrís ippet a dompte-tűöm van.* — 1854: *Közep-Döpres* [íráshiba] (T9), 1864: *Közép Döbrés*, szántó föld és rét (Pesty), 1920: *Közép döbrés*, 21 kat. h. szántó (T15), 1959: *Közép döbrés* (T18).

A Döbrés-domb É felé nyúló laposabb dombhátán levő szántó. Területét a falubeliek nem tudják pontosan körülhatárolni, de a történeti adatok jelöléséhez képest nagyobb egységre vonatkoztatják. A név az *Alsó-* és a *Felső-Döbrés* ne-

vekkal áll korrelatív viszonyban. A fent említett írott forrásokban a *Tóra dűlő* *Döbrés* és a *Döbrés-domb* közti területet jelöli, a megnevezés más nevekhez fűződő viszonya tehát időközben megváltozott. A *Döbrés* név eredetére lásd a megfelelő szócikket.

Közép-dűlő — *Köziéb-dülő, -be.* — 1728: az *középső dűlőben* való földem mégyen nap kelet felől az reketye fele amig régen szántották az viz folyás felé, nap nyugat felől penig az szokott szekér utig ~ szántó az Döbrési földön penig vagy az *középő* [íráshiba] *dűlőben* (L10, 1497), 1733: Döbrésy ... Pusztában való hold földemet melly a' *közepső Dűlőben* vagy az (L10, 1506), 1769: a *Közep dűlőben* van fél hold földem (L11), 1853: *Közép dűlő* (L8), 1854: *Közep dűlő* (T8), 1856: *Közep dűllő* (T10), 1857: *Közép dűlő* (T11), 1864: *Közép dűlő*, szántó föld (Pesty), 1906: *Köziéb-d[űlő]* (Horváth 176), 1920: *Középdűlő* (T15), 1959: *Középdűlő* (T18), 1978: *Középdűlő* (T20).

A Teveli úttól D-re levő 60-70 kat. h. szántó a Büdös-kút² és a Fölszegi-keretekalja között. Egykor a mezőszegi határba tartozónak számították, néha azonban Döbrés részének is említik (1728, 1733). A név a legkorábbi forrásokban (1728, 1733) **Középső-dűlő** formában fordul elő. A későbbiekben a *Közép-dűlő* változat használata általános. A *közép(ső)* helyzetviszonyító névrész pontos jelentése és így a névadás oka nem deríthető ki egyértelműen. Más névvel nem áll szemben, **Első-* vagy **Hátsó-dűlő* nincs a faluban. Valószínű azonban, hogy a *közép* eredetileg nem '(más dűlőkhöz képest) középen fekvő' jelentéssel szerepelt a névben, hanem a dűlőnek az itt haladó, egykor nagy jelentőségű *Közép út* melletti fekvésére utal. Az útnak a dűlő melletti szakaszát később a földterületről *Közép-dűlő út*-nak nevezték. A környéken gyakori név, HORVÁTH 11 ilyet említ (1906: 170–8).

†**Közép-dűlő út** — 1853: *Közép dűlő ut* (L8).

A név a *Közép-dűlő* K-i oldalán levő dűlőutat jelölte, amely a falut megkerülő, a bakonyi erdőkbe vezető, egykor *Közép út*-nak nevezett földút egy szakasza volt. Nevét a mellette fekvő dűlőről kapta.

Közép-Nyíres — *Köziép-Nyires, -Nyirezsbe.*

A Nyíres magasabban fekvő, az országúttól távolabb eső, K-i része. 60-70 kat. h. területű ritka erdő. A *Nyíres* (lásd ott) egyes részeit a nevéhez jelzői szerepű bővítményrészeket kapcsolva különítik el: a *Közép-Nyíres* 'a Nyíres középső része' értelmű, és az *Első-Nyíres* névvel (lásd ott) áll oppozícióban. **Hátsó-Nyíres* nincs, azaz a nyelv nem használja fel a jelzői előtagok viszonyító szerepéből adódó elkülönítési lehetőségeket.

†**Középső-dűlő** lásd *Közép-dűlő*.

†**Közép út** — 1853: *Közép ut* le az erdőre (L8).

A falu DK-i határrészét ÉNy-DK-i irányban átszelő földút. Az országúttal nagyjából párhuzamosan halad. Laposabb dombháton húzódik: az Öreg-kőhányót, a Töpert, a Páskomot és a Szekértemetési-dombot érinti. Korábban a falut

megkerülő, a bakonyi erdőkbe közvetlenül vezető fontos út része volt, amely a Pápai országúttól Simaháza területén tért el DK-i irányban. Egyes szakaszait *Hát út*-nak, *Közép-dűlő út*-nak, *Göböllyői út*-nak és *Közép út*-nak említik. Az útnak a Pápa–Veszprém közti országút kiépítése előtt nagy jelentősége volt: a fahordó szekerek rövidebb úton érték el rajta Pápa városát. A falu három kőbányájában fejtett mészkövet is ezen szállíthatták a városba (vö. *Alsó-kőhányó*, *Kis-kőhányó*, *Öreg-kőhányó*). Valószínűleg állatokat is hajtottak errefelé a Bakony erdeibe nyári legeltetésre, makkoltatásra. A földút egyes szakaszai még ma is a régi nyomvonalon haladnak, megnevezései közül azonban ma már egy sem él (az egyik szakasznév a másodlagos, metonimikus alakulású *Hátút* dűlőnévben maradt fenn), ami nyilvánvalóan az út fontosságának megszűnésével magyarázható. A *Közép út* bővítményrészre valószínűleg arra utal, hogy az út az országút és a tapolcafői határszél közti területet nagyjából két egyenlő részre osztotta, azaz a határ rész közepén haladt.

†**Köz-Haraszt** lásd Haraszt.

Község malma lásd Kis malom.

Kunyhós-erdő — *Gunyhuós-erdő, -be ~ Attyaji-agácás, -agácásba.* — *A Gunyhuós-erdő má nem is erdő, csak legelő. Idé jártak az uraság tehenei. Gunyhuó vutott ott, hogy az eső elű be tuggyom menni a tehénes.*

Tapolcafő Ny-i határszélén, az Attyai úttól D-re fekvő terület. Nagyobb része a szomszédos Pápakovácsiban van. A ritka, főleg akáccal benőtt erdő K-i határát az első világháború után csatolták Tapolcafőhöz. Korábban a Kovácsiban birtokos gróf Somogyiak marháit legeltették rajta, ma is legelőnek használják. Az idősebbek még emlékeznek a csorda itatására szolgáló gémeskút mellett gallyakból, kukoricaszárból épített *kunyhó*-ra (nyj. *gunyhuó*, vö. BEKE 1905: 10, ÚMTsz.), a marhapásztoroknak védelmet adó kis hajlékra, amiről az erdőt elnevezték. A pápakovácsiak is *Kunyhós-erdő*-nek ismerik. **Attyai-akác**-nak csak Tapolcafőn mondják, Pápakovácsi külterületi lakott helye, *Attya* neve után. Az *akác* nyelvjárási változatáról lásd a *Balassa-akác* címszó alatt. A faluban mindkét névváltozatot ismerik, használják.

Kúti-rét — *Kuti-rít, -rídbe.* — *Van a Bogádszba ęty tisz-tizęnőt hód rít męk fűd, asz monygyák Kuti-rítnek.*

A Kalapácsi-ér Ny-i partján, a Kovácsai országúthoz közel fekszik. Korábban az egész rét volt, ma nagy része szántó. Az egykori *Felső-Nyár-kút* volt rajta, amire az idősebbek még emlékeznek. Kevesen ismerik a rét nevét, s még kevesebben tudják, hogy az ott levő gémeskútról nevezték el.

Kutrovác lásd Kutrovác-malom

Kutrovác-Döbrés — *Kutrovác-Döbrís, -ęn ~ Kutrovác-malmi-dűlő.*

A Kutrovác-malom mellett levő szántó a Döbrés É-i részén, a Felső-Döbrésen. Egykor mintegy 20 holdat jelölt, ma már azonban nem vonható meg pontosan a határa. A gyakrabban használt névváltozat névadója a *Kutrovác* család,

aki a területet a malommal együtt a 20. század elejétől a termelőszövetkezet szervezéséig birtokolta. A *Döbrés* név eredetét lásd a megfelelő szócikkben. A **Kutrovác-malmi-dűlő** névváltozat nem annyira a korábbi tulajdonviszonyt jelöli, hanem a malomépület szomszédságára utal.

Kutrovác-malmi-dűlő lásd Kutrovác-Döbrés.

Kutrovác-malom — *Kutrovác-malom* ~ *Kutrovác* ~ *Döbrési malom*. — 1740: minémü darab földet bir a *Döbresi Szűr Kallo* végénél (L10, 1512), 1857: *Rabanö malom* (L3, 1088. cs. 1525), 1857: *Rabanö malom* (T11), 1880: *Rabanö malom* (T13), 1910 k.: *Rábanö m[alom]* (T14), 1921: *Rábanö mal[om]* (T16), 1933, 1937, 1944: *Kutrovác-malom* (Hnt.), 1956: *Döbrés-malom* (Hnt.), 1967, 1973: *Kutrovác-malom* (Hnt.), 1977: *Kutrovác-malom* (T19), 1978: *Kutrovác-malom* (MoFnT. 2: 39).

Az ötödik malom volt a Tapolcán. Bizonyára a faluban megtelepült csapómesterek építették a 18. század első felében. A VHL. szerint a kuruc világ után 3 év múlva kezdték a falut megszállni a kálvinista csapók (i. m. 368). PESTY adatközlője a következőket írja róluk: „a Reformáció üldözése alatt, 16 családok Pápa városából — ide Tapolcafőre menekültek, kik is többnyire csapó mester emberek lévén, itt a Tapolca vizén több kalló malmokat építettek [vö. *Kis malom*], mely malmok utóbb több földes urak birtokaiba jutottak” (i. m.). Valószínű, hogy még a 18. század végén gabonát őrlő malommá alakították át, mivel 1789-ben arról tudósítanak, hogy tulajdonosa „azon *Szűr Kállót*, melyet Döbrési T. N. Veszprém Vármegyei Pusztában az Tapolczafői vizen az Falu Hely mellett bir, gabonát őrlő Malomra kívánja fordítani” (L11). Elképzelhető, hogy a döbrési határrészen épült malom a későbbiekben annak a nemes *Rába* Boldizsárnak vagy valamelyik leszármazottjának a tulajdonába került, akit egy a 18. század közepéről származó irat a „Tapolczafőn lakó Döbrési Compossessorok” között sorol fel. Az 1857-ből való forrás „*Rabanö Asszonyosság*” tulajdonaként szól a malomról (L3, 1088. cs. 1525). PESTY adatközlője 1864-ben név szerint nem említi a malmot, de az egykori Döbrés falu helyével kapcsolatban megjegyzi, hogy „most csak egy két kerekü malom virágzik e’ romok közelében, szinte a Tapolczafői folyó által hajtva”. Az 1900-as évek elején a *Kutrovác* családé lett (SZEGHALMY 1937: 748), akik három generáción keresztül az 1980-as évekig a gazdái voltak, és benne is laktak. A malom az ötvenes évek elejéig őrlött.

Az első adatolt névforma, a **Döbrési szűrkalló** (1740) a malom első megnevezése lehetett. A 18. század közepéig ugyanis a három szomszédos, Tapolca melletti falunak csak egy-egy malma volt, így a települések után nevezték el őket (vö. a *Tapolczafői malom* és a *Simaházi malom* adataival). Ugyanebbe a névtípusba tartozik a mai **Döbrési malom** (1956), amelynek bővítményrésze azonban kissé más tartalmat hordoz: inkább arra utal, hogy a *Döbrés* nevű határrészen csak ez az egy malom található. A **Rábanö-malom** (1857, 1910 k., 1921) forma a tulajdonos nevéből alakult. Az előtag nyelvi szerkezetét az magyarázza,

hogy „a múlt század közepe táján fölmerül olyan kísérlet is, amely feleségnév-képzőül a *-né* helyett a *nő*-t akarta alkalmazni” (PAIS 1951: 12). A kataszteri iratokban megjelent, így hivatalossá emelkedett nevet a későbbi térképek is átvették. Ennek ellenére ma már senki sem ismeri. A 20. század elejétől *Kutrováczmalom*-nak mondják. A névnek — egyfelől bizonyára a gyakori használat, másfelől a családnév ritkasága következtében — elliptikus úton **Kutrovác** változata is keletkezett.

†**Külső-Döbrés** — 1748: *Kilső Döbrésben* is egy fertál Szántó föld ~ *Külső Döbrésben* is egy fertál (L6, 1. sorozat, No. 69).

Területe a *Belső-Döbrés* adataiból határozható meg: a *Döbrés* É-i és Ny-i, a falu belterületétől távolabbi részeit jelölhette, nagyjából azt a területet, amit ma *Felső-Döbrés*-nek neveznek. A *külső ü*-je helyén Tapolcafőn ma is általános az illabiális *i* használata (vö. IMRE 1971: 187; ugyanerről a 20. század elejére vonatkozóan lásd BEKE 1905: 9, HORVÁTH 1906: 13). A bővítményrész jelentése ’a falu belterületétől távolabb eső’. A *Döbrés* név eredetét lásd a megfelelő szócikkben.

Kütyü — *Kütyü, -be, -si ~ Döbrési ucca ~ Bike ucca. — A Kütyübe rigén a szegínyebbek laktak. — Kimegyünk a Kütyübe.* — 1728: az kukoricza földek pengig esnek az *Döbrési uccza* uton nap nyugot felül (L10, 1497), 1864: *Döbrési utca*, a nép elszaporodása után későbbben épülhetett (Pesty), 1905: *Kütyü*, a helység egy mellékutcája (Beke 46), 1906: *Kütyü*, utca ~ *Döbrís*, utca (Horváth 177).

Kanyargós kis mellékutca a forrás DNY-i oldala mellett. Az idősebbek szerint a 20. század elején rozzant kis viskók álltak itt. Igaza lehet PESTY adatközlőjének, aki viszonylag később betelepült falurésznek mondja; a *Döbrés* egykori szántóin levő épületeket 1802-ben „Döbrési Házak”-nak említik (L4, B. I. 14). A *Kütyü* (1905, 1906) nevet csúfnévnek tartják, az ott lakók megalázónak érzik, ha *kütyüsi*-nek nevezik őket. Eredetét nem tudtam tisztázni, de bizonyára kapcsolatban van a TESz. által tárgyalt *kütyü* közép-dunántúli tájszóval, amely elsődlegesen a termés, mag hüvelyét jelenti. Ugyanilyen értelemben közli a vidékről BEKE is (1905: 37, a szó ilyen jelentésű további előfordulásaihoz lásd ÚMTsz.). A TESz. esetleg ide vonhatónak tartja a BEKÉ-től említett ’vászonadrág, gatyá’ jelentésű *kütyü* szót is (1905: 23, 24; ehhez lásd még az ÚMTsz. adatait is). Az ÚMTsz. Udvarhely megyéből ’kátyú’ jelentésben is közli a szót. Tapolcafőn ma egyik jelentése sem él. *Kütyü* nevet Pápakovácsiban is ismerünk, egy sáros, posványos falurész megnevezéseként (VeMFN. 2: 240), HORVÁTH a szomszédos Adásztevelen is említ ilyen utcanevet (1906: 170, ezt ma is ismerik, egy szűk, félreeső utcarész nevéként, VeMFN. 2: 177), a közeli Pápasalamonban egy keresztnek pedig *Kütyü-kereszt* a neve (VeMFN. 2: 253). Falurész nevéként előfordul a Tapolcai járás két településén, Balatonhenyén és Kékkúton is (VeMFN. 1: 117, 175). A falurésznévként való szereplése esetleg a ’vászonadrág, gatyá’ jelentéssel való kapcsolatát erősíti, mivel ebben a névfajtában nem ritka ez a sze-

mantikai tartalom. A név *-i* képzős alakjában a melléknévképző *-si* változatban jelenik meg. **Döbrési utcá**-nak (1728, 1864) azért nevezték, mert a *Döbrés* (lásd ott) szélén fekszik. Az 1906-ból való *Döbrés* önmagában falurész neveként aligha szerepelhetett, inkább morfológiai szempontból téves lejegyzésnek tarthatjuk. A **Béke utca** hivatalos nevet a második világháború után kapta, így azonban igen ritkán említik, jórészt csak az ott lakók.

†**Lándzsa csárda** lásd Lándzsa vendégfogadó.

†**Lándzsa vendégfogadó** — 1820: az úgy nevezett *Lándzsa vendégfogadó-jába* (L11), 1846: *Longya csárda* (T6).

A 18. század második felétől egészen a 20. század közepéig különböző helyeken több kocsmát említenek a faluban: a források általában ezek bérbeadásáról szólnak. A fenti vendégfogadó közülük egyikkel sem azonosítható bizonyosan. Az egykori tapolcafői kocsmákat általában csak köznévi megjelölésekkel határozták meg: hol a bérlő nevével, hol a szomszédos épületek leírásával. Az egyedüli kivétel a *Lándzsa vendégfogadó*, amelyet talán cégéréről nevezhettek el. Nem elképzelhetetlen azonban az sem, hogy a *Lándzsa* is családnévből származik. Rajta kívül tulajdonnév jelölte a község határában levő *Hagymási csárdá*-t (lásd ott) is. Ha a katonai térkép adatát — amely a *Hagymási csárda* helyén szerepel — azonosíthatjuk e névvel, akkor egykor a *Lándzsa* is a fent említett csárda megnevezése lehetett. A fenti lehetőségek mellett azonban figyelembe kell venni azt is, hogy a közeli településeken három helyen is előfordul a *Lándzsa* név erdők, szántók neveként (VeMFN. 2: 335). Ezek mögött a 'faágakból, nádból, szalmából összeállított kunyhó' jelentésű *landzsa* köznevet sejtethetjük, amelyet a Bakony vidékéről említ az ÚMTsz. (ehhez lásd még HAJDÚ-KÁZMÉR 1974: 80); a falubeliek azonban ma már nem ismerik ezt a szót. Ez esetben a névadás motivációja az épület silány voltára utalna, amely a csárdanevek esetében nem ritka jelenség (ehhez lásd KÁLMÁN 1976, KIS T. 1993–1994).

†**Legelő-erdő** lásd Páskom.

Legelő-Kalapács — *Legellő-Kalapács, -Kalapádsba ~ Kalapácsi-legellő*. — *Az Iérén tul yóra mēg osztán gyün a Legellő-Kalapács. Az utyóbbi idyőbe oda hajtották a marhákát, mēg birkák jártak rajt.* — 1920: *Urasági kalapács* (T15), 1959: *Urasági kalapács* (T18).

Kb. 80 kat. h. szántó és rét a Kalapácsi-ér Ny-i oldalán. A Kalapácsnak ez a fele a 19. században a kovácsi uraságé, a Somogyi grófoké volt, akik legelőnek használták. Régebben azonban a döbrési határba tartozott, s az 1900-as évek elején ismét visszacsatolták Tapolcafőhöz. Egy részét *Zab-Kalapács*-nak nevezik. Az **Urasági-Kalapács** megnevezést ma senki sem használja, a névadás motivációjának megszűntével a név is eltűnt. A *legelő* névrész a terület korábbi funkciójára utal, annak emlékét őrzi. Kétféle nyelvtani szerkezetet alkot a *Kalapács* névvel (ennek eredetét lásd a megfelelő szócikkben): jelzőként kapcsolódik hozzá (*Legelő-Kalapács*), illetve alaprészként állva vonja magához *-i* képzős alakját

(Kalapácsi-legelő). A szinonim nevek közül a ritkább névtípust képviselő első változatot szélesebb körben használják.

Legrét — *Legrít, -ën ~ Legríti-dülő, -be.* — *A Legrít egész a határ szílim van, a nímetteveli, asztám még jákai vagy ... járiföldi határ, avvuó közös* [Nagy- vagy Némettevel, Bakonyjákó és Járiföld: szomszédos települések]. — 1618/1817: Tóth Péter *Leg Réten* lévő Szél hossza Rétjét eladta (L11), 1682/1817: a' *Leg Réten* közös Szél hossza Rétet (uo.), 1750: a Jári *leg*h réthnek mellyékén az Nagy Tevely Ér széle (L10, 1519), 1818: a *Legrét* nevű Dülői Földek (L4, B. III. 104), 1854: *Legrét* (T8), 1855: *Legrét* (L8), 1857: *Legrét* (T11 és L3, 1088. cs. 1525), 1864: *Leg réti dülő*, részibe szántó, részibe rét, részibe legelő, különben ritka alacson vén tölös erdő, legelőül használtatik (Pesty), 1905: *Legrít*, a határ legszélső része (Beke 49), 1906: *Legrít*, a határ szélén (Horváth 176), 1920: *Legrét* (T15), 1959: *Legrét* (T18), 1978: *Legrét* (T20).

50-60 holdnyi szántó, rét és erdő a DK-i határrészen, Nagytevel és Bakonyjákó szomszédságában. É-on és Ny-on a Hársmán-hegy, a Töper és a Páskom határolja. Közepén van a *Legréti-domb*. 1750-ben Járiföldhöz tartozónak említik (lásd fent), de ez csak azt jelentheti, hogy oda is átnyúlt a nagy kiterjedésű rét. A névadó minden bizonnyal Tapolcafő lakossága volt, mert a *Legrét* nemcsak a határrész, hanem az egész határ legtávolabbi s egyben a legnehezebben megközelíthető pontja is. A sajátos szerkezetű név valószínűleg a 'legtávolabbi rét' jelentést sűríti magába. A melléknevekhez járuló *leg-* felsőfokjelet nyomatékosító szerepű szócskából eredeztetik (TESz.), amely fokjelként csak a 16. század folyamán terjedt el (KOROMPAY 1992: 352–3). A *leg-* szócska ugyan járulhat főnévhez is, de az akkor mindig birtokos személyragot kap, s az így alkotott szó jelentése: 'a megnevezett dolog szoros értelemben véve' (pl. *a legszéle*) (ÉrtSz.). Hasonló nevet közöl BEKE Adásztevelről: ott egy magaslatot *Leghegy*-nek nevezték (1905: 14). A *Legrét*-et a név alaprészenek tanúsága szerint valamikor rétnak használták, *Legréti-dülő*-nek csak azután nevezhették, miután egyes részeit feltörték. Ez utóbbi ritkán használt névváltozat, míg a *Legrét*-et talán mindenki ismeri a faluban.

Legréti-domb — *Legríti-domb, -on ~ Ebídesűő, -n.* — *A Legrítēm van ēd domb, Ebídesűőnek is monták, mer innejd vígiglátnyi a Töpiérēn, az [azután] díbe fűőmēntek oda a dúgosok, asz nisztík, hom mikor gyün az ebíd.* — *Az Ebídesűő az ēm magazs domb, a Kámfor [egy falubeli ember csúfneve] nevesztē ěĕ, mer hogy a Kámfor mindig oda mēnt ěĕ, vígiglátott a Töpiéren, hoh hozzák-ē má az ebídet, hát rákesztík, hogy Ebídesűő.* — 1864: *Legréti domb* (Pesty).

A Legrét középső részén húzódó 30-40 m relatív magasságú domb. Ritka erdő borítja. A gyakrabban említett névváltozat, a *Legréti-domb* bővítményrésze a *Legrét*-en (lásd ott) levőnek, oda tartozónak nevezi meg a kiemelkedést. Az *Ebédleső* nem egyedi alakulat: szerepel a közeli Pápasalamonban (VeMFN. 2: 253), a Tapolcai járásban pedig három településen is van ilyen név (VeMFN. 1:

134, 178, 186). Az Ajkai járásban (VeMFN. 3: 45, 92), valamint Vas és Zala megyében is ismerünk két-két ilyen nevű dombot (VMFN. 405, 489, ZMFN. 1: 545, 557). A név köznévi használatát valószínűsíti, hogy a vele rokon szemléleten alapuló *Ebédlátó* — a szomszédos Pápakovácsiban is van ilyen nevű domb (VeMFN. 2: 245) — köznévként különböző szótárakban is szerepel (CzF., Balagi, MTsz.). Ez utóbbi név is jó néhány helyen előfordul a Dunántúlon, itt csupán a Veszprém megyei adatokra utalok (VeMFN. 2: 70, 73, 153, 3: 168, 175, 4: 44; vö. még FNESz. *Ebédlátó-hegy*). A tapolcafőiek humoros hangulatú névnek érzik, ezért kötik össze gyakran — élcelődésképpen, csúfolódó szándékkal — egy-egy helybeli lakos személyével.

Legréti-dűlő lásd Legrét.

Magyartevei út lásd Teveli út.

†**Malomra dűlő** — 1612/1801: *Malomra dűlői rét* (L4, B. I. 14), 1626: az *Malomra dűlőben* (L10, 1471), 1801: egy négy szekér szénát termő Rétemmel edjűtt az *Malomra Dűlőben* (L4, B. I. 14).

Döbrési birtok volt. Pontosán nem lokalizálható, de a birtokhatárokból következtethetünk arra, hogy a Tapolca Ny-i partján, a mai *Puhinger-* vagy a *Püspök malom*-mal szemben lehetett: a 17. század elején ugyanis csak ez a két malom létezett az adott folyószakaszon.

Merétey-malom — *Merőteji-malom* ~ *Merűőteji-malom*. — *Ebbe még a Merűőteji, a teveli Merűőteji vót a béllő.* — 1764: Tapasztalta-e a Tanu, hogy a régi Szűr Kallónak által ellenében, s avval egy zsilipre épült *Uj Kallóért* a vizet a tóban fölebb vévén ennek fölvétele, és mellebb, s nagyobb volta ell fujtotta a Tóban lévő forrásokat, következésképpen a vizet fogyasztotta (L11).

A negyedik malom volt a Tapolcán, egészen közel a Püspök malomhoz, a folyó jobb partján. A 17. század közepén építhették, 1641-ben ugyanis a szomszédos Simaházi malombeliek tiltakoznak az ellen, hogy malmuk mellé másik kallót építsenek (VHL. 344). Egy 1792-ből való iratból azt is megtudjuk, hogy a „Szigetnek felső végiben lévő Kallott Tsuszi Uraság részére a falu ellenére” építették (L4, B. I. 14). Később a győri püspökség tulajdonába kerülhetett, mert PESTY adatközlője 1864-ben már a „Győri Püspök és Káptalan *malmaik*”-ről beszél (i. m.). A Püspök malomban ekkor szerinte az adászteveli „Meretey Nemes Családok” a bérlők (i. m.), akik később — egészen a 20. század közepéig — a *Merétey-malom* tulajdonosai voltak. Arról, hogy mikor alakították lisztőrlő malommá, nincs tudomásunk. 1945-ig működött, ma elhagyott, romos épület. Az *Új kalló* név bővítményrésze a *Régi szűrkalló*-éval áll oppozícióban, és későbbi létesítésére utal. A ma is általánosan ismert *Merétey-malom* a malmot legutoljára bérlő, illetve birtokló család nevéből alakult.

Mester-föld — *Mestër-fűőd, -be* ~ *Tanittuó-fűőd, -be* ~ *Tanittuó-fűődek, -fűődegbe*.

15-20 kat. h. szántó és rét a Mogyoró-domb alatt, a Papföld DK-i oldalán. A második világháború előtt a község tanítói használták a felekezetek lélekszámá-

nak megfelelő felosztásban. Már 1855-ban is itt volt a református, az evangélikus és a katolikus tanító földje (L8). A szinonim értelmű *mester* vagy *tanító* előtag alkalmazása a névben generációs különbséget jelez: régebben a *mester* használata volt általános (vö. HORVÁTH 1906: 81), így *Mester-föld*-nek a legidősebbek nevezik a területet. A **Tanító-föld(ek)**-ben a többes számú forma a dúlő egykori megosztottságára utal. A birtokviszonyok megváltozása ellenére ma is ismert név.

†**Mezőségi Sédre dúlő** lásd Sédi-dúlő.

Mezőszeg — *Mezzüőszeg* ~ *Mezzüőszeg*G. — *A Mezzüőszeg még a Füőszektű egész Simaházáik tart, és sor ház vuót.* — 1488: *Mezewzeg* (Cs. 3: 242), 1531: *Mezewheg* [valószínűleg íráshiba] (Pákay 135), 1591: in Possessione *Meßeőβegh* vocata (L15, 5. 230), 1592>1674/1733: *Mező Szék* [téves lejegyzés lehet] ~ *Mesoszeg* (L21 28: 55a), 1625: *Mezeőszegh* ~ *Mezeőszeghyekkel* (L18, Capsa N. f. 1. nr. 3), 1635/1755: *Mezző-Szegben* fél ház ülést (L12, C. 532), 1636: *Mezőszegh* (L19, Th. XXVIII. nr. 3940), 1646: *Mező Szäghi* ház helyről és hozza való földekről való level (L10, 1476), 1699/1794: *Mezző Szegnek* (L11), 1722: *Mezőszegh* Praediumra (L10, 1490), 1726: *Mező Szegrül* (L10, 1495), 1732: *Mezeszeg* (Mikoviny), 1737: az *Mező Szegi* határban lévő földek specificatioja (L6, 1. sorozat, No. 56), 1750: *Mező-Szeg* (L9, K. VII. 138), 1755: *Mezeő Szegi* és Döbrési tekintetes Vecse Székben lévő Pusztákban (L10, 1521), 1772: *Mezőszegi* földön pedig két Curiát (L10, 1492), 1797: *Mező-szeg* (T3), 1802: *Mező Szegen* levő funduson (L4, B. I. 14), 1806: *Mezőszeg* (Lipszky, Mappa), 1808: *Mezőszeg* (Lipszky, Rep.), 1811: *Mezző szegen* (L20, No. 332), 1828: *Mezőszeg*, praedium et diverticulum (Nagy L. 436), 19. sz. közepe: *Mezőgszeg* [íráshiba] (T7), 1851: *Mezőszeg* (Fényes 1851: 3: 84), 1858: *Mezőszeg*, pusztá (Horváth 246), 1858: *Mezőszeg* (T12), 1864: *Mezőszegh* (Pesty), 1877: *Mezőszeg*, Tapolcafőhöz tarozó pusztá (Hnt.), 1893: *Mezőszeg* (Hnt.), 1905: *Mezzüőszeg*, egy sor ház (Beke 46), 1906: *Mezzüőszeg* [a szomszédos Adásztevel dúlői között említve] (Horváth 170), 1915: az egyháznak a *Mezőszegen* levő korcsma-épülete adassék el (Vikár 17).

Mezőszeg a győri püspök egyházi nemeseinek falva volt. 1488-ban már ilyen státusban írják össze (Cs. 3: 242), s még 1828-ban is a püspökség Vecse Székéhez tartozónak említik (L11). Nemes lakói a püspök seregével hadba vonulni tartoznak, vagy helyette pénzt fizetnek (VHL. 367). A 15. század második felében és a 16. század elején nagyjából a szomszédos Simaházával és Döbréssel azonos lélekszámú, bár lakóinak száma pontosan nem állapítható meg (Cs. i. h., PÁKAY 1942: 135). A török hódítás miatt a 16. század közepén rövid időre bizonyára ugyanúgy elnéptelenedett, mint a környező falvak (vö. *Döbrés*, *Simaháza* és *Tapolcafő* szócikkével). A népesség folytonossága azonban nem szakadt meg: a 17. század elején néhány kúriáját a hozzátartozó földekkel együtt nemesi családok, a régi egyházi nemesek leszármazottai bírták (pl. a *Mezeőszeghy* család:

L15, 9. 316). Az elnéptelenedett *Döbrés*-ről is költözhettek ide nemesek, 1625-ban például itt lakik *Döbrési* Ferenc (L18, Capsa N. f. 1. nr. 4). Ebben az évben 3 predialista család és 2 zsellér lakja a falut (uo.). 1646 után — bizonyára a török pusztítás eredményeként — a tizediratok mint pusztát tartják nyilván, amelynek területét dézsma ellenében adják bérbe (VHL. 267). A 18. század második felében azonban ismét több lakott háza van (L11). 1828-ban a nemesi jogú prédiumban zsellérek laktak, akik — mivel földjük nincs — Pápára járnak a kenyerüket megkeresni (VHL. 267). A falu helyét lényegesen könnyebb azonosítanunk, mint a határába tartozó földeket. A MoRég. néhány cserépbogrács-töredék lelet alapján a Séd patak Ny-i partjára, a Teveli úttól kicsit É-ra helyezi a települést (4: 238). GERLISCH 1797-ből való megyetérképe is e helyhez közel, az országúttól K-re tünteti fel (T3): ez azonban nem perdöntő bizonyíték, mert a térkép a puszták jeleit általában a birtokhatárok középső részére helyezi. Egy 1799-ből való jegyzőkönyv így írja le Mezőszeg falut: „Simaházi Praedium mellett, ahol most T. Palfy László assessor ur kőből Kotsma házat és ugyan kőből való nagy kerítést vétetett kezdődjön *Mező Szegi* Határ, és azon soron alá menvén és az Töper erinn lévő hidat is által hángván [!] Nap nyugot felől, a melly nyolcz házak vágynak néhai Bika István Házáig azok mind *Mező Szeghez* számláltattak, Nap kelet felől pedig által ellenbe azon nyolcz házaknak a Töper ere mellett lévő Zsidó háztól fogva három Sessiok, és most is oda tartoznak” (L11). E leírás szerint tehát *Mezőszeg* az országút mindkét — de főleg a nyugati — oldalán húzódott, s házsora egybeépült a tapolcafői kúriákkal. Ezt megerősíti egy 1764-ből való tanúvallatás jegyzőkönyve is: „Tapolcza feőn a vizre dülő sorban utolsó ház föl szélrűl a valóságos igaz Tapolczafői Földön néhai Vigyázó Gergöl ur Possessori ház hele ... ezentűl pedig föl szélrűl a több házok és *Mező szegi* közönséges földön vannak építve, s ezek csak zsöllér házok” (L11). PESTY adatközlőjének megjegyzését, miszerint „Tapolcafő egy része *Mezőszegh* pusztán van épülve közvetlen ház sorokkal, de e név alatt (*Mezőszegh*) sehol sem említettik” (i. m.), a MoRég. csak helyi hagyománynak tartja (4: 238) — amint azonban a fenti adatokból kitűnik —, indokolatlanul. A Tapolcafő határába beolvadt pusztá neve a 19. század végéig megtalálható a helységnévtárakban. A *Mezőszeg* megnevezés ma azt a falurészt jelöli, amely a Fölszegtől Simaházáig húzódik. Az egykori falu határát lényegesen nehezebb megrajzolni. Az első leírások a 18. század közepéről, második feléből valók, de más adatokból (pl. egyes dülők említéséből) következtethetően azonos állapotot tételezhetünk fel már a 17. század elején is. *Mezőszeg* Ny-i határa a Tapolca Ny-i partján haladt, az egykori *Nyár-kút*-tól — amely a Tapolcafő, Döbrés és Mezőszeg közti hármas határon volt — a *Simaházi-halastó*-ig, ahol a döbrési és a simaházi határokkal ütközött (1764: L11, 1799: uo, 1792: L4, B. I. 14, 1802: uo.). A falu földjei K-en a Teveli út mindkét oldalán a Sédig húzódtak. Később azonban — mivel Tapolcafő, Simaháza, Döbrés és Mezőszeg nemesei egyaránt bírtak itt földeket — inkább csak az úttól

É-ra levő, a Tapolcafő mai határáig terjedő dűlőket számították Mezőszeghez tartozónak. Minderre azonban csak közvetett forrásokból következtethetünk (vö. *Hátút²*, *Közép-dűlő*, *Sédi-dűlő*). A helyi hagyomány még őrzi az egykori falu emlékét, bár határát már a legidősebbek sem tudják rekonstruálni.

A *Mezőszeg* megnevezés település, falu neveként fordul elő az első történeti adatainkban. A név keletkezését, változását BAKOS JÓZSEF tanulmánya (1970) és a tájszótárak adatai alapján a következőképpen magyarázhatjuk. A *szeg*, *szög* földrajzi köznév a helynevekben igen gyakran 'szeglet, sarok, kiszögellés' jelentésben fordul elő (TESz., MTsz., BAKOS i. m.). Ebben az értelemben gyakran a folyók, illetve ezek egybefolyása közötti zugot jelöli. *Mezőszeg* falu pedig éppen ott épült, ahol a Tőpéri-ér nagy szöget, háromszög alakú területet alkotva a Tapolcába ömlik. A *szeg* földrajzi köznévnek a 'megművelt vagy a gazdálkodással kapcsolatban igénybe vett földterületek' jelentésű *mező* bővítményrészszel való összekapcsolása viszont inkább arra utal, hogy a falu lakott része a hozzá tartozó földek Ny felé erősen elkeskenyedő csúcán, *szög*-én feküdt. Mindkét — egyaránt elképzelhető — magyarázatból arra következtethetünk, hogy a megnevezés eredetileg határrésznévként keletkezett és funkcionált, s csak később válhatott metonimikus úton a rajta levő település nevévé. Később, amikor a falu önállósága fokozatosan megszűnt, s területe, házsorai is egybeolvadtak Tapolcafőével, átalakultak a név asszociációs kapcsolatai, és megváltozott a *szeg* alaprész jelentése. Ezt követően a *Főlszeg* név mellett a *Mezőszeg* is falurésznévként szerepel. A *szeg*-nek az 'utca, falurész' jelentése tehát nem azon alapul, mint a nyelvterület más részein, hogy tudniillik az összetartozó házcsoportokban ugyanazon had, nemzetség települt volna meg (vö. BAKOS 1970: 53), hanem másodlagosan, a névrendszer más elemeinek hatására alakult ki. Érdekes, hogy noha a név két gyakori földrajzi köznévnek, a *mező*-nek és a *szeg*-nek az összetételével jött létre, vele azonos alakú helynevet a magyar nyelvterületen csupán Kispalád 19. századi határnevei között találtam (SzSzMFN. 2: 172). A VHL. *Szegevár* (1785) adata (i. m. 267), amelyet a II. József rendeletére készült népösszeírás anyagából idéz, nem ide tartozhat (a megjelölt helyen egyébként nem is találtam ilyen formát). A névhez a történeti forrásokban és az élőnyelvben is külső helyhatározó ragokat kapcsolnak. Szórványosan előfordulnak ugyan inessivusi formák (1635/1705), de a név ilyenkor mindig a település egész határára vonatkozik.

†**Mezőszegi-kertekalja** — 1801: *Mezőszegi kertek alatt* (L11).

A mezőszegi házak kertjei és a Tapolca közti földeket jelölte, nagyjából a mai Csáki-kert és a Csáki-kertalja területének felelhetett meg. A megjelölés tulajdonnévi jellege kérdéses: a helyviszonyt jelölő névutós formából azonban valószínűleg *alja* névelemet tartalmazó nevet következtethetünk ki, a házakhoz tartozó kertek mögötti területeket ugyanis ilyen típusú nevekkel jelölik meg a faluban (vö. *Főlszegi-kertekalja*, *Kis utcai kertekalja*, *Öreg utcai kertekalja*; és a fenti adathoz hasonlóan mindegyiknek *alatt* a hol? kérdésre felelő alakja is).

Csupán a mezőszegi falurész mellett húzódik a fentiekől eltérő jellegű névvel megnevezett terület, a ma *Csáki-kert*-nek és *Csáki-kert alja*-nak nevezett rét, ezeket azonban a történeti források nem említik: mindez a *Mezőszegi-kertek* alja tulajdonnévi jellegét és a fenti névtípusba való beilleszkedését valószínűsíti.

†**Mezőszegi-Séd** lásd Sédi-dűlő.

†**Mezőszegi Sédre dűlő** lásd Sédi-dűlő.

†**Mezőszegi Sédre járó** lásd Sédi-dűlő.

†**Mocsolya** — 1696/1817: A' *Motsolyát*, melly akkor pascumjok volt, felosztották Rétnek (L11), A *Motsolai* osztályban jutott Molnár Ádámnak Döbrönte határon Fekete Motsola érre dűlőben Botkón alul (uo.), 1820: *Motsola* (uo.).

A fenti leírásokból pontosan megállapítható, hogy a Bóta-kő É-i sziklafala alatti lapos területet jelölte, az egykori Fekete-Mocsolya ere jobb partján. A *mocsolya* köznevet az ÚMTsz. 'vizenyős terület' és 'kenderáztató' jelentéssel közli a nyelvtérület különböző részeiről (mindehhez lásd még NEMES 2005: 141). A TESz. szerint a palóc és a dunántúli nyelvjárásokban él. A Pápai járás területén a fentiek mellett 'gyenge szénát adó rét' és 'pocsolya' értelemben is előfordul (VeMFN. 2: 20). *Mocsola*, *mocsoja* változatban, hasonló jelentéssel — igen ritkán — ma is használják a faluban. A lapályos földeken szétterülő, a közelben összefolyó kis patakok *mocsolyát* hoztak létre, s a földrajzi köznév tulajdonnévvé válva lett a terület jelölőjévé. A *Mocsola* tulajdonnévi használatára HORVÁTH három példát idéz a vidékről (1906: 170–7), ezeket további tucatnyi helynévvel toldhatjuk meg a Pápai járás területéről (VeMFN. 2: 342–3). A *Mocsolya*-ról kapta nevét a *Fekete-Mocsolya ere* (lásd ott), s az idősebbek még ma is *Mocsolya-pusztá*-nak mondják a Döbrönte szomszédos határrészén levő majort.

†**Mocsolya-Fekete-ér** lásd Fekete-Mocsolya ere.

Mogyoró-domb — *Magyarúó-domb, -on.* — 1853: *Magyaródomb* (L8).

DNy felé lejtő domboldal az Attyai úttól D-re, a belterület Ny-i oldalán, a laposabb részét *Mogyoró-domb alja*-nak nevezik. Egy idős adatközlő szerint gyermekkorában a régi öregek arról meséltek neki, hogy a határnak ezen a részén egészen a tagosításig, a 19. század közepéig erdők voltak. GERLISCH 1797-ből való térképe is fás területnek jelzi (T3). Néhány száz méterre, a Kalapácsi-ér Ny-i oldalán és Pápakovácsi szomszédos határrészén ma is erdő van. Itt, a Kovácsi-hoz tartozó Attyapuszta szélén, bizonyos választó határjelnek tartott „Magyaros Bokrok”-ról esik szó 1818-ban. Nyilvánvaló, hogy a kis dombot jellemző növényéről, a *mogyoró*-ról nevezték el. A magánhangzók nyíltabb ejtésére lásd a *Mogyorós* szócikkét. Igen ritkán használt név.

Mogyoró-domb alja — *Magyarúó-domb aija, -alatt ~ Magyarúó-domb-ajjai-dűlő, -be.* — 1853: *Magyaródomballya ~ Magyaró dombalatt* (L8), 1854: *Magyaró domballya* (T8), 1856: *Mogyoro domb allya* (T10), 1857: *Mogyoró domb alja* (T11 és L3, 1088. cs. 1525), 1864: *Magyaró domb allya*, szántó és rét

(Pesty): 1905: *Magyar^uódombajja* (Beke 49), 1920: *Mogyoródombalja* (T15), 1959: *Mogyoródombalja* (T18), 1978: *Mogyoródombalja* (T20).

Kb. 70 kat. h. szántó és kevés rét az Attyai úttól D-re. K-en az Öreg utcai kertekalja, Ny-on a Kalapácsi-ér határolja, DK-en a Vázsonyi-rétig nyúlik. DNy-i irányban, a patak felé enyhén lejtő terület. A falu felőli, magasabb részét nevezik *Mogyoró-domb*-nak (lásd ott), ehhez a birtokos személyragos *alja* névelemet kapcsolva a terület alacsonyabb fekvésű részét jelölték meg. Ma már azonban többnyire a *Mogyoró-domb alja* nevezi meg az egész határrészt, mivel a *Mogyoró-domb* nevet alig használják. A helyviszonyt következetesen névutós formával fejezik ki, ilyen alak a történeti adatok között is található (1853). A ***Mogyoró-domb aljai dűlő*** formában a *dűlő* földrajzi köznév a művelési jelleg kifejezésére másodlagosan kapcsolódott a név *-i* melléknévképzővel kiegészült formájához. A *mogyoró* nyíltabb ejtéséről lásd a *Mogyorós* alatt. Általánosan ismert, gyakran használt név.

Mogyoró-domb aljai dűlő lásd Mogyoró-domb alja.

†**Mogyoró-domb aljai út** — 1853: *Mogyoródomballyi ut* (L8).

Pontosabban nem lokalizálható, talán az Öreg utcai kertekalját, és a *Mogyoró-domb alja*-t választotta el.

Mogyoró-kút — *Magyar^uó-kut ~ Magyar^uósi-kut*. — *A Magyar^uózsba aki van kut, az a Magyar^uó-kut*.

A *Mogyorós* dűlőben levő kis forráskút, ma már nem használják ivásra. A névváltozatok közül bizonyára a ***Mogyorósi-kút*** az elsődleges, amely a nagyon gyakori helymeghatározás + *kút* névtípust képviseli. Ezt támogatják a *Mogyorós* (lásd ott) adatai is. A ma gyakrabban használt *Mogyoró-kút* ebből analógiásan alakulhatott, bár a fanév + *kút* összetételek inkább a történeti nevekben mutathatók ki (vö. *Bükk-kút*, *Nyár-kút*).

Mogyoró-kúti-dűlő lásd Mogyorós.

Mogyorós — *Magyar^uós, Magyar^uózsba ~ Magyar^uósi-dűlűő, -be ~ Magyar^uó-kúti-dűlűő, -be*. — 1853: *Magyarós* (L8), 1854: *Magyarosi* (T8), 1856: *Mogyoros* (T10), 1864: *Magyarosi dűlő*, áll szántó földekből (Pesty), 1906: *Magyar^uós* (Horváth 176), 1920: *Mogyorós* (T15), 1959: *Mogyorós* (T18), 1978: *Mogyorós* (T20).

A Nagyteveli úttól É-ra, a belterület K-i oldalán fekvő 50 kat. h. szántó és rét. Erősen hullámos, ÉNy-i része kissé lejtős. A dűlőnév a vadon termő *mogyoró* növény nevéből alakult, a legidősebbek sem emlékeznek azonban itteni mogyoróbokrokra. A *Mogyorós* (1853, 1856, 1906, 1920, 1959, 1978) forma valószínűleg elsődlegesen keletkezett *-s* helynévképzővel (vö. BÉNYEI 2012: 94–101, NEMES *mogyorós* földrajzi köznevet is közöl a nyelvtérület különböző részeiről: 2005: 142). A *dűlő* földrajzi köznévvel csak később egészülhetett ki, ezt az *-i* képzős nyelvi forma világosan jelzi: ***Mogyorósi-dűlő*** (1864). Ezt a változatot ma is inkább hivatalos névként, nagyon ritkán említik. A ***Mogyorósi*** (1854) megne-

vezés a fenti formából az alaprész elhagyásával jött létre. **Mogyoró-kúti-dűlő**-nek a rajta levő és a dűlőről elnevezett kút után mondják. A név alapjául szolgáló köznév a faluban *magyarúó* (MNyA. 111) formában használatos (ehhez lásd még az ÚMTsz. adatait is). Ugyanígy (*magyar"ó*) közli BEKE (1905: 8) és HORVÁTH (1906: 74) is. A név 1853., 1854., 1864. és 1906. évi adatai a tényleges kiejtést tükrözhetik.

†**Mogyorósi** lásd Mogyorós.

Mogyorósi-dűlő lásd Mogyorós.

Mogyorósi-kút lásd Mogyoró-kút.

Mogyorósi-rét — *Magyarúósi-rít, -ridbe*.

A Mogyorósban, a Töpéri-ér mellett húzódó rét. Igen ritkán említik külön névvel, általában *Mogyorós*-nak mondják a dűlő neve után (lásd ott).

†**Mogyorósi út**¹ — 1853: *Mogyorósi ut* (L8).

A *Mogyorós* melletti dűlőutat jelölhette. Ma nem használják a nevet.

†**Mogyorósi út**² — 1802: *Mogyorosi* nevezetű *uton* által (L4, B. II. 14), a *Magyarosy* nevezetű *uton* (uo.).

Pontosan nem határozható meg, hogy melyik dűlőutat jelölte. A fenti forrás leírása alapján talán a *Mogyoró-domb alji út*-tal azonosítható. Az bizonyos, hogy a *Mogyorósi út*¹-gyel nem egyezik, mert a határleírás a Döbréssel szomszédosnak mondja.

Nagy-Dobogó lásd Öreg-Dobogó.

†**Nagy-kőhányói-domb** — 1864: *Nagy Kőhányói domb*, melynek tartalma a' leg jobb épületi termés kövel bővelkedik (Pesty).

Pontosan nem tudjuk azonosítani, PESTY adatközlője a Hásmán-hegytől É-ra levőnek mondja. Mellette, külön névként az *Öreg-kőhányói-domb*-ot is említi (lásd ott), ami az *Öreg-kőhányó*-ra vonatkozatható. A *Nagy-kőhányói-domb* — esetleg alkalmi megnevezésként — azt a Sédi-ér mentén húzódó lapos dombot jelölhette, amelyen az *Öreg-kőhányó* és a *Kis-kőbánya* is volt.

Nagy malom — *Nagy malom ~ Öreg malom ~ Forrás-főji malom*. — 1681/1773: *Tapolcafői Malmot* (L11), 1906: *Forrásfői-malom* (Horváth 177), 1937: Szedlmayer István ... a *Forrásfői malmot* bérli (Szeghalmy 842).

A Forrás-főnél, a Nagy-forrás vizének kifolyásától néhány méterre állt a két-szintes egykori malomépület. A tapolcafői malmok közül a legtovább működött. Az ötvenes évek elején még vízhajtással, majd 1957-ig villannyal dolgozott. Az 1970-es években bontották le. Az első idézett történeti adat csak a *Nagy malom*-ra vonatkozhat, mert a 17. század végén Tapolcafő akkori határában nem tudunk több malomról. Ezért a faluban bizonyára elegendő volt az önmagában is identifikáló **Malom* megnevezés használata, míg a szomszédos Döbrés, Mezőszeg, Simaháza lakói nevezhették a falu után *Tapolcafői malom*-nak. A *nagy* és a vele szinonim jelentésű *öreg* bővítményrész arra utal, hogy a 19. századtól Tapolcafő legnagyobb teljesítményű malma volt: 1844-ben mint öt kerekű malmot említik

(L11). Pesty adatközlője azt írja róla 1864-ben, hogy a Tapolca forrástavának „a kifolyásánál alig 5 ölnyre már is egy három kerekű szítás malmot hajt”. A névrész a *Kis malom* bővítményrészével áll korrelációban. **Öreg malom** és **Forrásfői malom** névváltozatait ma is általánosan használják, nagyjából azonos gyakorisággal.

†**Nagy-Ódor** lásd Öreg-Ódor.

†**Nagyteveli-ér** lásd Séd.

Nagyteveli út — *Natyteveli ut* ~ *Nímetteveli ut*. — 1853: *Németh teveli ut* (L8).

A Nagy- vagy *Némettevel*-re vezető dűlőút. Neve egyértelműen elkülönül az Adásztevelre vezető *Teveli út* többféle megnevezésétől.

Nagy-Töpir — *Naty-Töpir, -be*.

A Töpir É-i, nagyobb területű része. Erősen emelkedő, viszonylag széles tejű domb, amelyen ma szántók, rétek vannak. A *Töpir* név eredetét lásd a *Töpir*¹ szócikkében. Névpárja a *Kis-Töpir*. Ez utóbbi csaknem 200 éve adatolható, míg a *Nagy-Töpir* nem fordul elő a történeti forrásokban, bizonyára azért, mert helyette egyszerűen a *Töpir* nevet használták. Ma sem említik gyakran a két részterület önálló megnevezéseit.

Németteveli út lásd Nagyteveli út.

Nikszprót — *Nikszprót ~ Nikszpruód, -ba*. — *Azom mēk hát juó gabna vuót ám, de hát üresz szēm vuód benne, mer kisūt, asztá ěęnevesztík Nikszprótnak*. — *Oam viszköves fűöd, oan csigarigás* [csigaház, meszes talaj, ÚMTsz.]. *Az aratúóknak vuót ottam fűöggýök, ijē ĥarmados* [harmad részért művelt]. *Asztán ěggy embēr, ěggy aratúó, a Nímēt Jánosz bácsi aszt akarta mondanyi, niksz kukric, mikor ríszētík, aszt asz monta, niksz prűód, asztá rajtamaratt: nincs kēnyjēr*. — 1906: *Nikszpr*^u*ót* [Pápa dűlői között említve] (Horváth 175).

A *Bogács* É-i részét nevezik így. Ritkán, csak az idősebbek mondják, pontosabban azonban nem tudják körülhatárolni, mivel nem volt különálló dűlő. Egyesek szerint a pápai és a kovácsi határba is átnyúlik, mások a *Bogács* szinonimájaként használják. A kovácsiak is ismerik a nevet. Elképzelhető, hogy a német nyelvi elemek felhasználásával alakult név a szomszédos Pápakovácsiban keletkezett, ahol a 19. század elején néhány — gyorsan elmagyarosodott — német ajkú család települt le (erről PESTY adatközlője is szól). Ugyanilyen nevet a szomszédos Pápán két helyen is találunk (VeMFN. 2: 140–1, 146), *Nikszbrót* formában Vas megyében 15 helyen szerepel (VMFN. 740), de egy-egy alkalommal előfordul Somogy és Tolna megyében is (SMFN. 150, TMFN. 202). Földterület megnevezéseként többnyire rossz minőségű szántókat jelöl, de előfordul jobbára szegények lakta utcák, falurészek nevéként is.

†**Nyári-kút** lásd Nyár-kút.

†**Nyár-kút** — 1525/1801: Közös Földünket Boltos Zuggótul fogva fell-mértük az *Nyári-kuti* úgy nevezett Tapolczafeői Határig (L4, B. I. 14), 1799: Sári

uraságnak Mező Szegi Sessiójában lévő *Nyár Kut* erányában a Tapolca vizének Nap nyugoti szélénél (L11), 1802: megparancsolván neki hogy Mező Szeg Szélben lévő *Nyár Kutnál* kezdje aratni a' Nádat ~ lovait Pünkösöd Innepében *Nyár kutnál* ki nyigezven ~ a Mezőszeghi pusztá, és Döbrési pusztá között választó Határjelnek mutatta lenni *Nyári* nevezetű *Kutat* mely mint az öregektől is hallotta Tapolcafeői és Döbrési puszták közt ... Határ jeleknek tartattanak (L4, B. I. 14).

Az 1802-ből való határjárás adataiból a helye pontosan meghatározható. Azonosítható a Tapolca egyik kisebb forrásával, mely az Irtásban volt, közel a patak medréhez. A Tapolca elapadásáig ivóvizet is hordtak innen. A kút nevét a falubeliek azonban nem ismerik, s arról sem tudnak, hogy egykor itt találkozott Tapolcafő, Döbrés és Mezőszeg határa. Nevét az egykor mellette állott nyárfáról vagy nyárfacsoportról kaphatta, amely talán határjelként is szolgált. A nyárfák azonban már 1802-ben sem lehettek meg, valószínűleg erre utal a *Nyári-kút* névforma, ami a névadó motívum elhalványulását jelezheti: a fanévhez szokványosan nem járulhatna *-i* képző. Név párja a falutól távolabb eső *Felső-Nyár-kút*.

†**Nyáros** — 1726: Az *Nyáros* ' végiben (L10, 1498).

A Döbrés ÉNy-i határszélén, a Kalapácsi-ér mellett feküdt, közel a Kovácsi országúthoz. Az, hogy csak egyetlen adatban szerepel, nem bizonyítaná a *nyáros* 'nyárfákkal benőtt hely' földrajzi köznév (ehhez lásd VeMFN. 2: 21 és NEMES 2005: 145) tulajdonnévi használatát. Figyelembe kell venni azonban, hogy a név már 1726-ban — a fenti adat előfordulási évében — is korábbi állapotok emléket őrizhette. Ugyanott a következő formában is említik: „az *Nyarfaknal* ~ az *Nyárfákon* alul” (i. h.), 1733-ban pedig a „*Nagy Nyár fáknál*” levő rétről szólnak (L10, 1505). 1801-ben egy határjárás szövegében a következő áll: „elvezettünk ugyan Döbrés határban lévő és úgy nevezett Kalapácsi Rétekhez, a még fönt álló *Két Nyár fákhöz*, hol ... meg mutatták azon látszatos Kompot [határhalmot], mely Döbrés Szántó földeknek Napnyugoti végében az Ország Utyához nem messze vagyon” (L4, B. I. 14). A fenti említésekben jól nyomon követhető a fák kipusztulása. Az, hogy egy-két fát mégis sokáig megkíméltek, fontos határjel-funkciójukkal magyarázható. Még 1854-ben is „Bogács *Nari faki*”-nak említik a Bogács nevű dűlőnek ezt a részét (T18). A *Felső-Nyár-kút*-at és a pápakovácsi *Nyár-viz*-et is erről a területről nevezték el.

Nyíres — *Nyires, Nyirezsbe* ~ *Nyires-erdő*, *-be*. — *A Nyirezsbe vögyössen nyírfák vannak, erdősig vőót, most marhajárás.*

A Páskom D-i részén, a bakonyjakkói határon levő ligetes erdő. Kb. 80-100 kat. h. területű, két része az *Országúti-Nyíres* és a *Közép-Nyíres*. A *nyír* fanévből alakult *nyíres* -s képzős forma önmagában is alkalmas főnévi, földrajzi köznévi — s így tulajdonnévi — szerepre (ehhez lásd VeMFN. 2: 21 és NEMES 2005: 147). A szinonim használatú *Nyíres-erdő* névben az előtag melléknévi szerepű. A fanevek közül a vidéken talán ez fordul elő leggyakrabban helynevekben: HORVÁTH 12 *nyír* elemet tartalmazó megnevezést közöl a környékről (1906:

171–8), a Pápai járásban több tucat hely megnevezésében szerepel a szó (VeMFN. 2: 347–8).

Nyíres-erdő lásd Nyíres.

Nyolcadik-forrás — *Nyúócadik-forrás*. — *A Nyúócadik-forrás vót a lekhi-rössebb, ha abba belemënt az ember, vigyázni köllött, mer hórta föl, asztám belesüjjettünk, mindik tiprónnyi köllött asztán.*

Az *Öreg-forrás*-ban kilenc forráskút volt, ezeket sorszámménnel jelölték meg. A nyolcadik volt közülük a legnagyobb. A Tapolca forrásainak elapadtával nincs többé szükség a névre, ezért nem is használják, bár a falubeliek pontosan meg tudják mutatni a helyét.

Nyolcas — *Nyócas ~ Nyúócas, Nyócazsba ~ Nyócasok, Nyócasogba ~ Nyócasi-dülő, -be*. — *Jobb és bal felű az országuton a Nyúócasok vüótak, a Fűő-sűő-Nyúócas Tevğēnek van, az Űósűő-Nyúócas mēg eminnejd*. — 1726: az *Nyolczasban* az Tapolczara dülőben (L10, 1498), 1747: *nyolcas* (L4, B. I. 14), 1811: a *Nyolcas* nevű Igali legelő (L4, B. II. 81), 1854: *Nyolczas* (T9), 1857: *Nyolczasi dülő* (T11) 1857: *Nyolcási dülő* (L3, 1088. cs. 1525), 1864: *Nyolcasi dülő* nevét vette a hajdan csak 8 birtokosok birtokairól, szántóföld és rét (Pesty), 1905: *Ny^uócas* (Beke 49), 1906 *Ny^uócas* (Horváth 176), 1920: *Nyolcasi dülő* (T15), 1959: *Nyolcasi dülő* (T18), 1978: *Nyolcasi dülő* (T20).

Kb. 50-60 kat. h. jó minőségű szántó és rét, amely a Tapolcától az országútra merőlegesen, keskeny sávban nyúlik Adásztevel határáig. Sík terület, az úttól Ny-ra enyhén lejt a Tapolca felé. Két nagyobb része az *Alsó-* és a *Felső-Nyolcas*. Metonimikus névátvitellel keletkezett név. A *Nyolcas* névrész először a *Nyolcas malom* (lásd a *Puhinger-malom* címszónál) nevében tűnik fel, és a malom nyolc vízkerekére utal. Az 1718. évből való forrás már ennek a malomnak csak a helyéről beszél, ahol később új kallómalom épült. Ezt viszont nem nevezhették *Nyolcas*-nak, mert nem volt nyolc kereke. A mellette levő földeket azonban éppúgy említhették ilyen néven az előző malom neve után, mint ahogyan a pápai *Tíz-es-malom*-mal szomszédos városkaput *Tíz-es kapu*-nak hívják (VeMFN. 2: 130). A falu névkincséből tehát nem hullott ki a megnevezés, hanem motivációját, eredeti funkcióját elveszítve a határrész jelölésére használták fel. Bizonyára azonban már a malom működésének idején is így emlegették a körülötte levő — esetleg hozzá tartozó — földeket (az ilyen névadásra lásd példaképpen még a *Kalapács-kert*, *Kölyű-rét* neveket is). A PESTY adatközlőjétől említett hagyomány birtoklástörténetileg nem igazolható, valószínűleg olyan népi névmagyarázat, mint a *Puhinger-Nyolcas* mai értelmezése (lásd ott). A más községekben levő hasonló megnevezések (pl. *Nyócas*, dülő Simonyiban, BEKE 1906: 30) természetesen ettől eltérő módon is keletkezettek. A többes szám jelével ellátott *Nyolcasok* névforma az országút által elkülönített két dülőrészre utal. A *Nyolcasi-dülő* (1857, 1864, 1920, 1959, 1978) földrajzi köznévi főtaggal kiegészült másodlagos névforma, amely a hivatalos iratok, térképek hatására terjedt el.

Nyolcasi-dűlő lásd Nyolcas.

Nyolcasi-rét lásd Puhinger-rét.

†**Nyolcas malom** lásd Puhinger-malom.

Nyolcasok lásd Nyolcas.

†**Nyugati-kertalja** lásd Öreg utcai kertekalja.

†**Nyugati-Országúti** lásd Országúti-dűlő.

†**Nyugati-Országúti-dűlő** lásd Országúti-dűlő.

†**Nyugati-Országúti-Hosszúdűlő** lásd Hosszú-dűlő.

Nyulas — *Nyulas* ~ *Nyulas*, *Nyulazsba*. — *A Nyulas is szőlőhegy vuót valamikor, de rigēm mēg erdijō vuót*. — 1872: *Nyulas* (L14), 1906: *Nyulas*, szőlő (Horváth 177).

Lapos domb a döbrönte határszélén, csak egy része nyúlik át Tapolcafőre. Az itteni, egykor összefüggő szőlőhegyek közül ez volt legkeletebbre. Viszonylag későn ültethették be szőlővel, a 19. század elején még nem sorolták fel a hegyközségek között. A termelősövetkezet szervezése után elhanyagolták, ma szántók és legelők vannak rajta. A lakott területektől távolabb eső földeken bizonyára sok mezei nyúl tanyázott. Az -s képzővel alakult *nyulas* 'olyan terület, ahol sok nyúl van' földrajzi köznév (lásd ÉrtSz. és NEMES 2005: 148) válhatott tulajdonnévvé.

Ódor — *Ódor* ~ *Uódor*, -*ba* ~ *Szőlőhegy*, -*be*. — *Az Ódor szőlőhegy vót má ezérhjętszászharmicnigy uta, aszt mos mēg má alig vam benne valami*. — 1759: *Ódor* (L14), 1772: *Odor* nevezetű Szőlő Hegyemet firul Fira Tapolczafői lakosoknak [árendába adja gróf Somogyi Ferenc] (uo.), 1818: *Odor* ~ Döbrönte Pusztában lévő *Ódor* nevezetű és ... Kőmegi nevű Szőlő Hegyek árkan (L4, B. III. 108), 1853: az *Odori* Szöllő Hegybeli Pusztában Censualis Szöllő Hegyben (L14), 1863: *Odor* (uo.), 1905: "*Ódor*, szőlőhegy (Beke 49), 1906: "*Ódor*, szőlő (Horváth 177), 1938: *Odor* (114).

Nagy területű lapos domb a döbrönte határ közelében, a Gannai út Ny-i oldalán. Adataink szerint legalább a 18. század közepe óta szőlőhegy. 1938-ban 86 kat. h. területű volt (L14). Az utóbbi években nagy részét felszántották. Kezdetben a Pápakovácsiban birtokos gróf Somogyi családé lehetett (lásd 1772). Később — bár gyakran a döbrönte határban lévőnek említik — szinte csak a tapolcafőieknek van benne birtokuk, noha a körülötte levő többi szőlőhegyben (*Hátár-hegy*, *Kőmögi*, *Dobogó*) a kovácsiaknak, a döbrönteieknek, a gannaiaknak és a tapolcafőieknek egyaránt volt részük. Az Ódor É-i, laposabb felét *Kis-Ódor*-nak, a D-it *Öreg-Ódor*-nak nevezik. Középső, magasabb része az *Ódor-domb*, tőle É-ra az *Ódori-dűlő* fekszik.

Az *Ódor* nevet valószínűleg a Vas megyei egykori (*Szent*)*Odorfa* településnév *Odor*- elemével azonos eredetűnek tarthatjuk. MELICH ezt a német *Ulrich* ~ *Uldrich* ~ *Oldrich* személynévből származtatja (1914: 251). Az *Oldrich* változat szerint a magyarban hátraható illeszkedéssel *Oldruch* lett, a szövégi *ch* [χ] > *h*

pedig az előtte levő magánhangzóval kettőshangzóvá fejlődött: **Oldrou*, s ebből monoftongizációval *Oldró* alakult. Ilyen formájában a magyar nyelvérzék a *Ják* — *Jákó*, *Pét* — *Pető* névpárok rendszerébe tartozónak érezhette a személynevet, és a kicsinyítő képzős alaknak felfogott *Oldró*-ból könnyen elvonhatta az *Oldor* ~ *Odor* alakot (MELICH i. h.). KISS LAJOS emellett a Bükkben levő *Odor-hegy* előtagját is a fenti német eredetű személynévvel hozza kapcsolatba (FNESz.). KÁZMÉR megjegyzése szerint „az *Oldró* ~ *Odor* névre vonatkozó adataink csekély száma arra mutat, hogy nem lehetett, elterjedt név” (KÁZMÉR 1956: 425), FEHÉRTÓI a névnek fél tucatnyi adatát közli az Árpád-korból (ÁSz. *Oldruh*), és régi családnévként is bőségesen találunk rá említéseket (RMCsSz. *Odor*). A Tapolcafőhöz közeli Polány helységben 1526-ban a bakonybéli apát *Oldor* Simon nevű jobbágját említik (EgyhEml. 1: 273), azaz a személynév a vidékünön is használatos volt. Bár a kérdéses helynek ilyen nevű személlyel való kapcsolatáról nem tudunk, elképzelhető, hogy a név pusztá személynévből alakult, s talán birtoklástörténeti motivációja lehetett. A helynév viszonylag kései első előfordulása ezt nem cáfolja, hiszen — miként a *Bogács* (lásd ott) és feltehetően további tapolcafői nevek esetében is — a névalakulásnak ez a módja nemcsak a korai ómagyar korban mehetett végbe. A történeti adatokban az első szótagbeli rövid és hosszú magánhangzós formák váltakoznak, ez esetleg ejtéskülönbséget tükrözhet — az *Odorfa*, *Odor-hegy* is rövid magánhangzójú —, de lehetséges, hogy a hosszúságjelölés következtelenségével magyarázhatjuk. A hosszú magánhangzós forma az *Oldor*-ból könnyen levezethető: a falu nyelvjárásában ugyanis az *-al-*, *-ol-* realizációja *ó*, illetőleg ennek diftongizált változatai (IMRE 1971: 133). Az *odor*¹ ’üreg, odú, lyuk’ nyelvjárási szó (TESz., MTsz., ÚMTsz.) nem él a falu nyelvében, ennek ellenére nem zárható ki a névvel való esetleges kapcsolata. Ebben az esetben a név motivációját, jelölésfejlődését nehéz lenne ugyan felvázolni, de nem lehetetlen, hogy a falubeliek névmagyarázata (azért hívják *Ódor*-nak, mert eldugott, félreeső hely) ilyen összefüggésekre utal. Az *odor*² ’szénapadlás stb.’ (TESz., MTsz.) — mivel székely nyelvjárási szó — nyelvföldrajzi okokból nemigen hozható összefüggésbe a névvel. Az *Ódor* a faluban, sőt a környékbeli községekben is általánosan ismert, gyakran használt név. Tapolcafőn ritkábban *Szőlőhegy*-nek is mondják. E földrajzi köznév tulajdonnévvé válva a több egymás mellett levő szőlőhegy közül azt jelölte, amelyik teljes egészében a faluhoz tartozott, birtokosai mind oda valók voltak, így a szőlőhegyek közül a legfontosabb volt a falu életében.

Ódori-domb — *Ódori-domb* ~ *Úódori-domb*, *-on*.

A Gannai út Ny-i oldalán levő enyhe emelkedésű domb, az *Öreg-Ódor* legmagasabb része. Az *Ódor* szőlőhegy (lásd ott) nevéből alakult *Ódori-domb* térszinformaként nevezi meg a határrészt. Használata azonban az előbbihez képest szűkebb körű, mivel inkább csak az *Ódor* középső részére mondják.

Ódori-dűlő — *Ódori-dűlő ~ Űódori-dűlűő, -be.*

Az Ódor É-i, lejtős részén levő szántók neve. Kiterjedése nem határozható meg pontosan, mivel az egykori szőlőhegy felszántása után az ott kialakult dűlőket is kezdik így nevezni. Az *Ódor* név eredetét lásd a megfelelő szócikkben. Ritkábban használt név.

†**Ó-kőbánya** lásd Öreg-kőhányó.

Országúti-dűlő — *Országuti-dűlűő, -be.* — 1853: *Nyugati országúti dűlő* (L8), 1857: *Nyugati országúti dűlő* (T11 és L3, 1088. cs. 1525), 1864: *Nyugoti ország uti*, szántó föld és rét (Pesty), 1920: *Nyugoti országúti dűlő* (T15), 1959: *Nyugoti országúti dűlő* (T18), 1978: *Nyugati országúti dűlő* (T20).

A Veszprémi országút Ny-i oldalán, a Kalapácsi-értől D-re húzódó dűlők neve. K-en a Dég-hegy alja és a Dég-hegy határolja. Kb. 50 kat. h. szántó és rét. A különböző források eltérő nagyságú területekre vonatkoztatják. A **Nyugati-Országúti-dűlő**-t (1853, 1857, 1920, 1959, 1978) inkább csak írásbeli névnek tekinthetjük, bár a *nyugoti* elem írásmódja a helybeli kiejtést tükrözi. Csak térképeken, hivatalos összeírásokban fordul elő éppúgy, mint névpárja a *Keleti-Országúti-dűlő* (lásd ott). A PESTY adatközlőjétől említett **Nyugati-Országúti** (1864) elliptikus forma. A beszélt nyelvben használatos *Országúti-dűlő* forma korábban is bizonyára csak a *Nyugati-Országúti-dűlő*-t jelölte, mert a *keleti* jelzőt viselő névpárja által jelölt területet más neveken említik a források. Zavaró lehetett a mezőszegi határban levő, azonos szemantikai szerkezetű *Országútra dűlő* névvel (lásd ott) való egybecsengése is, ami csak ez utóbbinak a névrendszerből való kiesése után szűnt meg. A hivatalos iratokban a *keleti* és a *nyugati* jelzők következetes használatát az ettől a névtől való elkülönítés igénye is motiválhatta.

Országúti-Nyíres — *Országuti-Nyíres, -Nyíresbe ~ Ěĕşűő-Nyíres, -Nyíresbe.*

A Nyíres egyharmad része, a Páskom D-i részén fekszik, közel a *Veszprémi országút*-hoz. Ritka nyírfaerdő. A *Nyíres* (lásd ott) e részének kétféle névváltozatát helymeghatározó, illetve helyzetviszonyító szerepű névrészekkel hozták létre. Az *országúti* jelző a területnek a műúthoz való közelségére utal, az *Első-Nyíres* bővítményrészének a jelentése pedig: '(az úthoz s így a faluhoz is) közelebb eső'. Mindkét névváltozat a *Közép-Nyíres*-sel áll oppozícióban, bár a bővítményrészek jelentésében ez csak az *első*-ben fejeződik ki közvetlenül.

Országúti-Páskom — *Országuti-Páskom, -ba ~ Országútra dűlűő Páskom.*

A Páskomnak a Veszprémi országút felőli magasabb része. Kb. 1,5 km-es szakaszon húzódik az út K-i oldalán. Az *Országúti-Páskom* a *Páskom* helynévből helymeghatározó szerepű bővítményrésszel alakult. Az ugyanezt a szemantikai tartalmat másféle nyelvi eszközökkel kifejező **Országútra dűlő Páskom** más — leginkább hivatalos használatú — nevek analógiás hatását tükrözi. A *Keleti Országútra dűlő*-féle szerkezetek ugyanis újabban főképpen az írásbeli nevekre jellemzőek: a *dűlő* névrész ezekben mindig szántót jelöl, köznévi jelentéstar-

talmának megfelelően. Az *Országútra dülő Páskom* azonban legelő, a névalkotásban a hivatalosnak tartott minták követése játszhatott inkább szerepet. A *dülő* melléknévi igenévi értelmű használata kevésbé valószínű: ilyen jelentésben a *dülő* már régen nem aktív névalkotó szerepű.

†**Ország útjára dülő** lásd Országútra dülő.

†**Országútra dülő** — 1737: *Ország Uttyára Dülöben* (L6, 1. sorozat, No. 56), 1856: *Ország útra dülő* (T10), 1857: *Ország útra dülő* (T11), *Ország útra dülő* (L3, 1088. cs. 1525), 1864: *Ország útra dülő*, szántó föld (Pesty), 1920: *Országútra dülő* (T15).

Mintegy 20 holdnyi szántóterület volt a belterület É-i szélén, a Pápai országút K-i oldalán. 1945 után felosztották házhelyeknek, itt épült az Új utca. A Pápa–Veszprém közötti országút ÉNy–DK-i irányban végignyúlik a falu határán, ilyen névvel bármelyik mellette fekvő szántót megjelölhették volna. E név azonban csakis az egykori mezőszegi határ fent jelzett részére vonatkozott a forrásokban, így egykori tulajdonnévi értéke aligha vitatható. A határ D-i részén levő hasonló nevű földeket *Keleti-* és *Nyugati-Országúti-dülő*-ként ismerjük (lásd a megfelelő szócikkeket), ez utóbbit ma is *Országúti-dülő*-nek nevezik a mindennapi nyelvhasználatban. Az *Országútra dülő* és az *Országúti-dülő* nevek közötti nyelvtani különbség azonban aligha volt alkalmas arra, hogy a falu szinkrón névkincsében két területet biztonsággal elkülönítsen. Ezért valószínűsíthetjük, hogy az *Országútra dülő* megnevezést Mezőszeg falu önállóságának megszűntével élőnyelvi névként egyre ritkábban használhatták. Ezt mutatja, hogy a történeti forrásokban s az idősebbek nyelvében gyakran a *Hátút*, *Tüskés*, *Fodormentás* nevekkal (lásd a megfelelő szócikkeket) jelölik a területet. Jelentésében különbözhetett a döbré-si határban említett *Pápai útra dülő*-tól is.

Országútra dülő Páskom lásd Országúti-Páskom.

Ó temető lásd Zsidó-domb.

Öreg-Dobogó — *Öreg-Doboguó* ~ *Nad-Doboguó*, -ba. — 1803: *Öreg Dobogoi* ... Szőlős Birtokosoknak (L14), 1818: *Öreg Dobogó* (L4, B. III. 108), 1863: *Öreg Dobogo* (L14), 1872: *Öreg Dobogo* (uo.), 1905: *Ö[reg]-Dobogó*, szőlőhegy (Beke 49), 1906: *Öreg-Dobogó*, szőlő (Horváth 177), 1938: *Ör[eg] Dobogó* (L14).

A Dobogó É-i része. Már a 19. század elején is szőlőhegynek mondják. Területe 1938-ban 26 kat. h. volt (L14). Ma is vannak itt gyümölcsösök, szőlők, nagyobb része azonban szántó. A *Dobogó* név eredetét lásd a megfelelő szócikkben. Az *öreg* 'nagy' jelentésű névrész a helynek mind a magasabb fekvésére, mind a nagyobb kiterjedésére utalhatott. **Nagy-Dobogó**-nak ritkábban mondják. A *nagy*, illetve a szinonim értelmű *öreg* a *Kis-Dobogó* név bővítményrészével áll oppozícióban. Tapolcafőn és a vele DNY-on határos községekben általánosan ismert név.

Öreg-forrás — *Örek-forrás*. — *Az Örek-forrásból kilenc forrás vult, a Nyúcadik-forrás vult a legnagyobb*. — 1935: *A Templom-tó forrásai a tó fenekét képező mészkőtörmeléből törnek elő* (Jaskó 7), 1938: *Templom-tó* (Gergely 17).

A hatvanas évek végéig a Tapolca forrásai előbukkanásuk helyénél kb. negyed kat. h. területű, átlagosan 1,5 m mélységű tavat alkottak. PESTY adatközlője szerint a feltörő víz „50-60 természeti kisebb forrásokból össze csoportosulván — a Szent egyház alatt egy soha be nem fagyó s hidegekben annál melegebb forrás tavat képez” (i. m.). Bizonyára a tó alján levő üregszerű mélyedésekkel függ össze a 19. században lejegyzett „azon népmonda is, miszerént a Törökök a kisebb harangot a toronyból lelőtték volna, úgy, hogy a közel levő tóba hullott, honnan később halásztatott ki, s tétetett vissza régi helyére” (RÓMER 1860: 166). Ma száraz tómeder. A *forrás* tkp. ’forrástó’ jelentésű földrajzi köznévhöz az *öreg* ’nagy’ bővítményrész kapcsolódik, amely a *Kis-forrás* név megfelelő névrészával áll korrelációban. A **Templom-tó** megnevezés a református templom szomszédságára utal, ez azonban valószínűleg mesterséges alkotás, ma senki sem mondja így.

Öreg-kőhányó — *Örek-kűhányó, -n ~ Töpiéri-kűhányó, -n*. — 1796: sok izben azon [Vajda] Rétet megjárván, midőn a *Kű fejtőre* mene (L11), 1853: *Öreg kőhányó* [35.000 négyszögöl területű] (L8), 1864: *Öreg Kőhányói domb* (Pesty), 1920: *Ó-kőbánya* (T15), 1959: *Ó-kőbánya* (T18), 1978: *Ó-kőbánya* (T20).

A nagyteveli határ mentén levő egykori kőbánya. A Nagyteveli út és a Töper között fekszik, Ny-on a Tilos határolja. A bányát ma már nem művelik, régen mészkövet bányásztak itt. A **Kőfejtő** (1796) földrajzi köznévbővítményrész nélkül is tulajdonnévi értékű lehetett: a forrásban ugyanis következetesen így említik, elkülönítve a tőle kissé D-re fekvő *Alsó-kőhányó*-tól (lásd ott). Ekkor azt mondják róla, hogy csupán 10 évvel korábban kezdték bányászni. Az *Öreg-kőhányó* (1853), illetve a kérdéses helyet inkább domborzati alakulatként megnevező **Öreg-kőhányói-domb** (1864) *öreg* névrésze ’nagy’ jelentésű volt, és az *Alsó-kőhányó* későbbi *Kis-kőbánya* megnevezésével áll oppozícióban. Amikor ez utóbbi bánya megszűnt, s neve is eltűnt, az *Öreg-kőhányó* — jelentésszerkezetének megváltozása nélkül — az újabban megnyitott s ma is *Kis-kőhányó*-nak mondott bánya nevével alkotott s alkot ma is névpárt. A jelentős területi, nagyságbeli különbség a két objektum adataiból jól megállapítható. Az *öreg* névrész soha nem lehetett ’rég, régebbi’ jelentésű, ahogyan a településen más nevekben sem ilyen értelmű (vö. pl. *Öreg-forrás*, *Öreg-Ódor* stb.), e névrészt egyes térképeken mégis az ezzel a jelentéssel szinonim értelmű *ó* ’rég, régi’ melléknévvel helyettesítették: **Ó-kőbánya** (1920, 1959, 1978). A név alaprésze (*kőbánya*) is jelzi azonban, hogy a nevet a falu névközösségétől idegen személyek — térképészek, földmérők — alkották, mivel Tapolcafőn a kőbányát *kőfejtő*-nek vagy *kőhányó*-

nak mondják. A név ilyen értelmezése is reálisnak tűnhetett azonban, mivel a bányát már a 20. század elején sem művelték. Mégsem terjedt el, mert ezzel az *Öreg-kőhányó* — *Kis-kőhányó* névpár is szétbomlott volna. *Töpleri-kőhányó*-nak talán csak újabban nevezik, e névváltozat a *Töper* nevű határrész közelségére utal.

†**Öreg-kőhányói-domb** lásd *Öreg-kőhányó*.

Öreg malom lásd *Nagy malom*.

Öreg-Ódor — *Öreg-Ódor* ~ *Öreg-Úódor*, -ba. — *Ién amit szőlőlüőt vettem, am még a másik Ódorba van, az Öreg-Ódorba*. — 1774: *Nagy Odor* (L14), 1786: *Öreg és Kis Odor* Szőlő hegynek (uo.), 1803: *Öreg Ódori* ... Szőlős Birtokosoknak (L14), 1844: Járiföldre voltam az *öreg odori* kapuho kapubáánnak való fát vettem (uo.), 1872: *Öreg Odor* (uo.), 1922: *Öreg és Kis Odori* (uo.).

Az *Ódor* D-i, magasabb fekvésű és nagyobb kiterjedésű része. Korábban szőlőhegy volt, az elmúlt években nagy részét felszántották. Az *Ódor* név eredetét lásd a megfelelő szócikkben. Az *öreg* bővítményrész 'nagy' jelentésű, **Nagy-Ódor**-nak azonban csak egyszer (1774) említik. Az *Ódor* másik részét *Kis-Ódor*-nak nevezik.

Öreg utca — *Öreg ucca* ~ *Kosut ucca*. — *Az Öreg ucca lehet a legrígibb ucca, szürcsapók lakták valamikor*. — 1847: a Tapolcafaői Helységben az úgy nevezett *öreg utzában* (L11), 1853: *öregutz[ai]* Molnár [megkülönböztető névként] (L8), 1857: Molnár János *öregutcai* (L3, 1088. cs. 1525), 1864: az *Öreg utza* a helységet ketté vágva, egyiket keleti, másikat nyugotti részire osztja, és ez lehetett eredetileg a valódi Tapolcafaő ... mert többen az öregebbek közül igen állityák, hogy eleinte csak az *Öreg utzán* voltak mint egy 16 családi házak, mellyek t. i. e' helységet meg szállottak (Pesty), 1906: *Öreg-u[tca]* (Horváth 177), 1982: *léggyütt a zöreg uccába* [ti. a víz] (Molnár 218).

A falu közepétől DK-i irányban húzódó, az országút mentén épült utca. É-i része erősen kiszélesedik, házsorai a *Káposztás-kert*-et fogják közre. Valószínű, hogy a Fölszeggel együtt ez a falu legrégebben betelepült utcája, hiszen itt a legjobbak a letelepedés feltételei: víztől védett, magas helyen, dombon fekszik, közel van az ivóvizet adó Tapolca-forrásokhoz, s a Pápa–Veszprém közti országút is itt vezet. Az *Öreg utca* név előtagja azonban nem kormeghatározó szerepű — ahogy a településen más nevekben sem az —, hanem az utca méretére utal, a *Kis utca* bővítményrészéhez viszonyítva antonim jelentésű. **Kossuth utcá**-nak a második világháború után nevezték el a *Fölszeg*-gel együtt. A hivatalos nevet kevésbé használják.

Öreg utcai kertekalja — *Öreg uccaji kertekajja*, -kerték alatt vagy -kertekajján. — 1853: *Nyugoti kertallya* ~ *Nyugoti kertalatt* (L8), 1856: *Nyugoti kertallya* (T10), 1864: *Nyugoti kert allya*, szántó föld (Pesty), 1920: *Nyugoti kertalja* (T15), 1959: *Nyugoti kertalja* (T18)

Az *Öreg utca* Ny-i oldala mögött húzódó, a belterülethez tartozó háztáji kertek. A történeti forrásokban előfordul **Nyugati-kertalja** a *Keleti-kertalja*, illetve

a *Kertalja* alapváltozatokban említett dülő nevével áll oppozícióban. Az égtájak nevével alakult formákat valószínűleg csak írásbeli megnevezéseknek tarthatjuk. A ma használt név *kertek* néveleme többes számban áll — utalva a terület megosztott jellegére — ugyanúgy, mint a *Fölszegi-kertekalja*, *Kis utcai kertekalja* esetében.

Örvény — *Örviny*. — 1935: az *Örvény-tóban* feltörő víz (Jaskó 8), 1938: *Örvény-tó* (Gergely 17).

A Forrás-főtől mintegy 350 m-re fekszik, a Tapolca jobb partján. A kb. 15x15 méter területű, átlagosan egy méter mélységű kis tóban három nagyobb forrás volt, amelyek a Tapolcát táplálták. Vize a Tapolca többi forrásával egyidejűleg apadt el, az utóbbi években azonban ismét van benne víz. Nevét nem a víz örvénylő, forgó mozgásáról kaphatta, hanem arról, hogy a forrástó homokos aljáról gázbuborékokkal együtt olyan erőteljesen tört fel a víz, hogy a nagyszemű homokot állandó örvényszerű mozgásban tartotta (vö. GERGELY leírásával: „a vízzel együtt bő gázfelszállás is észlelhető, s ezeknek a forrásoknak a képe olyan, mint a gázokkal telített forrásoké”, 1938: 16). A földrajzi köznévi tulajdonnévi használata egyértelmű. **Örvény-tó**-nak senki sem mondja, ez a megnevezés a falu névadó közösségén kívül keletkezett.

†**Örvény-tó** lásd Örvény.

Őszi-delelő — *Üősz-i-dillüő, -n ~ Üősz-i-düllüő, -n*. — *A Páskomba, a Dillüő-lapná bejjebb van ojam füődiszēdērinás* [szederina 'a szeder indája', ÚMTsz.], *aszt mēg Üősz-i-dillüőnek monták, mer üősszē rövid a nap, ugyē, akkó nēm hajtot vissza a Dillüő-lapra a tēhēnēs, hanēm ot mēgdillētetēt.*

A Páskom É-i részén, az országúttól távolabb fekvő nagyobb, sík terület. Késő ősszel itt delettették a csordát, kút is volt rajta. A név földrajzi köznévi alaprészének magyarázatát lásd a *Delelő-lap* címszónál. A *düllüő* hangváltozat — a szabályos megfeleléseken túl — a *dülő* földrajzi köznévi analógiás hatását is tükrözheti.

†**Pápai-határra dülő** — 1782: a' kis Döbrésen nyilasokat birt éppen a' *Pápai határra dülőben* (L4, B. II. 97).

A Döbrés É-i fele jókora határrészen érintkezett Pápával: 1801-ben például a Tapolcától a Horgos-ér mentén, majd a Kovácsi országút K-i oldalán, a Kalapácsi-érig hánytak határhalmokat köztük (L4, B. I. 14). Valahol e határvonal szomszédságában lehetett a *Pápai-határra dülő* is.

Pápai országút — *Pápoji országút*.

A községből É felé, Pápára vezető közlekedési út.

†**Pápai útra dülő** — 1747: *A Pápai utra dülőben* (L14, B. I. 14).

A döbrési földek között említik, pontosabban azonban nem határozzák meg. A Pápára vezető országút Ny-i oldalán, Döbrés területén lehetett. Aligha azonos a mezőszegi *Országútra dülő*-vel.

Pap-föld — *Pap-fűőd, -be ~ Pap-fűődek, -fűődegbe.* — *A Pap-fűőd a lelki-pásztoroknak a fűőgye, nēmcsak a rēformátus papjé, a lutránusnak is vam, mēg a katulikusunak is vam benne.*

Kb. 40 kat. h. szántó és rét a Mogyoró-domb alatt, az Attyai út mellett. A második világháború előtt a faluban levő három nagyobb felekezet papjai használták, az egyházaikhoz tartozók lélekszámának megfelelő felosztásban. Már 1853-ban ezen a helyen volt a református lelkész földje (L8). Nincs kapcsolatban a *Pap rétje* nevű döbrési birtokkal. A **Pap-földek** többes számú formát a tábla egykori három részre való elkülönítése magyarázza. A tulajdonviszony megszűnte ellenére ma is gyakran használt, ismert név a faluban.

Pap-földek lásd Pap-föld.

Pap-rét¹ — *Pap-rít, -rídbe.* — *A Pap-rít a Pap-fűőd vígibe van, de aszt ki szokták annyi biǵelledbe.*

Néhány hold rét a Pap-föld DNY-i szélén, az Attyai út és a Kalapácsi-ér fogja közre. A második világháború előtt a *Pap-föld*-del együtt (lásd ott) a falu papjai használták. Nem azonos a Döbrésben levő *Pap rétjé*-vel. Ritkábban, csak a pontosabb helymeghatározás igényével használt megnevezés.

†**Pap-rét**² lásd Pap rétje.

†**Pap-réti-dűlő** lásd Pap rétje.

†**Pap rétje** — 1802: *Papp-rétye* (L4, B. I. 14), 1854: *Papréti dűlő* (T9), 1857: *Papréti dűlő* (T11 és L3, 1088. cs. 1525), 1906: *Pap-rít* (Horváth 176).

A térképek a Kalapács és a Döbrés-domb közti területen tüntetik fel. Nagy területű szántó és rét volt, az Attyai úttól a Bogácsig nyúlt. Arról, hogy az egyháznak birtoka lett volna itt, nem tudunk. 1857-ben csak a református tanítónak van benne kisebb táblája, a többi egyházi személy földje már a 19. század közepén is a Mogyoró-domb alatt volt (lásd pl. *Pap-föld*). A bővítményrész személynévi eredete is feltehető: 1853-ban több *Pap* nevű családot is felsorolnak a faluban (L8). Az elsődleges birtokos személyragos forma — valószínűleg a terület felszántása után — személyrag nélküli, *-i* melléknévképzős formában a *dűlő* földrajzi köznévvvel egészült ki: **Pap-réti-dűlő**. Talán erre vonatkozik HORVÁTH **Pap-rét** adata is: a szerkezetben a fentitől eltérően a birtokviszony nincs jelölve.

Páskom — *Páskom ~ Páskum, -ba.* — *A Páskom legellő vűót, most is av vűóna, de hát ajis ēgazdátlanút. Má abba a ficcēnyjés fene [fityfene] sincs, má nēm legellő, birkák vannak ám ott, mer ezeknek vannak ám birkálok.* — *A Páskom legellő vűót, odajárt valami ezēr darab marháná több, mēg valami öt-hatszáz darab disznűó is.* — 1864: *Legelő erdő*, ritka nyíres, és vén töles erdő, mely is legelőnek használtatik (Pesty), 1906: *Páskom*, erdő (Horváth 176), 1920: *Páskom* (T15), 1959: *Páskom* (T18), 1977: *Páskom* (T20), 1978: *Páskom* (MoFnT. 2: 39).

A határ D-i szélén levő kb. 100 kat. h. legelő. É felé erősen lejtő, kavicsos földek. Ritka, ligetes erdő borítja. NY-i részét *Országúti-Páskom*-nak nevezik,

egy-egy laposabb területének *Delelő-lap* és *Őszi-delelő* a neve. Már a 19. században is legelőnek használták, bár a délebbre fekvő erdők ekkor még közelebb voltak a falu belterületéhez. A PESTY adatközlőjétől említett **Legelő-erdő** név az erdei legeltetés emléke. Ennek előtagja inkább melléknévi igenévi jelentésű, a név 'legeltetésre használt erdő' értelmű. A *páskom* földrajzi köznév bővítményrész nélküli tulajdonnévi használatát az magyarázza, hogy ez volt a falu legjelentősebb, legnagyobb legelője. A szó köznévi és tulajdonnévi funkcióban egyaránt általánosan ismert (alakváltozataira és jelentésárnyalataira lásd ÚMTsz. *páskum* és NEMES 2005: 156): a falubeliek nem érzik idegen szónak, bár viszonylag kései latin jövevényszónak tarthatjuk (TESz.). BEKE a *páskom* köznévnél 'közös legelő' jelentését adja meg (1905: 35), a közeli településeken való használatára lásd még VeMFN. 2: 21. HORVÁTH a környékbeli falvakból 9 *Páskom*-ot említ (1906: 170–6), a Pápai járás településein ma is sok tucat helynév alkotóelemeként szerepel (VeMFN. 2: 353).

Páskomi-ér lásd Kalapácsi-ér.

Petőfi utca lásd Kis utca és Kanász köz.

†**Pince-szer** — 1726: a Döbresi praediumban az *Pincze Szerben* vagy on három hold földje (L10, 1498), 1748: *Pintzeszerre dűlőbe* is egy holdra való hasaszt erdő (L6, 1. sorozat, No. 69).

A régi döbrési szőlőművelés emléke. Jelenleg vannak ugyan a Döbrésen zártkertek, ahova szőlőt is telepítettek, ez azonban csak néhány évtizedes múltra tekint vissza. Régebben itt levő szőlőkről az idősebbek sem tudnak. Nyilván összefügg az ugyancsak Döbrés területén említett *Régi-szőlő-megye* névvel. A 'borospince' jelentésű *pince* szó a *szēr* 'sor' jelentésű földrajzi köznévhöz járulva eredetileg talán a Döbrés valamely dombjának oldalába bevájt pincék sorát jelölte. A fenti korábbi adat is — nyilván metonimikus névátvitellel — területet jelölt, s ez valószínűsíti, hogy azonosítható a **Pince-szerre dűlő**-vel. A *pincszer* (vö. ÉrtSz.: szőlőhegy oldalába v. lábánál épített [boros] pincék sora, pincesor, ehhez lásd még NEMES 2005: 157; az ÚMTsz. viszont épületnévként közli: 'a préház és a pince megnevezése') köznévként ma is ismert a vidéken, sőt HORVÁTH tulajdonnévként is közli (1906: 173 *Pincszēr*) az egyik közeli faluból.

†**Pince-szerre dűlő** lásd Pince-szer.

Pityer-domb — *Pityēr-domb, -on.* — *Sok ott a bubos pityēr, azjēr asztán csak Pityēr-domb.*

Kisebb domb a Páskom É-i részén, közel a Csárdához és az országúthoz. A nyugat-dunántúli tájnyelvben *pityēr*-nek nevezett búbos pacsirta madár nevéből alakult (vö. MNyA. 632, ÚMTsz. és KISS J. 1984: 231–4). Az ÚMLex. szerint a búbos pacsirta főleg lakóházak és országutak mentén fordul elő nagy számban, valószínű, hogy az úthoz közel fekvő dombon is különösen sokat lehet látni. A vidéken másutt is szerepel helynevekben: HORVÁTH két *Pityērdomb*-ot és egy *Pityērmezző*-t említ a környező falvakból (1906: 174–7), ugyanezeket BEKE is

felsorolja (1905: 48–50). A Pápai járás településein ma tucatnyi *Pityer-domb*-ot és ugyanennyi további, a madár nevét viselő helynevet találunk (VeMFN. 2: 355).

Pozdomáris — *Pozdomáris, Pozdomárisba*. — *A Pozdomáris a házhó tartozik, ojiknak még vam mjég öt-hatszáz öl is a Pozdomárisba. Az jértű az utik huzuódik, itt a kerték alatt.*

A Kis utcai kertekalja és a Fölszegi-kertekalja ÉK-i szélén hosszú, keskeny sávban húzódó terület. A belterülethez számítják, a házakhoz tartozó kertek alsó része. A *pozdomális*-t HORVÁTH közszóként is megadja, 'kertpótlék (föld)' jelentéssel (1906: 108), földrajzi köznévként ma is szerepel a Pápai járásban (VeMFN. 2: 21), az ÚMTsz. a Kemenesaljáról közli 'belterületen fekvő szántóföld, kertalja' értelemben. Egykori közszói szerepét valószínűsíti, hogy egy viszonylag kisebb területen, Veszprém és Vas megyében mintegy három tucat névben szerepel (VeMFN. 2: 356, 3: 384, 4: 675, VMFN. 762), a magyar nyelvterület többi részéről viszont nem tudom adatolni. A latinból származó szó, illetve név bizonyára a térképek, hivatalos iratok jelölése alapján terjedt el (vö. *Páskom*). Eredeti latin alakja *postdomalis* (ti. locus) lehetett, 'a ház mögötti (ti. hely)' jelentésben. A latin *domus* 'ház' *domalis* melléknévi alakjához (ehhez lásd BARTAL 1901: 225) járult hozzá a *post* prepozíció.¹ Ez az alak a népnyelvben csekély változáson ment át: a *-sztd-* hangkapcsolat *-zd-* ejtése teljesen szabályos (a *t* kiesése és az *sz* zöngésülése következtében), az *l ~ r* megfelelésre pedig számos példát ismerünk (IMRE 1971: 256, HORVÁTH 1906: 14). A környékbeli falvakban a 20. század elején 3 esetben *l*-es egyszer pedig *r*-es formában fordult elő tulajdonnévként (HORVÁTH i. m. 170–7), a járás települései közül nyolc helyen ma is ismernek ilyen nevet (VeMFN. 2: 356).

Prófunt-Haraszt lásd Haraszt.

Puhinger-föld lásd Puhingeri-Nyolcas.

Puhingeri-Nyolcas — *Puhingéri-Nyócas, -Nyócazsba ~ Puhingér-föd ~ Puhingér-füöd, -be*. — *A Nyócazsba van, a Puhingér-malomná, ahho tartozott, valami nyóc hót föld, a mónár használta.*

Az Alsó-Nyolcasban levő kisebb tag, a Puhinger-malomhoz tartozott. A *Puhingeri-Nyolcas* bővítményrészének *-i* képzős formája jelzi, hogy a név nem annyira a családnévvel áll kapcsolatban, hanem inkább a malom szomszédságára, az ahhoz való tartozásra utal. A *Nyolcas* név eredetét lásd a megfelelő szócikkben. Bár a falubeliek a széles körben ismert *Nyolcas* részének tekintik, e névrészhez mégis a 'nyolc hold területű (föld)' képzetet társítják. A **Puhinger-föld** (*Puhinger* változatára lásd a *Puhinger-malom* szócikkét) megnevezésben a *föld* földrajzi köznévhöz viszont a családnév járul, s közvetlenül a birtoklás tényét fejezi ki. Mindkét névváltozatot ritkán használják.

¹ Köszönöm kedves kollégámnak, Szentgyörgyi Rudolfnak a latin alak meghatározásában nyújtott segítségét.

Puhinger-malom — *Puhingër-malom* ~ *Pujinger-malom* ~ *Zavari-malom*. — *A Zavari-malmot utób még a Pujingër vëttë fő béllédbe*. — 1718/1817: Külü Rétre az Igari földön a' Tapolca mellett a' *nyolczas malom* helyen (L11), 1811: az úgy nevezett *Zavari Kallóig* (L4, B. II. 81), 1936: *Zavari-malom* (Horváth-Tóth 163), 1959: *Zavari-malom* (Gerő-Sedlmayr 117), 1977: *Zavari-malom* (T19), 1978: *Zavarimalom* (MoFnT. 2: 36).

A Tapolcán a hatodik, Tapolcafő határában az utolsó malom. Történetéről keveset tudunk, viszonylag ritkán említik. Mivel a falu É-i szélén épült, néha a szomszédos Igalhoz, majd Pápához tartozónak mondják. 1951-ig örölt, ma erősen romos épület. **Nyolcas malom**-ként csak egyetlen forrásban (1718) szerepel. A név a malomépités régi sajátosságát tükrözi. A teljesítmény fokozására a malmokra több, gyakran 5-10 alulcsapó vízkereket is felszereltek, egymás mögé elhelyezve őket. Ilyen többkerekű malmokat figyelhetünk meg a Pápát ábrázoló 16–17. századbéli metszeteken (HEITLER 1969: 6). A pápai vár 1694. évi leírásában olvashatjuk a következőket: „Az Város Tizes nevü kapuia előtt vagy az Urasághnak egy Malma, melyen tíz kerék vagy, melynek nyolcza gabonát öröl, ketei pedig kállo törő” (i. m. 5). Ezt a malmot a városban ma is *Tizes-malom*-nak nevezik (VeMFN. 2: 130). Hasonló szemlélet nyilvánul meg a még működő pápai *Hatkerekű-malom* nevében (i. m. 147). A *Nyolcas malom* megnevezést ma már nem ismerik, de metonimikus névátvitel eredményeként megmaradt a szomszédos *Nyolcas* dűlőnévben (lásd ott). Régebben szűrposztót készítő kálómalom volt, hozzá tartozhatott a *Kalló-rét*. A *Zavari* bővítményrész a **Zavari-kalló** (1811), majd a **Zavari-malom** (1936, 1959, 1978) nevekben fordul elő. A faluban családnévi eredetűnek gondolják: valószínűleg csak azért, mert az ismeretlenül hangzó szóval alakult megnevezés így jól beillik a malmok nevei közé (vö. a *Kutrovác-malom*, *Merétey-malom* személynévi előtagjával, illetve a *Puhinger-malom* névváltozattal). A magyarázat lehetőségét nem zárhatjuk ki, az egykori Pozsony vármegyében van *Zavar* nevű község (LIPSZKY, REP. 755), s ismerünk ebből származó *Zavari* családnévet is (RMCsSz.). A családnévi eredet ellen szólna viszont az a rendszertani tényező, hogy a tapolcafői malmok nevei között a 19. század elején még nem jelenik meg ez a névtípus. Ugyanakkor kizáró tényezőnek ezt mégsem nevezhetjük, mivel a környező községekből (pl. Kup-ról) viszont már a 18. században ismerünk ilyen típusú malomneveket. Mindemellett az sem lehetetlen azonban, hogy a bővítményrész köznévi eredetű. A *zavar* szót 'zavaros víz', illetve 'a vizet zavarossá tevő iszap, szenny' jelentésben közli a MTsz. és az ÚMTsz. Ilyen értelemben a faluban ma nem használják ugyan, de az sem bizonyítható, hogy régebben ne fordult volna elő. A névadás alapja ebben az esetben az lehetett volna, hogy a több méter magas zsilipről a vi-zes kerék alá lezúduló víztömeg felkavarta, felzavarta a patak medrében a hordalékot. A *Puhinger-malom* elnevezés a malmot utoljára bérlő molnármester családnévből alakult *Pujinger*- változata a *h* hiátustöltő hangként való felfogását és

j-vel való helyettesítését jelzi (vö. BEKE 1905: 11, HORVÁTH 1906: 11, IMRE 1971: 260).

Puhinger-rét — *Puhingër-rít ~ Nyócasi-rít, -rídbe.*

A Tapolca mellett fekvő kis rét az Alsó-Nyolcasban a *Puhinger-Nyolcas* mellett. A *Nyolcasi-rét* bővítményrésze a *Nyolcas* dülő nevéből alakult (lásd ott). A *Puhinger* család a rét és a hozzá közel fekvő malom utolsó birtokosa volt. Ritkán említett nevek.

†**Püspöki malom** lásd Püspök malom.

Püspök malom — *Püspök malom ~ Simaházi malom.* — A *Püspök malom* még a *veszprémi püspökié* vuót valamikor. — 1573: *Molendini de Symahaza* (L15, 3. 185 és VHL. 344), 1681/1773: *Simaházy Malmot* (L11), 1764: a régi *Szűr Kallónak* által ellenében (uo.), 1860: a *simaházi malomnál* (Rómer 166), 1864: [Simaházán] van a mltsgos Győri püspökségnek egy kétkerekű vízimalma a' Tapolcza folyó keleti partján ... a *Püspöki malom* — *Külü* — nevet visel, mivel szűrposztó kalló volt (Pesty).

Simaházán, a Tapolca jobb partján álló egykori malomépület. A harmadik malom volt a Tapolcán. 1481-ben említik először: „ac vno *molendino* Intra metas eiusdem possessionis *Symonhaza*” (TELEKI 12: 184). 1531-ben Bakics Pálnak van itt malma (PÁKAY 1942: 135). 1573-ban mint kétkerekű, szürke posztót készítő kallót évi 40 köből árendáért bérbe adják. 1623-ban a győri püspökség tulajdonaként írják össze (L15, 7. 375). 1815-ben „némelly Pápai csapok ... megyebeli Simahazi Pusztában a Tapolcza Vizenn aliter T. Győri Káptalannak *Kallóját*, haszonbérbe birják” (L11). Lisztmalommá alakításának idejéről nem tudunk. Az államosítás után már nem örölt.

Az elsőnek adatolható *Simaházi malom* (?1573, 1681/1773, 1860) névváltozat is jelzi, hogy Simaházán jó ideig az egyetlen malom volt: ezért lehetett megjelölni a település nevével. Az *Új kalló* felépítése után (lásd ott) **Régi (szűr)-kalló**-nak nevezték. A PESTYtől említett **Külü**-t (amely a *kölyű*, illetve a *kalló* népnyelvi változata; lásd a *Barát-kert* szócikkében) tulajdonnévnek tekintve arra gondolhatunk, hogy talán ez működött legtovább kallómalomként a tapolcai malmok közül (a többi kalló adatai megengedik ezt a feltevést; vö. *Kis malom*, *Merétey-malom*, *Kutrovác-malom*). Ez esetleg magyarázza a puszta köznév tulajdonnévi használatát. A malomnak a győri püspökséghez való tartozását tükrözi a **Püspöki malom** megnevezés, amely ma *Püspök malom* formában használatos: a név szerkezetileg beilleszkedett abba az újabb, a 20. században általánosan elterjedt helynévtípusba, amely az alaprészhez a tulajdonos nevét képző nélkül kapcsolja hozzá.

†**Rábanó-malom** lásd Kutrovác-malom.

Radics-rét — *Radics-rít, -rídbe.* — A *Radics-rít* a *Hanthányásná* van, a *Telep* alatt, ojam fakadikos, vizenyűös rít, a *Radicsjékié* vuót.

Néhány hold mélyebben fekvő rét a Kalapácsi-értől K-re. A termelőszoövet-kezet szervezése előtt a mellette levő szántókkal együtt a Radics családé volt. A birtoklás megszűnte ellenére ma is ismert, használt név.

†**Régi-mészégető-hegy** lásd Alsó-kőhányó.

†**Régi-szőlő-megye** — 1733: Az földek penig nevezet szerent így vannak az *Regi Szőlő megyének* az végiben (L10, 1503).

A Döbrés valamely — pontosabban meg nem határozható — részét jelölte. Ugyanúgy a döbrési szőlőművelés emléke, mint a *Pince-szer* (lásd ott). A *megye* földrajzi köznév a helynévben bizonyára 'a szántóföldeket egymástól elválasztó barázda', illetve 'birtokhatárt képező kerítés élősövényből, fasorból' jelentésben szerepel (vö. VeMFN. 2: 20, ehhez lásd még NEMES 2005: 136 és ÚMTsz.). A név tagolása nem világos: a *régi* felfogható a *szőlőmegye* jelöletlen birtokos szerkezet jelzőjének, de a birtokos jelzői szerepű *szőlő* minőségjelzőjének is. A *régi* azonban esetleg arra is utalhat, hogy már a név lejegyzésekor sem igen termeltek szőlőt Döbrés területén: a későbbi időkből nem is találunk erre utaló helynevet a határrészen.

†**Régi szürkalló** lásd Püspök malom.

Rekesz — *Rëkesz, Rëkezbe ~ Rëkeszt, Rëkezbe ~ Rëkeszti-lap, -on.* — *A Rëkeszti-lap lapos, erdűös rísz, fojik itt ëty kis jër is. Kjéd domp köszt van, rígën álatokat rëkesztëttek oda, túsikjévëë is körű vut keritvë.* — 1769: a *rekeszten* vagy on fël nyilas minden onus nélkül (L11), 1853: *Rekesz* fölött (L8).

A Legréti-domb és az Őszi-delelő közti szűk völgy, amelyen egy időszakos ér folyik végig. A Töper D-i részétől hosszú sávban nyúlik a Páskom területére. Ritka, ligetes erdővel borított legelő. A név az állattartással kapcsolatos *rekesz* földrajzi köznévből vált helynévvé. A *rekesz* a régiségben és a tájnyelvben gyakran szerepel '(kerítéssel, korláttal) elkülönített, elzárt hely' jelentésben (CzF., Ballagi, Tsz., TESz.). Több forrás ezen túl az 'állatok, számára elkerített hely' jelentéssel is kiegészíti (CzF., Ballagi, Tsz.). A fentiekhez kapcsolható még a szónak a 'sövénykerítés', illetve 'vesszőből font kerítés' jelentése is (MTsz., SzamSz., NEMES 2005: 161, ÚMTsz.). Tapolcafőről 'tüskekerítéssel körülvett állatlegelő'-ként említik (VeMFN. 2: 21). A név által jelölt terület környékén ma is legelőket találunk (vö. *Páskom*), s nem tudunk arról, hogy a kavicsos talajú bokros-fás területet valaha másra is használták volna. Az 1769-es adatból arra következtethetünk, hogy a legelőnek ezt a részét nem közösen használták a falubeliek — talán mert itt, a víz mentén nőtt a legjobb fű —, hanem felosztották egymás között. Az egyes részeket pedig valamilyen módon különválasztották: talán ennek emlékét láthatjuk az idős adatközlőtől származó fenti szövegben. A ***Rekeszt*** névváltozat *t*-je főnévképző lehet: a köznév ilyen variánsát a MTsz., a SzamSz. és az ÚMTsz. is megadja, s a szó legkorábbi adata is ilyen alakú (TESz.). Az alaprénvből *-i* képzővel létrehozott nevek: a *Rekeszti-kút*, *Rekeszti-lap*, *Rekeszti út* bővítményrésze csak *t*-vel bővült formában adatolható. A ***Re-***

keszti-lap név a *lap* 'mélyen fekvő, lapos földterület' értelmű földrajzi köznév felhasználásával, térszinformaként jelöli meg a helyet.

Rekeszt lásd Rekesz.

Rekeszti-kút — *Rēkeszti-kut.* — *De mĭég mĭjen juó viz vuót abba, a dúgosok mindig onnaj hoszták a vizet.*

A Rekesz D-i részén levő kis forrás. Vize kanyargós árokban jut el a Sédi-érbe. A név helymeghatározó szerepű előtagja a *Rekesz* név *Rekeszt* alakváltozatából alakult. Ritkán használt megnevezés.

Rekeszti-lap lásd Rekesz.

†**Rekeszti út** — 1905: *Rekeszti ut* [az első szótag nyílt *e*-je nyomdahiba lehet] (Beke 49), 1906: *Rēkeszti ut* (Horváth 176).

Nem lokalizálható pontosan, bizonyára a *Rekesz* mellett húzódó dűlőutat jelölhette. A név bővítményrésze a *Rekesz* alakváltozatából, a *Rekeszt*-ből alakult. Élő név lehetett, mert két élőnyelvi gyűjtésen alapuló nyelvjárási monográfiában fordul elő.

†**Rétekre dűlő** — 1612/1801: *Rétekre Dülőben* négy Hold (L4, B. I. 14).

Döbrés területén volt, pontosabban nem lokalizálható. Tulajdonnévnek gondolhatjuk, mivel az általános jelentésű és használatú *rét* és *dűlő* földrajzi köznevek csak abban az esetben lehettek alkalmasak pontos helymeghatározásra, ha az összetételükből alakult név egyértelműen azonosított.

†**Rókalyuk** lásd Barlang.

†**Rövid** lásd Rövid-kőhányó.

†**Rövid-dűlő** lásd Rövid-kőhányó.

Rövid-kőhányó — *Rövit-kühányó, -n.* — 1853: *Rövid kőhányó* (L8), 1856: *Rövid* (T10), 1857: *Rövid dülő* (T11 és L3, 1088, cs. 1525), 1864: *Rövid kőhányó dülő*, nevét vette az ott lévő kőhányóról, mely bánya egész Pápa városát és a vidéket jó épületi kövekkel látta el, melléke szántóföldnek használtatik (Pesty), 1920: *Rövid dülő* (T15), 1959: *Rövid dülő* (T18), 1978: *Rövid dülő* (T20).

A Nagyteveli út D-i oldala mentén, azzal párhuzamosan, keskeny sávban húzódó szántó. Területe kb. 10-15 kat. h. D-en az Öreg-kőhányó határolja. 1857-ben 40 nagyjából egyenlő részre volt felosztva (L3, 1088. cs. 1525), azaz egy-egy parcellája 5-600 négyszögöl területű lehetett. Emiatt a dűlőt keresztirányban kellett felszántani, nagyon rövid, 50-60 öl hosszúságú parcellákat kialakítva benne. Erre utal a korábbi **Rövid-dűlő** (1857, 1920, 1959, 1978) megnevezés. Az 1856-ból való **Rövid** inkább csak alkalmi jellegű elliptikus forma lehetett. A ma is használatos *Rövid-kőhányó* (1853) két név keveredéséből jött létre: a szomszédos *Öreg-kőhányó* nevének alaprésze névátvitellel a dűlő megnevezőjévé vált (a *kőhányó* ilyen használatára lásd pl. *Haraszti-kőhányó*, *Szélhosszi-kőhányó*). Ehhez bővítményrészként — ugyanúgy, mint a fenti két név esetében — az eredeti *Rövid-dűlő* név előtagját kapcsolták hozzá. A név mindig a dűlő megnevezéseként fordul elő, soha nem jelölte magát a kőhányót. PESTY adatközlője talán

csak az egyértelmű megjelölés miatt, alkalmilag kapcsolta hozzá a művelési jel-
leget kifejező *dülő* földrajzi köznevet: **Rövid-kőhányó-dülő** (1864). A dülőnevet
sokan ismerik a faluban.

†**Rövid-kőhányó-dülő** lásd Rövid-kőhányó.

†**Sás vize** — 1632/1820: [a tapolcafőiek] határukat egész a' Fekete Motsola
ere nyugot felé folyó *sásvize* nevű ágáig követelték kiterjeszteni (L11).

A Fekete-Mocsolya ere bal oldali kis mellékfolyóját jelölte, a pápakovácsi és
döbrönte határok közelében. A nevet sem Tapolcafőn, sem a szomszédos fal-
vakban nem ismerik. A vízfolyásnak ma nincs önálló megnevezése. A *sás* jelen-
tése: 'az a terület, ahol ez a növény sűrű tömegben tenyészik a növényzettel
együtt' (ÉrtSz., NEMES 2005: 167).

Savanyú Jóska barlangja lásd Barlang.

†**Sebők sédje** lásd Séd¹.

†**Sebők sédjére dülő** lásd Sédi-dülő.

Séd¹ — *Síd ~ Séd ~ Sidi-jér.* — *A Sídbe csak akkúó vam viz, mikor szēzonnya
van neki.* — 1382/1793: penes fluentem *Csurgó Ér* nominatum ~ *Csorgo ér* (L10,
1467), 1618/1817: *Csurgó Ér* (L11), 1682/1817: *Csorgó ér* (L11), 1699/1794:
Csorgo éren (L11), 1750: a Jári legh réthnek fölső végighe az *Ér folyáson* ~ a
Jári legh réthnek mellyékén az *Nagy-Tevely Ér* széle (L10, 1519), 1818: [a
Nagytevel és Tapolcafő között] választó Határ jelül tartott *Csurgó Ér* (L4, B. III.
104), 1824: Tapolcafő és Ivántzháza között a *Sebők Sédje* az ő csavarulatjaival
természetes Választó Határu szolgálna (L4, B. III. 159), 1846: *Sed ere* (T6),
1847: *Sebők Sédjének* keleti partján, *Zsebők Séd* partjánál (L4, C. IV. 120),
1857: *Jári B[ach]* (T11), 1864: az úgy nevezett *Séd*, melly a Tapolcafői határt az
A. Teveli és N. Teveli határoktól el választja ~ *Sédre dülő*, nevét vette az ott
lévő kis *sédről* (Pesty), 1880: *Jári p[atak]* (T13), 1935: *Jári patak* (Jaskó 14),
1938: *Jári patak* (Gergely 19), 1943: A Bakonyérnek kis mellékfolyása a *Jári-
patak*, amely Járiföldpuszta körül 258 m szinten eredve a Tevelhegy É-i és D-i
oldaláról gyűjti össze a vizét ... Keskeny medre csak tavasszal és nagyobb eső-
zésekkor telik meg, egyébként majdnem egészen száraz (Bodnár 27), 1943: *Jári
p[atak]* (T17), 1972: *Jári-p[atak]* (MoRég. 4: 237), 1977: *Jári-p[atak]* (T19),
1978: *Jári-patak* (MoFnT. 2: 39).

Bakonyjákó É-i részén, Járiföldön ered. Jórészt mellette húzódik Tapolcafő
ÉK-i határa. Pápa területén ömlik a Bakonyérbe. Vízhozamára ma is igaz, amit
BOGNÁR 1943-ban mondott róla (lásd a történeti adatoknál). KIS ISTVÁN (1908:
165) és BOGNÁR (1943: 27) megalapozatlanul azonosítják egy 1441. évi határle-
írás *Cser-patak* nevű folyójával.

A ma már nem ismert legrégebből adatolható névváltozat, a **Csorgó-ér**
(1382/1793, 1618/1817, 1682/1817, 1699/1794, *Csurgó-ér*-ként: 1382/1793,
1818) bővítményrésze ősi hangutánzó töből származik (TESz., MSzFgrE.), és
arra emlékeztet, hogy a gyors folyású ér csobogó hangot adhatott. KÁLMÁN BÉ-

LA idéz hasonló formákat a meredekebb esésű, köves patakok neveként (1973: 133). A *Séd* esése valóban jóval nagyobb (6,6 m kilométerenként), mint a közeli folyóké: a Tapolcáé pl. csupán 1,84 m kilométerenként (HEITLER 1969: 4). Az *Ér-folyás* (1750) talán csak alkalmi megnevezés, a *Nagyteveli-ér* (1750) Nagytevel község szomszédságára utal. A *Sebők sédje* (1824, 1847) és a *Zsebők-séd* (1847) az adászteveliek részéről történt határjárásokban szerepel, a tapolcafőlek talán kevésbé gyakran használták ezeket a megnevezéseket. A név bizonyára a *Sebestyén* keresztnév *Sebők* ~ *Sebő* ~ *Zsebő* becéző formájából alakult (vö. CzF.). Adásztevelen ma is *Sebő-séd* a neve, ezt a nevet Pesty adatközlője azonban a patak gyors folyásával magyarázza: „nagyobb esőzések alkalmával megszokott a Bakony hegyes részeiről leömlött víz által áradni és hamar elszokott futva folyni, innen neveztetett el sebős sédnek” (VeMFN. 2: 181). A forrás helyére utaló *Jári-patak* (a Bakonyjákóhoz tartozó, egykor önálló Jár településhez lásd VHL. 206) megnevezés a kataszteri felmérések során tűnik fel először (1857), és később is csak írásbeli névként fordul elő (1935, 1938, 1943, 1972, 1977, 1978). A tapolcafőiek megértik, azonosítani tudják, de senkitől nem hallottam így említeni a patakot. A ma általánosan használt *Séd* megnevezés a faluban ma is ismert *séd* ’keves vízű, időnként kiszáradó természetes vízfolyás’ földrajzi köznévből bővítményrész nélkül vált tulajdonnévvé (a földrajzi köznévalak- és jelentésváltozataira lásd ÚMTsz., NEMES 2005: 167, VeMFN. 2: 21). Tulajdonnévi szerepe kétségtelen, mert egyértelműen azonosít: határozottan megkülönböztetik a falu DK-i határán folyó *Ér*-től. A történeti források közül csak PESTY adatközlője említi, egy alkalommal talán köznévi jelleggel (lásd a második idézett adatát). A *Sédre dülő* előfordulásai alapján (lásd ott) azonban valószínűnek tarthatjuk, hogy már több száz éve funkcionál tulajdonnévként. A *séd* köznévi jelentésének fokozatos háttérbe szorulásával magyarázható a *Sédi-ér* névváltozat megjelenése. Az aktív névalkotó szerepű *ér* ’kisebb vízfolyás’ földrajzi köznevet — a helynév + -i típusú bővítményrészt tartalmazó víznevek mintájára — a *sédi* képzős formával kapcsolták össze. A *séd* helynevek alkotóelemeként a környéken rendkívül gyakori, a Pápai járásban több tucat belőle alakult helynevet ismerünk (VeMFN. 2: 364).

†*Séd*² lásd *Sédi-dülő*.

Sédi-dülő — *Sídi-dülő* ~ *Sídre dülő*, -be. — 1646: in *Sédre dülőben* (L10, 1476), 1699/1794: *Csorgó érre dülőben* (L11), 1722: a *Sédre dülőben* két holdat (uo.), 1737: az *Sédre Dülőben* ~ az *Sédre jaro*ban ~ az *Sédre járó Dülőnek* a Végiben (L6, 1. sorozat, No. 56), 1748: az *Sédre dülőben* ~ *Sebők Sedjére dülőben* (uo.), 1799: a *Sédre dülőben* (L 11), 1853: *Séd* (L8), 1854: *Sédre jaro* ~ *Mező Szegi sedre jaro* (T8), 1857: *Sédre dülő* (T11), 1864: *Sédre dülő*, nevét vette az ott lévő kis sédről ... szántó földnek használtatik ~ *Mezőszegi séd*, szántó föld (Pesty), 1905: *Sídréd[ülő]* (Beke 49), 1906: *Sídréd[ülő]* (Horváth 176), 1920: *Sédre dülő* ~ *Mezőszegi Sédre dülő* (T15), 1920: *Sédre dülő* (L14), 1959: *Mező-*

szegi sédre dűlő ~ *Mezőségi sédre dűlő* (T18), 1972: *Mezőszegi Sédre-dűlő* (MoRég. 4: 237), 1978: *Mezőszegi sédre dűlő* (T20).

Kb. 80 kat. h. szántó és rét az adászteveli határszélen, a Séd patak Ny-i oldalán. Két nagyobb táblából áll (*Alsó-Séd, Felső-Séd*), amelyeket a Teveli út választ el. Alig észrevehetően ÉK felé, a patak irányában lejt.

Bár a terület megnevezésében lényegében azonos szemlélet nyilvánul meg, a források mégis meglehetősen sok névváltozatát említik. Alapformának a **Sédre dűlő** (1646, 1722, 1737, 1748, 1799, 1857, 1864, 1905, 1906, 1920, 1935) nevet tarthatjuk. A patak többféle megnevezésével (lásd *Séd*¹) magyarázható, hogy róla a mellette levő földeket is **Csorgó-érre dűlő**-nek (1699/1794), illetve **Sebők sédjére dűlő**-nek (1748: névváltozatként) mondják. A fenti nevekben képviselt nyelvtani szerkezet azonban napjainkra háttérbe szorult, az egész névkincsre inkább jellemző *Sédi-dűlő* típussal szemben. A 19. század közepén tűnik fel a dűlő megnevezéseként a **Séd** (1853, 1864: *Mezőszegi-Séd*, vö. *Alsó-Séd, Felső-Séd*), amely aligha elliptikus úton keletkezhetett, hanem inkább a folyónévből közvetlenül metonimikus névátvitellel alakulhatott. A *Sédi-dűlő* talán ebből a területjelölő értelmű *Séd*-ből keletkezett a *dűlő* földrajzi köznévvvel és *-i* melléknévképzővel kiegészülve, de alapjaként szóba jöhet a *Séd* folyónévvvel alkotott szintagmatikus összetétel is. Szemantikai tartalma azonban a keletkezés módjától függetlenül mindenképpen 'a Séd mellett fekvő dűlő'. A *dűlő* névrész mellett a névben feltűnik a bizonyos értelemben szinonim jelentésű *járó* is: **Sédre járó** (1737, 1854), sőt a két forma keveredésével **Sédre járó dűlő** (1737) névváltozat is létrejött. A 19. század közepétől a hivatalos gyakorlatban a névhez általában a falu-, illetve határrészre utaló *mezőszegi* névelemet is hozzáfűggesztették, így jöttek létre a korábban már előforduló nevekből a **Mezőszegi Sédre járó** (1854), **Mezőszegi-Séd** (1864), **Mezőszegi Sédre dűlő** (1920, 1959, 1972, 1978) névváltozatok. Ezek nemcsak a *Sédi-dűlő* szinonimájaként szerepeltek, hanem néha a *Felső-Séd*-et jelölték így, az *Alsó-Séd*-et ilyenkor egyszerűen *Sédre dűlő*-nek mondják (1864, 1920). Az egyetlen térképen (1959) előforduló **Mezőségi Sédre dűlő** bizonyára a térképészek „értelmesítő” törekvésének köszönheti létét.

Sédi-ér lásd *Séd*¹.

†**Sédi út** — 1853: *Sédi ut* (L8).

A *Sédi-dűlő*t és a Faggyast elválasztó dűlőutat nevezték így. A *Sédi út* bővítőnévrésze közvetlenül nem a *Séd*¹ folyónévre utal, hanem az út mellett húzódó *Sédi-dűlő* ugyancsak 1853-ban említett *Séd*² névével azonos.

Sédre dűlő lásd *Sédi-dűlő*.

†**Sédre járó** lásd *Sédi-dűlő*.

†**Sédre járó dűlő** lásd *Sédi-dűlő*.

†**Simaház** lásd *Simaháza*.

Simaháza — *Simaháza*, *-házra* vagy *-házára*, *-házán*, *-házrú* vagy *-házárú*, *-házi*. — *A Simaháza major vutót, ot lakot valami tiszt-tizénöcs cseljéd, kocsis,*

még a bírészgazda is ot lakott, grúófi határ vuót, a pápaji grúófié vuót. — 1458: Andrea Bor de Symonhaza (HOKl. 423), 1466: Poss. Symonhaza (Cs. 3: 250), 1481: Bartholomeo Simonhazy dicti de eadem Symonhaza (Teleki 12: 181), 1481: Poss. Symonhaza (Cs. 3: 250), 1488: Simahaza (uo.), 1531: Symonhaz (Pákay 135), 1545: Symonhaza (uo.), 1575: Symahaza ~ Michaelis Simahazy (L15, 3. 309), 1587: in territorio possessionis Symahaza (L21 28: 54), 1592> 1674/1733: Simahaza (L21 28: 55a), 1612: in possessione Simahaza (L15, 6. 782), 1625: Nobilis Praedialis Possessionis Simahaza (L18, Capsa N. f. I. nr. 3), 1635: Simahazan (L19, Th. XXVIII. nr. 3940), 1643: Simonháza (L5, I. 25), 1646: Simahaza (L10, 1476), 1667: az Simahazi földrül (L10, 1482), 1726: Simahazarul (L10, 1495), 1732: Simahaza (Mikoviny), 1748: Simaházán, Simaházon (L6, I. sorozat, No. 69), 1750: Simon házy Puszta eránt bővebb információját el várom (L10, 1518), 1768: Simaháza (L1, 27. cs. Capsa 62. No. 27), 1797: Simaháza (T3), 1806: Simaháza (Lipszky, Mappa), 1808: Simaháza vel Simonyháza (Lipszky, Rep.), 1828: Simaháza, praedium et diverticulum (Nagy L. 437), 1846: Simaház (T6), 19. sz. közepe: Simaház P[usztá] (T7), 1851: Simaháza (Fényes 1851: 4: 28), 1858: Simaháza (Hornyánsky 334), 1858: Simaház P[usztá] (T12), 1864: Simaházi pusztá ~ Simaházpusztá (Pesty): 1877: Simaháza (Hnt.), 1880: Simaháza (T13), 1893: Simaháza (Hnt.), 1898: Simaháza (Hnt.), 1900: Simaháza (Hnt.), 1905: Simaházo (Beke 45), 1906: Simaházo (Horváth 170), 1907: Simaháza (Hnt.), 1910 k.: Simaháza (T14), 1921: Horgos mjr. (T16), 1926: Simaházapusztá (Hnt.), 1933: Simaházapusztá (Hnt.), 1943: Horgas-mjr. (T17), 1941: Simaházapusztá (Hnt.), 1956: Simaházapusztá (Hnt.), 1972: Horgos-mjr. ~ Simaháza (MoRég. 4: 237).

A Tapolca patak K-i partján levő, Döbréssel és Mezőszezzel szomszédos falu volt. Már a 15. században azokkal együtt írják össze, minthogy mindhárom helyen a győri püspöknek hadiszolgálatlaltartozó egyházi nemesek éltek. CSÁNKI 1458 és 1481 között négy ilyen családot is említ innen (Cs. 3: 265, 268, 286). 1488-ban 40 lakosa volt (BOGNÁR 1943: 60). 1481-ben már áll a *Simaházi malom* (lásd ott). 1512-ben a győri püspök egyházi nemeseinek 12 portája van itt (PÁKAY 1942: 135). 1545-ben, Székesfehérvár török ostroma után pusztaként írják össze, 1573-tól azonban ismét népes hely (L15, 3. 185), 1577-ben négy nemesi család lakja (VHL. 344). A 17. század közepéig török hódoltság alatt van. Lakói tized ellenében Döbrés földjeit is művelik (uo.). Birtokosai között a pusztává lett Döbrés, valamint Adásztevel nemeseit is megtaláljuk (L18, Capsa N. f. I. nr. 4). A 17. századi összeírások a korábbival azonos jogállású helynek tüntetik fel (VHL. 344). A század közepén újabb malmot építenek a Tapolcán (lásd *Merétey-malom*), ugyanekkor említik először halastavát is (lásd *Simaházi-halastó*). A folyóvíz tehát nagyon fontos szerepet játszott a település életében. Birtokosai még a 19. század közepén is a győri püspök és káptalan, valamint különböző adászteveli nemesi családok (L4, C. IV. 120). PESTY adatközlője szerint a pusztá

jó részét a gróf Eszterházy család bérli (i. m.). NAGY LAJOS 6 házát és 49 lakosát említi (1828: 437). 1909-ben már 102-en lakják (Schematizmus 86), 1944-ben 81 lakosa van (Hnt.). Az 1854. évi kataszteri felméréskor Adásztevel határában önálló pusztaként veszik fel (T8), később a helységnévtárak nagy része is oda tartozónak mondja (1898, 1900, 1907, 1926, 1933, 1937, 1944). Két esetben Pápa külterületeként említik (Hnt. 1877, 1893). 1955-ben csatolták Tapolcafőhöz (VHL. 369), 1956-ban mint ennek külterületi lakott helye szerepel (Hnt.). A későbbiekben a helységnévtárakban nem fordul elő, mivel Tapolcafővel teljesen egybeépült. *Simaháza* lakott területe azon a helyen lehetett már a 15. században is, ahol ma van: Mezőszegtől É-ra, az országút és a Tapolca vize, az egykori halastó medre között. A fent idézett írott források adatait erősíti meg a régészeti leletek alapján a MoRég. is (4: 238). A településhez tartozó földek az országúttól hosszú sávban nyúltak K felé, egészen a Séd patakig, itt az Adásztevelhez tartozó Iváncháza dűlőivel találkoztak. D-ről Mezőszeggel, É-ról a Pápa területébe beolvadt Igal pusztával volt határos (L4, B. III. 159, PESTY). Egykori szántói, rétjei ma is Adásztevelhez tartoznak, mélyen beékelődve Tapolcafő határába.

A *-háza*, *-laka*, *-falva* stb. végű településnevek, amelyeknek első tagja a birtokos neve volt, a 13. század elejétől fogva bukkannak fel a magyar névadásban (KÁLMÁN 1973: 163, KÁZMÉR 1970: 10), de inkább az Anjou-korra jellemzőek (vö. VHL. 90). A *Simaháza*-típusú helynevek *ház(a)* főtagja elsődlegesen valóban lakóépületet, házat jelölt, majd a háznév metonimikusan az egész település megnevezésévé is válhatott. Később aztán a *ház(a)*-féle szavaknak kialakult egyfajta névformáns szerepe is, és közvetlenül is felhasználhatták őket településnevek alkotására (TÓTH V. 2008: 185). A név bővítményrésze a héber eredetű *Simeon* > *Simon* magyar személynév, amelynek a régiségben *Sima* becéző formája is használatos volt (KÁLMÁN 1973: 15, a névalakok ómagyar kori előfordulásaihoz lásd ÁSz. 715–9). A ***Simonháza*** változat a név első előfordulásaiban adatolható (1458, 1466, 1481, 1531, 1545), de elvétve később is feltűnik (1750: Zichy F. győri püspök levelében, 1803: névváltozatként). A *Simaháza* adatunk (1488) bizonyítja, hogy ez a forma már a 15. század végén létezett, de az írásbeliségben csak a következő század második felétől (1575) mondható általános használatúnak. A kettős névformák világosan tükrözik, hogy még a 18. századi nyelvtudat is érzekelte a *Simon* és becéző formájának, a *Sima* személynévnek az összetartozását, s közülük természetesen az elsőt tarthatták hivatalosnak a helynévben is. A *Simonháza* változat azonban fokozatosan visszaszorult, s ma már nem ismerik sem a faluban, sem a környéken. Az amúgy is ritka *Simon* személynév *Sima* becéző formáját sem ismerik a helybeliek (vö. ÖRDÖG 1973: 601), így a helynév bővítményrészét a *sima* melléknévvel hozza kapcsolatba a lakosság. A szóösszetétel eredetileg jelölt birtokos szerkezet volt. A szótő a ragozás során kétféleképpen alakul: a birtokos személyrag megmarad vagy eltűnik belőle. Az élő alakokban ez az ingadozás csak a sublativusi és a delativusi ragok

előtt tapasztalható, történeti adatunk van azonban a kétféle superessivusi formára is (1748). Az *-i* melléknévképzős alakban sem az élő nyelvben, sem a történeti forrásokban nem találkozunk ilyen ingadozással, a *simaházi* (1481, 1575 stb.) forma használata általános. A birtokos személyrag toldalékok előtti eltűnésével magyarázhatjuk, hogy néha a nominativusi formában is előfordul a birtokviszony jelöletlensége: **Simonház ~ Simaház** (1531, 19. sz. közepe, 1864: változatként). Ezt a tendenciát segíthette a *Sima-* névrész személynévi jelentésének elhomályosulása is. Újabban főleg hivatalos használatban a névtesthez tartozónak adják meg az eredetileg fajtajelölő szerepű *puszta* 'major' földrajzi köznevet is: **Simaház(a)puszta** (19. sz. közepe, 1864, 1926, 1933, 1941, 1956). A **Horgosmajor ~ Horgasmajor** név csak térképeken fordul elő (1921, 1943, 1972), a falubeliek nem ismerik, azonosítani sem tudják. Ennek bővítményrésze a Tapolcából kifolyó *Horgas-ér* közelségére utal. *Simaháza* (régén ez is: *Simonháza*) községet a szomszédos Vas megyében is ismerünk (FNESz. *Simaság*), sőt a 14. században Sáros vármegyében is említenek ilyen nevű települést (Zs. 1: 20).

†**Simaház(a)puszta** lásd Simaháza.

†**Simaházi-halastó** — 1642: *Simahazi halastó* (L18, Capsa N. sine fasc. et nro), 1670: *Halasto* (L18, Capsa I. f. 3. sine nro), 1764: *Tapolcafői Tó* (L11).

A Tapolca vizének felduzzasztásával keletkezett tavat 1587-ben említik először: *Penes Tapolcha est Piscina una* (L21 28: 54), később, 1641-ben is latinul szerepel: *Piscina* (L18, Capsa I. f. 3. sine nro). A győri püspökség simaházi birtokához tartozott, amelyet a Rába melletti Kesző lakossága gondozott. Hallal, két őzzel és 20 tallérral adóztak utána. A 18. század végén, 1792-ben már „Nádas szigetnek” mondják, amelyet a Tapolca két oldalról folyt körül (L4, B. I. 14). A hasznavehetetlen, mocsaras területet még 1817-ben is a „Raab Bisthum, Raab Domkapitel”, azaz a győri püspökség birtoka (L3, 1088. cs. 1525). PESTY adatközlője „a győri Püspök és Káptalan malmaik előtt álló nádas tóru” beszél (i. m.). Ma is nádas, sásos terület a Tapolca kiszáradt medrénél, amelyet azonban nem jelölnek meg tulajdonnévvel. Az idősebbek még hallomásból tudják, hogy a nádas „a török idején *halastó* vutó”. Az egykori tó emléke maradt fenn az általánosan ismert *Tó-rét*, *Tóra dűlő*, *Tóra dűlő Nyolcas* nevekben is. A környéken levő, itt említett dűlőnevekből arra gondolhatnánk, hogy tulajdonnévvé vált földrajzi köznévvel **Tó*-nak is nevezték. Erre visszakövetkeztetni azonban éppúgy nincs okunk, mint ahogy a Tapolca melletti *Vízre dűlő* névből sem következik, hogy a folyót **Víz*-nek is hívhatták valaha.

A történeti forrásokban található **Halastó** bizonyára tulajdonnévi értékű volt, lévén a környék egyetlen ilyen tava. *Simaházi-halastó*-nak vélhetően a környező településeken (Mezőszegen, Tapolcafőn) említették, **Tapolcafői-tó**-nak pedig inkább a távolabbi vidékre valók nevezhették.

Simaházi malom lásd Püspök malom.

†**Simaházipuszta** lásd Simaháza.

†**Simaházi zúgó út** — 1801: *Sima házi zuggo utt* hosszában föl szélről a 2^{dik} dűllőben (L4, B. I. 14).

A *Török híd*-on, a *Boltos zúgó*-n átvezető dűlőutat jelölhette, amely a Pápai országútról nyílt Ny felé, s a Döbrést K–Ny-i irányban átszelte. Az útnak ma nincs tulajdonnévi megjelölése.

†**Simonház** lásd Simaháza.

†**Simonháza** lásd Simaháza.

†**Simonházipusztá** lásd Simaháza.

†**Sós-rét** — 1719: *Sós nevű réten* (L10, 1489).

A Falu-hellyel szemben, a Tapolca keleti oldalán, a Simaházi-halastó mellett volt. A névadás alapja éppúgy a sós talaj lehetett, mint a *Sós Tóra dűlő* esetében (lásd ott). A fenti adat alapján feltehető esetleg egy **Sós* névforma is, de ezt az említett dűlőnév nem valószínűsíti.

†**Sós Tóra dűlő** — 1722: *Sós Tóra dűllőben* (L10, 1490).

A dűlőt a mezőszegi határban írták össze. Valószínűleg a Tapolca, a Simaházi-halastó K-i oldalán volt, közel az egykori *Sós-rét*-hez. A név a *Tóra dűlő* névből alakult jelzős szerkezet. A Tóra dűlőnek egy olyan mélyen fekvő részét jelölhette, amelynek sós talaja volt. A sós talajok a folyók ár- és öntésterületeire jellemzők, a sók kicsapódásának a magas talajvízszint a végső oka (ÚMLex.). Ez a Tapolca felduzzasztott vize, halastava mellett könnyen bekövetkezhett, s a tó kiszáradtával meg is szűnhetett a jelenség.

Sulyok-temető — *Sulok-temető ~ Sujok-temető*. — *Ebbe a Püspök malomba vutót a Sulok Juózsef, a Merűőteji-malomba még a Sulok Antal lakott, aszt azoknak a családgyogba aki mēkhót, idē temettik ěě*.

A Felső-Nyolcasban levő kis bokros terület. Ide temették a közeli két malmot a 20. század elején bérlő *Sulyok* család néhány tagját. A sírkövek ma is láthatók. A családnévből alakult előtag a *Temető*, az *Ó temető* és a *Zsidó temető* nevektől különíti el a helyet.

Szalai-rét — *Szalaji-rít, -ridbe*. — *A Szalaji-rít am még itt, a Temetőőji-dűllőbe van, az országut mellett*.

3-4 kat. h. rét a Veszprémi országút K-i oldalán, a Gannai úttal szemben. A Temető alja része. Bár történeti adatunk nincs a névre, úgy tűnik, régebben lehetkezhetett. Az idősebbek sem emlékeznek rá, hogy valaha is lett volna Szalai nevű birtokosa. A tapolcafői nemesek között pedig már 1625-ben említenek bizonyos „*Zalay Nobilis Praedialis possessionis Tapolczafőy*”-t (L18, Capsa N. fasc. 1. nr. 4), sőt az 1853. évi összeírás több *Szalai* nevű családot is felsorol a faluban (L8). A helynevet csak a legidősebbek ismerik.

Szedres — *Szēdrēs, Szēdrēsbe*. — *A Szēdrēs a Pap-főd vīgibe van, a Kovács ut mellett, ěggy ěgyēm használjja, aki szēdērfākkā űtettē be a sēlēm kedvijēr, a sēlēmhērnyuó kedvijēr*.

1-2 hold eperfával beültetett terület a Mogyoró-domb alatt. Az 'eperfa termés' jelentésű *szēdēr* (vö. *szēdērfa* 'eperfa', MNyA. 113) növény nevéből -s kép-

zövel alkotott *szédrés* földrajzi köznév azt a helyet jelöli, ahol sok ilyen fa nő (VeMFN. 2: 22, NEMES 2005: 174). A megjelölés helynévi szerepe egyértelmű, bár újabb keletű, szűkebb körben használt megnevezés.

†**Szekértemetés** lásd Szekértemetési-domb.

Szekértemetési-domb — *Szekjértēmetēsi-domb, -on.* — *A Szekjértēmetēsi-domb ot van a Páskomba. Emlégettik az űősejink, hogy it naty harcok vūtak abba az idűőbe, aszt ētēmettek oda mindēnt. Hāt azuta csak Szekjértēmetēsi-domb.* — *A törökök abba az idűőbe szekerekkē harcūtak itt.* — *A kocsmáros feleségitűl hallottam, hogy mikor az ihászi csata vót, a homvétsereg visszavonūt, aszt it sán-cóta el magát, de a nímētēk nēm jēre gyűttek, hanēm Mór feljē.* — 1864: Az ország uttol keletnek a' Jári földi pusztá határán nyullik, a' *Szekér temetési domb*, mely domb nevét vette azon nép monda után minthogy itt hajdan a föld gyomrába egy kincsel meg rakott szekér eltemetve találtatott volna (Pesty), 1905: *Szekértemetés*, rossz utak emlékeztetője (Beke 49), 1906: *Szekértemetés*, erdő, rossz útja van (Horváth 176).

Lapos, széles, mindössze 30-40 m relatív magasságú dombhát a Páskom D-i részén, a bakonyjákói határ mentén. Legmagasabb pontja 295 m körüli. Ritka nyírfaerdő borítja. A névadás indítéka ma már nem állapítható meg teljes bizonyossággal. A fenti „értelmezések” közül is csak BEKÉÉ és HORVÁTHÉ egyezik meg, s tűnik elfogadhatónak. Ezt a magyarázatot hitelesítheti az a körülmény is, hogy a korábbi térképek szerint a domb közepén haladt az a hajdan jelentős szekérút, amely Pápát a bakonyi erdőkkel közvetlenül összekötötte. 1818-ban ezt „a Páparul Iharkutra vezető szekér út”-nak említik (L4, B. III. 104) (erről részletesebben lásd a *Közép út*, *Göbölösi út*, *Hát út*¹ szócikkekben). A városba fát szállító szekereknek nem lehetett könnyű dolguk, hogy átjussanak a tapolcafői útszakasznak ezen a legmagasabb részén. Annál is inkább, mert a domb oldalában fakad a Szekértemetési-ér: a patak forrásának környéke ma vizenyős, posványos terület, s már a múlt századból való térképek is ilyennek jelzik. Valószínű tehát, hogy igaza van BEKÉnek és HORVÁTHnak, akik — nyilván adatközlőikre támaszkodva — a domb „szekérsüllyesztő” útjával hozzák kapcsolatba a nevet. Az, hogy az út már régen elveszítette jelentőségét — a szekerek nem ezen közelítették meg a bakonyi erdőket —, elősegíthette a motiváció elhalványulását. A szokványostól eltérő, különleges helynévhez a lakosság képzelete — bizonyára már jó ideje — különböző eseményeket fűzött: a török háborúk, az 1848-49-es szabadságharc idejére helyezve vagy éppen a kincssel elsüllyedt szekér mesei motívumához kapcsolva ezeket. A BEKÉTől és HORVÁTHtól említett *Szekértemetés* névváltozat bizonyára elliptikus alakulat. Az ehhez hasonló névadás motívuma az útnevek körében nem ritka, ugyanilyen alakú nevet azonban nem ismerek a magyar nyelvterületen.

†**Szekértemetési-ér** lásd Kalapácsi-ér.

†**Szekértemetési-folyó** lásd Kalapácsi-ér.

†**Szélhossza** — 1722: Csorda völgyben *Szél hosszában* egy hold (L10, 1490), 1854: Köz hasaszi *szel hossza* ~ Kohanyosi *szel hossza* (T8).

A Haraszton a Kis-kőhányó környékén levő kisebb szántóterületet, esetleg rétet jelölhetett. A fenti megjelölések tulajdonnévi értékűnek tekinthetők, mivel egyértelműen azonosítanak. A név **Szélhossza-rét* vagy **Szélhossza-föld* formából keletkezhetett elliptikus úton. A *szélhossza* más forrásokban is előfordul melléknévként: 1618/1817: Leg Réten lévő *Szél hossza* Rétjét eladta (L11), 1682/1817: Közös *Szél hossza* Rétet (uo.) stb. A szót ilyen formában szótárakból adatolni ugyan nem tudom, de jelentését a köznyelvben is használt *széle-hossza* (egy) kifejezés értelmével azonosíthatjuk. A *szél*¹ (*szélet*, *széle*) szót 'szélesség' jelentésben a TESz. is közli. Olyan földterületre mondhatták, amelynek a szélessége és hosszúsága kb. azonos lehetett, azaz négyzet alakú volt. Egy viszonylag kis területen, a Pápai, az Ajkai, a Győri és a Komáromi járásban több tucat névben is előfordul a szó (VeMFN. 2: 369, 3: 398, GyMSMFN. 2: 337, KMFN. 461), továbbá két-két névben szerepel a Keszthelyi és a Celldömölki járásban is (ZMFN. 2: 150, VMFN. 790). Máshonnan nem ismerem a név(elem) előfordulását. Az ide vonható nevek között feltűnően sok további névrészek nélkül, magában álló *Szélhossza* alakú név szerepel, ami esetleg arra utal, hogy a *szélhossza* egykor talán földrajzi köznévként is használatban lehetett. A Tapolcán ma már nem használt megnevezés a *Szélhosszai-kőhányó* névben él tovább.

†**Szélhosszai-kőhányás** lásd Szélhosszai-kőhányó.

Szélhosszai-kőhányó — *Szíhosszaji-kőhányó*, -n ~ *Szívelhosszaji-kőhányó*, -n. — 1853: *Szélhosszai kőhányó* (L8), 1920: *Szélhosszai kőhányás* (T15), 1959: Haraszi és *szélhosszai kőhányás* (T18), 1978: Haraszi és *szélhosszai kőhányás* (T20).

30-35 kat. h. szántó a Nagyteveli úttól É-ra, a teveli határszélen. Erősen domboz, hullámos terület. É-i részén van a Kis-kőhányó. A *Kis-kőhányó* nevének alaprésze *kőhányó*, *kőhányás* formában metonimikus névátvitellel a környező szántóföldek jelölőjévé vált (vö. még *Haraszi-kőhányó*, *Rövid-kőhányó*). A név bővítményrészében az egykori *Szélhossza* (lásd ott) dülő neve él tovább. Ennek eredeti etimológiai értelme ('a szélessége és a hosszúsága azonos') azonban elhalványult, s maga a név sem ismert önálló formában. Emiatt a *Szélhossza* névrész előtagját nemcsak a *szél*¹ (*széle*, *széles*) 'szélesség' jelentésű szóval érzik kapcsolatosnak, hanem a *szél*² (*szele*, *szelet*) 'Wind' főnévvel is összefüggésbe hozzák, mondván: a területet a szél hosszában állandóan végigfújja. A név kétféle szemantikai értelmezését a helyi nyelvjárási alakok különbözősége is mutatja: a *Szíhosszaji*- a 'valaminek a széle' a *Szívelhosszaji*- pedig a 'szeles' jelentést fejezi ki, a köznyelvben viszont ezek a *szél* névelem homonímiája miatt nem különböznek egymástól.

Szőlőbeli út lásd Gannai út.

Szőlőhegy lásd Ódor.

Szőlő út lásd Gannai út.

Tag — *Tag, -on ~ Cseke-tag ~ Cseke-taG, -on ~ Tagi-dülő, -be.* — *A Cse-
kējjié vuót az a juókora birtok ott a Tagon.*

Kb. 20 kat. h. szántó a Gannai út K-i oldalán, a Kalapácsi-ér és a Veszprémi országút között. A termelőszövetkezet szervezése előtt a falu egyik legmódosabb családjáé, a *Cseke* családé volt, erre utal a **Cseke-tag** névváltozat. A család le-
származottai ma is élnek Tapolcafőn. 1853-ban 6 ilyen nevű családról tudunk
(L8). A *tag* földrajzi köznév az egy darabban levő nagyobb szántóterületet jelöli.
Tulajdonnévi használatát (*Tag*) az magyarázza, hogy a faluban egy gazdának
sem volt egy helyütt ilyen nagy területű szántója. A név a 20. század első felé-
ben keletkezett. **Tagi-dülő**-nek ritkábban mondják, a *dülő* földrajzi köznévnek
egy meglévő névhez csatolása újabban több helynévben is jelentkező tendencia.
Általánosan ismert, használt név.

Tagi-dülő lásd Tag.

Tanító-föld lásd Mester-föld.

Tanító-földek lásd Mester-föld.

Tapolca — *Tapóca ~ Tapuóca ~ Tapolca ~ Tapuca ~ Tapica.* — *Elapat má
a Tapóca forrásszó éggütt, pedig rigén azokat a szíp malmokat mind a Tapóca
hajtotta ám!* — 1245: a fluvio *Toplycha* ~ ad fluvium *Toplich*a supradictum et
per eundem *Toplich*a (ÁÚO. 2: 186, PRT. 8: 289), 1251: vnus molendini in
Papa super aqua *Taplucza* (F. IV. 2: 87), 1255: prima meta incipit a fluvio *Top-
lycha* (PRT. 8: 293, ugyanennek a szövegrésznek az ÁÚO. a következő olvasatát
adja: a fluvio *Thapolcha*, 2: 262), 1255: ad fluvium *Toplycha* supra dictum, et
per eundem *Toplycha* (ÁÚO. 2: 262, PRT. 8: 293), 1269: possessio Isay vocata
in Comitatu Wesprimiensi cum molendino situm in *Tapolcha* (ÁÚO. 8: 247),
1359: possessionem suam Igar vocatam in Comitatu Wesprimiensi iuxta fluvium
Thapolcha ... cum duobus molendinis in dicto fluvio *Tapolcha* (A. 7: 567),
1364: *Tapolcha* (VeszprReg. 224), 1387: *Thapolcha* (Zs. 1: 15), 1429: in fluvio
Tapolcza (PRT. 8: 469), 1481: super fluuio *Thapolcza* (Teleki 12: 184), 1495:
Molendium in fluv. *Thapolcha* (Cs. 3: 218), 1546: in fluvio *Thapwcha Wyze*
(EgyhEml. 4: 490), 1549: supra fluvium *Tapochafew* (i. m. 5: 217), 1587:
Tapolcza (L21 28: 54), 1597: a minemő malmot Chyor György, pápai polgár, a
Tapolczafő vizén építtetett (PRT. 9: 470), 1606: in fluvio *Thapolcza* (i. m. 9:
472), 1618: super fluvio *Tapolcza* (i. m. 9: 480, 481), 1628: *Tapolcza* (i. m. 9:
490), 1633: *Tapolcza* (i. m. 9: 498), 1640: *Tapolcza* (L15, 8. 670), 1641:
Tapolcza (L15, 8. 727), 17. sz. vége: a *Tapolcza* folyása (L10, 496), 1718/1817:
a' *Tapolcza* mellett (L11), 1745: Rivus *Tapolcza* (L10, 1516), 1764: a *Ta-
polczafői* Tó és viz (L11), 1768: supra fluvium *Tapoltza-fő* (PRT. 9: 570), 1786:
am Ursprung des Flußes *Tapolza* (Korabinsky 748), 1789: az *apolczafői vizen*
(L11), 1796: *Tapólcza*fő Nevezetű Folyó-Vizen (uo.), 1797: Fluvius *Tapolcza*
(T3), 1799: a *Tapolcza* vizének Nap nyugoti szélénél (L11), 1802: *Tapolczafő*

vize ~ *Tapoltza* (L4, B. I. 14), 1806: *Tapolcza*, rivus (Lipszky, Mappa), 1808: *Tapolcza* (Lipszky, Rep. 671), 1821: *Tapolcza* (Csaplovics 1: 31), 1836: *Tapolcza* (Fényes 1836: 1: 420), 1847: *Tapolcza* (Fényes 1847: 2: 71), 1851: *Tapolcza* (Fényes 1851: 4: 176), 1857: *Tapolcza* (T11) 1860: *Tapolca* (Rómer 13), 1864: *Tapolcafői folyó* ~ azután *Tapolcza* folyó neve alatt, egy rendes folyót képezvén, Pápa Városán, Acsádon, Alsó és Felső Görzsöny helységeken keresztül Martzaltő mezővárosáig folyván, hol is aztán a' Martzal vizibe ömlik, de addig, míg e folyását végzi, sok szép és gazdag malmokat hajt, s' e' pápa vidéknek — tekintve ez gazdag malmok utáni roppant jövedelmeket — valóban az ő kincsének nevezhető, s különben Pápa városát ivo vízzel is tartya, s ezért e folyóra különös gond, és felügyelet fordítatik (Pesty), 1880: *Tapolcza* (T13), 1905: *Tapuca* ~ *Tapóca* (Beke 10, 46), 1937: *Tapolca* (Szeghalmy 358), 1943: *Tapolca* (Bognár 9), 1971: *Tapolca* ~ *Tapolca-patak* [nem javasolt névváltozat] (MoFnT. 1: 40), 1977: *Tapolca* (T19).

Ma jobbra száraz folyómeder, amely a falu közepén levő egykori forrástaktól indul ÉNy felé. Korábban a Tapolca századokon át a Bakony Ny-i lejtőinek legjelentősebb folyóvize volt. Viszonylag rövid (26,7 km-es) útján négy község és Pápa határán folyt keresztül (MoFnT. 1: 40). Marcaltőnél ömlött a Gerencébe, majd a Marcalba. A pataknak rendkívül nagy jelentősége volt vízbősége és állandó hőmérséklete miatt. Karsztforrásai naponta kb. 70 millió liter vizet adtak (HEITLER 1969: 4). Az egyes forrásokból télen-nyáron egyforma, 15,5°C és 18°C közti hőmérsékletű víz tört elő (JASKÓ 1935: 8). FÉNYES szerint 1847-ben 94, télen is működő malomkereket hajtott, s emiatt még a Rábaközből, sőt messzebről is jártak ide örölni (i. m. 2: 71). RÓMER is említi, hogy a Tapolca „még télen által is ketyegő malmokkal áldott” (1860: 7). Mindezt adatközlőim is megerősítették, mert még a legidősebbek sem emlékeznek olyan hidegre, hogy a folyó befagyott volna. Forrásai a 19. század végétől csővezetéken Pápa városát is ellátták ivóvízzel (GERGELY 1938: 16). A Tapolca vizének esetleges elapadásáról semmiféle korábbi forrásból nem tudunk. 1968-ban azonban — a Pápa ivóvizét biztosító forrásfoglalás kivételével — vize váratlanul elapadt, s a medre azt követően kiszáradt. Néhány év óta azonban ismét van benne egy kevés víz. A jelentőségét és jellegét egyre jobban elvesztő Tapolca vízrajzával kapcsolatos helynevek azonban ma is elevenek, használatosak.

A név etimológiai irodalma meglehetősen gazdag (lásd MELICH 1903–1905: 128, VIRÁGH 83, KNIEZSA 1938: 369–472, KNIEZSA 1948: 3, KNIEZSA 1955: I/2: 963, FNEsz.). A legalaposabb, hatalmas anyagot felvonultató vizsgálatot MELICH „A honfoglaláskori Magyarország” című művében (1925–1929: 109–21) végezte el. A magyar nyelvterületről tíz *Tapolca* nevet sorol fel. Közülük hétről egyértelműen megállapítható, hogy eredetileg meleg vizű patakot, forrást jelöltek. Ezek között említi a Tapolcafőn eredő folyót is. A nevet szláv nyelvi helynévátvételnak tartja. Szerinte a „*topľb* ~ *teplb* ’meleg’ melléknévből éppúgy

alakult az *-ica* képzővel a szláv *Toplica*, *Teplica*, ahogyan a szláv *bystrъ* 'sebes, gyors' melléknévből a szláv *Bystrica* (> m. *Beszterce*)" (i. m. 121). Abban a kérdésben, hogy melyik szláv nyelvből vettük át a víznevet, a melléknév tövének magánhangzója (palatális–veláris) igazíthat el. Egy korábbi cikkében úgy foglal állást, hogy a nyelv, amelyből átvettük, csak délszláv nyelv lehetett (1921: 12). Később már óvatosabban fogalmaz: „nem minden esetben dönthető el, hogy egy-egy magyar *Tapolca* a délszláv *Toplica* vagy pedig a nyugati szláv: tót *Teplica* átvétele-e" (1925–1929: 121). A FNEsz. sem válaszolja meg ezt a kérdést, de a felemlített délszláv példák (2: 615) azt sugallják, hogy KISS LAJOS MELICH korábbi véleményéhez áll közelebb. A magyarba átkerült földrajzi név hangfejlődését az összes *Tapolca* nevünk okleveles adatából MELICH a következő módon rekonstruálja: *Toplica* > *Topluca* > *Topuluca* > *Topulca* ~ *Topolca* > *Tapulca* > *Tapolca* (1921: 10). Az egyes hangváltozásokról MELICH nagyon szűkszavúan szól, nyilvánvaló azonban, hogy a fenti névváltozatok időben nem határolhatók el mereven egymástól. Annak megállapítása például, hogy a nyíltabbá válás vagy a két nyílt szótagos tendencia érintette-e korábban a hangsort, gyakorlatilag lehetetlen, mert nagyjából egyszerre jelentkezve alakíthatták ki az ejtészváltozatok sokaságát. A tulajdonnév, beilleszkedve a magyar nyelv rendszerébe, követte annak változásait. Az *i* > *u* változással kialakult a szó veláris hangrendje. A szóbelseji *-pl-* hangkapcsolat feloldására *o* vagy *u* bontóhang került a szóba, a két nyílt szótagos tendencia következtében pedig a harmadik szótag rövid magánhangzója tűnt el. E jelenségekkel részben párhuzamosan, illetőleg ezek lezajlása után az első két szótag magánhangzója szabályosan egy fokkal nyíltabbá vált. Ezeknek a fejlődési fokozatoknak több reprezentánsát megtalálhatjuk a fenti történeti adatokban: *Toplica* (1245, 1255), *Tapluca* (1251). A név mai ejtészváltozatai közül a *Tapóca*, *Tapuóca* forma az egész magyar nyelvterületre jellemző változással, az *l* kiesésével és az előtte álló *o* megnyúlásával alakult ki. Az 1549-ből való adat bizonyára *fluvium Tapóca*-főnek olvasandó, azaz a fenti változás meglétét jelzi. A *Tapuca* ejtismód régies, már csak öregektől hallható. A kny. *ol* ~ nyj. *u* megfelelésre szórványos példákat idéz a környékről IMRE SAMU (1971: 172), s ritka változásként említik a vidékről készült nyelvjárási monográfiák is (BEKE 1905: 12, HORVÁTH 1906: 17). Az 1546-os adat is bizonyára ugyanígy olvasandó. A *Tapica* változatot ugyancsak az idősebbek mondják, ők is nagyon ritkán, humoros megnevezésként. Ez bizonyára a *Tapuca* változattól jött létre: a ritka *u* ~ *i* megfelelésre IMRE SAMU említ példákat a faluból (i. m. 189). Talán olyan elhasonulások jelenséget figyelhetünk meg a változásban, amelyet BÁRCZI idéz: az *a-o-a* magánhangzókat tartalmazó szavak szerinte néha *a-i-a-* hangszerkezetűvé alakulhatnak (1967: 162). A gazdagon adatolható folyónévnek viszonylag kevés variánsa fordul elő a történeti forrásokban. A ***Tapolcafő vize*** (1597, 1802), ***Tapolcafői-víz*** (1764, 1789), ***Tapolcafői-folyó*** (1864) neveket a falun kívül álló személyek hozhatták létre. Ezek — a két, latin elemet

is tartalmazó névvel együtt (1549, 1768) — a hivatalos névhasználatban fordulhattak elő éppúgy, mint az újabb **Tapolca-patak** (1971) forma. Nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy a *Tapolcafő* vize és a *fluvium Tapolcafő* kifejezések *Tapolcafő* eleme nem a falu nevéként, hanem eredeti funkciójában, a patak forrásának megjelölőjeként szerepel. Az 1796-os adat (*Tapolcafő* ... folyóvíz) a falunév és a folyónév összetévesztését mutatja.

Tapolcafő — *Tapócafő* ~ *Tapuócafő* ~ *Tapolcafő* ~ *Tapicafűő*, -n, -ji. — *Rí-gën gogyvásoknak nevesztik a tapócafőjieket, aszonták, hoty „Tapicafő hirës kössíg, / benne lakni nad dicsűősig, / közepibe van ëty forrás, / attul mindën embër gogyvás”*. — 1351: Ladizlaus villicus de *Thapulchafew* (A. 5: 494), 1374: Poss. episcopalis eccl. Jauriensis *Tapolchafeu* (Cs. 3: 255), 1381/1820: *Tapolczafő* (L8), 1382/1793: *Tapolcza Feő* (L10, 1467), 1401: Ladislaus de *Thapolchafew* (Zs. 2/1: 114), 1470: Vicecomites et iudices nobilium episcipalium ... ad sedem judicalem de *Thapolczafew* pertinentes (Cs. 3: 255), 1473: *Tapolczafew* (uo.), 1488: *Thapolczafew* (uo.), 1522: *Thapolczafew* (PRT. 8: 572), 1525: *Tapolczafoy* (L7, 308, 309), 1531: *Tapolcafew* (Pákay 147), 1536: *Thapolchaffe* (uo.), 1545: *Tapolchafe* (uo.), 1587: *Tapolczafew* ~ *Tapolczaffeu* ~ *Tapolczafeo* (L21 28: 54), 1615: *Tapolczafői* Lakos (L10, 1484), 1625: Nobilis Praedialis possessionis *Tapolczafeő* (L18, Capsa N. f. 1. nr. 3), 1640: poss. *Tapulczafeő* (L15, 8. 670), 1658: *Tapolczafőieket* (L10, 1485), 1696: Nemes *Tapolczafeő* (Pákay 147), 1707: *Tapolczafőn* lakozo Bogdány Mihálynak (L10, 1488), 1732: *Tapolczafő* (Mikoviny), 18. sz. közepe: *Tapolczafőn* lakó Döbrési Compossessorok (L10, 494), 1773: *Tapolczafő* (LexLoc.), 1782–84: *Tapoltzafő* (T1), 1782–85: *Tapolczaffő* (T2), 1786: *Tapolczafő* (Korabinsky), 1797: *Tapolczafő* (T3), 1801: N. Orbán István *Tapoltzaföl* Helség surrogatus bírása [aláírásként] (L11), 1806: *Tapolczafő* (Lipszky, Mappa), 1808: *Tapolczafő* (Lipszky, Rep.), 1821: *Tapolcza Fő* (Csaplovics 1: 31), 1828: *Tapolczafeő* (Nagy L. 434), 1836: *Tapolczafő* (Fényes 1836: 1: 452), 1851: *Tapolczafő* (Fényes 1851: 4: 176), 1858: *Tapolczafő* (Hornyánsky 370), 1864: A község rendes neve *Tapolcafő*, majd a község közepén fekvő szent egy ház alatt lévő szép forrástól vette nevezetét ~ [a falu] hajdan vagy is: a Római uralom alatt „cesáriának” neveztetett, később azomban a tapolcza vizétől, mint e’ forrásnak tövében fekvő helység, Tapolcafő nevet kapott, mi azomban sem okiratilag, sem pedig hagyományilag be nem bizonyítható, azomban e’ forrás környülményeinél fogva igen valószínű ~ megjegyzendő, hogy e’ Veszprém megyében kebelezett *Tapolcafő* nemes helység (Pápa városa mellett) össze ne kevertessék illetőleg a név hasonlatossága miatt ki ne cseréltessék, a Zala megyében fekvő Tapolcza Mező várossal, mint már több ízben, a’ hivatalos iratok, ujságok, és magányos postai levelek, illy név tévedés miatt — ide, és amoda küldettek ~ Kelt Tapolca főn (Pesty), 1880: *Tapolczafő* (T13), 1905: *Tapucafé* ~ *Tapucaféli* határ (Beke 9, 13).

Tapolcafő a Bakony hegyvonulata és a kisalföldi síkság találkozásánál, a Tapolca karsztforrásai körül, a Pápa–Veszprém közötti országút mentén települt falu. A környező falvak közül elsőnek említik: igaz, csak a 14. század közepén. A jó letelepedési feltételek miatt azonban korábbinak gondolhatjuk, ezt látszik igazolni az 1374-ből való oklevél, amely szerint Nagy Lajos, mint a maga számára kívánatos és megfelelő birtokot, Himfi Benedekkel lefoglaltatta (Cs. 3: 255). A 15. századtól a győri püspök predialista helységeként említik. A püspökség egyházi nemeseinek eleinte Tapolcafő a széke és központja (Cs. 3: 207), később a falu Vecse székhöz vagy megyéhez tartozott (VHL. 368). Lakói katonai szolgálat fejében birtokot nyernek, sőt a törvénykezésben, adófizetésben is bizonyos szabadságot, előjogokat kapnak (vö. PRT. 8: 58). A nemesi kiváltságokkal felruházott egykori püspöki jobbágyok, valamint az anyai ágon nemesi földet, telket nyert ún. „agilis nemesek” adták Tapolcafő lakosságának nagy részét (VHL. 41), 1488-ban országos adóba 23 forintot fizetett (Cs. 3: 255), lakóinak száma 184 volt (BOGNÁR 1943: 60), azaz a megye közepes nagyságú települései közé számított. 1531-ben már csak 4 pusztaság és 4 adófizető telkét írják össze, 1545-ben lakatlan, népei a török pusztításai előtt elmenekültek (PÁKAY 1942: 147). 1557-ben is pusztának mondják (uo.), csak 1577 után telepítette be újra Draskovics győri püspök, az ide költözőknek 7 évi adómentességet engedélyezve (VHL. 368). A század végén a töröknek hódolt falu, s a 17. század végéig több ízben kerül török fennhatóság alá. A háborús idők a fenti kedvezmények ellenére sem gyarapították jelentősen a falu lakosságát. 1609-ben zsellérei két forint adót fizetnek (PÁKAY 1942: 147), 1685-ben is csupán 5-6 kunyhószerű ház állott a helységben (VHL. 368). A népesség jelentős megcsappanása, eltűnése ellenére Tapolcafő lakosságát folytonosnak mondhatjuk: az elmenekült nemesek, jobbágyok idővel jórészt visszaszivárognak a faluba. Több olyan döbrési birtokosról tudunk, aki ez idő tájt telepedett meg a faluban (erről részletesebben lásd a *Döbrés* szócikkében). Ezt igazolják a különböző évekből való névjegyzékek is: 1626-ban 12 nemest és 11 zsellért sorolnak fel Tapolcafőn (L18, I. f. I. sine nro), az itt előforduló nevek nagy részével régebben és később egyaránt találkozunk (1525: L7, 308, 309, 18. sz. közepe: L10, 494, 1764: L11, 1853: L8). A 17. századtól a reformátusok vannak többségben a faluban, 1618-ban már fából való templomuk volt (TÓTH F. 1939: 93), papjait az egyházi zsinatok résztvevői között sűrűn említik (THURY 1908: 170, 173, 233, 293, 302). A 17. század válságos időszaka — amelyről az 1698. évi kanonika vizitáció is tudósít (L16) — után Tapolcafő gyors fejlődésnek indult. Ezt elsősorban a népességi adatok változásában mérhetjük le: 1785-ben 1530 lakosa van, ebből 280 nemes, 117 zsellér, 38 pedig polgár: iparos, kerskedő, a lakóházak száma 207 (VHL. 369). A nagyméretű beáramlás ellenére Tapolcafő színmagyar község maradt (uo.). A század végére jórészt kialakult a település mai határa. Területébe fokozatosan beleolvadt a török korban teljesen elpusztult *Döbrés*, valamint a Tapolcafővel

egybeépült *Mezőszeg* határa. Ezáltal a megművelhető területek csaknem megduplázódtak. Tapolcafő fejlődését kedvezően segítette, hogy a faluban nem volt nagybirtok. Az ipari jellegű tevékenység is egyre nagyobb szerepet kapott. Köfjétoi — amelyek nem csupán helyi jelentőségűek, hanem a környéken is a legfontosabbak közé számítanak — a 17. századtól látják el a vidéket építőanyaggal (vö. *Alsó-kőhányó, Öreg-kőhányó, Kis-kőhányó*). Malmait a középkortól kezdve sűrűn említik. A 18. század második felében 5 lisztőrlő és posztványoló malom működött a falu határában (vö. *Nagy malom, Kis malom, Püspök malom, Merétey-malom, Puhinger-malom*). A tapolcafői csapók céhe a Dunán túl a nagyobbak közé számított (TörtTár. 1894: 635). A több helyen (*Földvétele, Dég-hegy úti földvétele*) előforduló jó minőségű agyagot nemcsak a helyi fazekasok használták fel, hanem Pápára, sőt a távolabbi Szentgálra, Városlődre is eladták. Már a 18. században mészégető, tégláégető kemencékről tudunk a faluban, ez utóbbiból fejlődött ki később a *Téglagyár*. A mezőgazdasági termelés nem ilyen magas szintű. Igaz, a határ déli részét jórészt erdők borították (T3), s szántói is „csak közép termékenységűek” (FÉNYES 1836: 1: 452). Még a 19. század elején is kettős vetésforgóval művelik a földeket, főleg burgonyát, kukoricát termelnek (BOGNÁR 1943: 91). Nagy területű szőlőhegyei voltak: szőlőtermelését KORBINSKY is megemlíti (1786) (vö. *Dobogó, Kis-hegy, Kőmőgi, Ódor, Töper*). A belterület képe, település szerkezete az elmúlt két évszázadban egészen az utóbbi évtizedekig jelentős mértékben nem változhatott. Ma is álló református templomát 1768-ban építették (TÓTH F. 1939: 93). Nagyobb tűzvészről csak 1851-ben tudunk, amikor a Kis utca nagy része elpusztult (VIKÁR 1915: 12). A 19. század második felétől, de főleg a 20. században megkezdett Tapolcafő fejlődése. A lakosság számának gyarapodásával, a mezőgazdasági technika változásával nem tartott lépést a megművelt területek arányának növekedése, főleg a kedvezőtlen természeti viszonyok miatt (VHL. 369). A túlnépesedett község lélekszáma majd két évszázad elteltével, az 1970-es évekre több mint 400 fővel csökkent (a Helységnévtárak adatai alapján): lakói részben Pápára, részben Amerikába vándoroltak. Némiképpen változás a 20. század közepén indult meg a település életében. 1956-ban a faluhoz csatolták az addig Adásztevelhez tartozó Simaházát. A belterület É-i részén új utca épült (vö. *Új utca*), az országút mellett ebben az irányban — Pápa felé — terjeszkedik a község. Az ötvenes években alakult több termelőszövetkezet utódjaként az 1970-es években a környékbeli falvak közös szövetkezete művelte a határ nagy részét. Ekkoriban Tapolcafő közös tanácsú község, tanácsközhelye a szomszédos Pápakovácsiban volt, 1973-ban 1093-an laktak itt, területe akkor 1505 ha (2615 kat. h.) volt (Hnt.).

A *Tapolcafő* magyar névadással alakult helynév: a szláv eredetű, de teljesen a magyar nyelv hangtani sajátosságaihoz idomult *Tapolca* folyónévhez kapcsolták hozzá a *fő* földrajzi köznevet. A víznév + *fő* összetétel a régiségben azt a helyet jelölte, ahol a víz, forrás fölbuggyan a földből (lásd ÉrtSz. fej² 12. jelentése). A

NySz. is 'fons' értelműnek mondja a *fő*-t a példaként idézett *Churchufeu*, *Sedfeu* nevekben. Ugyanott a *víz-fő* összetétel köznévként 'fons aquae, quelle' jelentéssel áll. (A *fő* ilyen értelmű számos ómagyar kori előfordulásához lásd még KMHsz. 1.) CzF. szótára szerint a *fő* „főnévi értelemben vétetik akkor is, midőn valamely forrásnak, pataknak, folyónak eredetét, kezdetét jelenti”. Példaképpen *Tapolcafő* nevét is megtaláljuk itt, az alábbi „közmondatt” társaságában: „*Főtől* árad a víz”. *Tapolca-fő*-nek tehát eredetileg a *Tapolca* patak forrásait nevezhették, és metonimikus névátvitellel vált falunévvé. A *Tapolca-fő* forrásnévként való használatáról ugyan nincs biztos adatunk, nem lehetetlen azonban, hogy a folyó *Tapolcafő vize*, *fluvium Tapolcafő* típusú közvetett megnevezéseiben ilyen érteleme lappang (lásd a *Tapolca* alábbi történeti adatait: 1549, 1597, 1768, 1802). PESTY adatközlője is utal erre a jelentésbeli kapcsolatra, hiszen úgy fogalmaz, hogy a falu a templom alatt levő „forrástól vette nevezetét” (lásd fent). A *fő* ilyen értelemben való földrajzi köznévi használata ma is megfigyelhető a *Forrás-fő* névben. A forrásokat jelölő víznév + *fő* összetételnek az ott épült falura való átvitele az egész nyelvterületen megfigyelhető jelenség: *Körös-fő*, *Maros-fő*, *Pinkafő*, *Szala-fő* stb. (vö. KÁLMÁN 1973: 146, TÓTH V. 2008: 182–3, 186, GYÖRFFY 2011: 158–9). A sokfelé előforduló *Tapolca* név ellenére másutt csupán egyetlen *Tapolcafő*-ről tudok: a 14. század első felében egy Torna megyei birtokot neveztek így: 1341: ad *Thapulchafey* [ejtsd: *Tapolcafeje*] (A. 1: 342), 1345: *Thapolchafeu* (A. 4: 517). Másutt a *Tapolca* folyónév inkább közvetlen metonimiával vált a forrásánál vagy a mellette fekvő települések nevévé (vö. FNESz. *Kistapolca*, *Miskolctapolca*, *Tapolca*). A *Tapolcafő* név előtagjának alakulását, ejtésváltozatainak magyarázatát lásd a *Tapolca* szócikkében. A *fej* utótag BEKÉNél *fé* formában szerepel (lásd az adatoknál): ez a *fej* ~ *fő* szó megőrzött régi *fé* formájával azonosítható (vö. TESz.). A tulajdonnév tövének változására is figyelmeztet BEKE: „a *fé* (< *fő*)-vel összetett helységnevek ragozott alakjában a *tő* hamis analógia folytán *l*-lel bővül” (1905: 13). Ilyen jelenséggént értelmezhetjük az 1801-ből való *Tapoltzaföl* adatunkat is (lásd az adatoknál). A *fej* ~ *fő* és a *fel(e)* ~ *föl(e)* keveredésére, tévesztésére a *Forrás-fő* előfordulásai között is találunk példát, s végső soron a *Főlszeg* nevének megfejtését is ez a körülmény nehezíti meg (lásd a megfelelő szócikkeket).

†**Tapolcafői-erdő** — 1615: *Tapolczafői Erdő* (L10, 1470), 1662/1817: napkeletről *falu erdeje* szakítja a szélit (L11), 1696/1817: alsó végén ismét *falu erdeje* (uo.), 1818: Dégh nevű Szőlőhegynek napkeleti árkában folydogáló víz lefolyása szerint a *Tapolczafői Erdő* szélén menván (L4, B. III. 108), 1840: kiadtuk ő kegyelmeknek árendba a *Tapolczafői Erdőnkben* lévő Dégh-hegy uti földvételt (L11).

A név következetesen a Dégh-hegy és a Veszprémi országút közti egykori erdőrészt jelölte. Tulajdonnévi, helynévi értékét egyértelmű azonosító szerepe mutatja. A 19. század elejéig a térképek (vö. GERLISCH megyetérképe 1796-ból: T3)

és a határleírások tanúsága szerint a falu egész D-i határrészen erdők húzódtak. Lehetséges azonban, hogy ezeknek csak ez a része volt a falu közös birtokában, s ennek alapján nevezhették ezt Tapolcafőn **Falu erdejé**-nek (1662/1817, 1696/1817). A *Tapolcafői-erdő* névformát inkább a határrésszel szomszédos Döbrönte, Jár lakói használhatták. Ezt a megoszlást jelzi az adatokat tartalmazó források különbözősége: a *Falu erdeje* két tapolcafői birtokos adásvételi szerződésében szerepel, míg a *Tapolcafői-erdő* határjárásokban (1615, 1818), illetve a pápai fazekasokkal kötött szerződésben fordul elő.

†**Tapolcafői-folyó** lásd Tapolca.

†**Tapolcafői malom** lásd Nagy malom.

†**Tapolcafői-tó** lásd Simaházi-halastó.

†**Tapolcafői-víz** lásd Tapolca.

†**Tapolcafő vize** lásd Tapolca.

†**Tapolcai-dűlő** lásd Tapolcára dűlő.

†**Tapolca-patak** lásd Tapolca.

†**Tapolcára dűlő** — 1726: az Nyolczasban az *Tapolczára dűlőben* ~ *Tapolczai dűlőben* (L10, 1498).

Döbrési birtokként említik. A Nyolcas Tapolca melletti lejtős részét, az Alsó-Nyolcast vagy annak valamely részét jelölhette.

†**Tapolca vize** lásd Tapolca.

Téglagyár — *Tięgłagyár* ~ *Tięgłaház*. — 1933: *Gőztéglagyár* (Hnt.), 1937: *Gőztéglagyár* (Hnt.), 1944: *Téglagyár* (Hnt.), 1956: *Téglagyár* (Hnt.).

Ma is működő téglagyár, a Tapolcafői Téglaiipari Kft. üzeme. 1890-ben épült (VHL. 369), a környék falvaiban levő téglagyárak között a jelentősebbekhez számított. Erre a helyre vonatkozhat az 1782-ből való alábbi említés: „Döbres nevű pusztában ... *Téglávetőn* alul” (L9, II. o. I. 28–29), majd az 1801-ben a falu közös tulajdonaként említett „*Tégla vető helye* ... mellyen ez előtt *Tégla vető kemencze* is volt” (L4, B. I. 14). 1855-ben a „*Tégla verő*” 4000 négyszögöl területű (18). Az üzem megnevezéseként egyedítő használatú szinonim köznevek szerepelnek: a csak hivatalos külterületi lakott hely neveként említett **Gőztéglagyár** és a régebbi népnyelvi névhasználatot tükröző **Téglaház**.

Téglagyári-Döbrés — *Tięgłagyári-Döbrís* ~ *Tięgłaházi-Döbrís*, -*ën*.

A Téglagyártól DNY-ra levő szántók a Felső-Döbrésen. A névváltozatokban a *Téglagyár* különböző megnevezései jelentkeznek, a **Téglaházi-Döbrés** formát inkább az idősebbektől hallani. A név bővítményrésze a gyár szomszédságát jelzi, a *Döbrés* eredetét lásd a megfelelő szócikkben. Mivel a Téglagyár a 19. század végén létesült, a név valamikor ezt követően jöhetett létre.

Téglaház lásd Téglagyár.

Téglaházi-Döbrés lásd Téglagyári-Döbrés.

Temető — *Temetüő*. — 1853: *Temető* (L8).

A faluban levő temetők közül ma már csak ide temetkeznek, 1698-ban még a református templom melletti körülkerítetlen temetőt használták (L16). 1853-ban

már ez, a falu D-i szélén levő temető volt a legnagyobb 5000 négyszögöl területével (L8). Esetében a többi temető (*Ó temető, Sulyok-temető, Zsidó temető*) nevétől eltérően a *temető* köznév önmagában vált tulajdonnévvé, Tapolcafő legfontosabb temetőjének jelölőjeként.

Temető alja — *Temetűő ajja, alá ~ Temetűőji-dűlűő, -be. — A Temetűő alá mēnēg dógozni.*

A Temetőtől D-re levő terület, amelyet Ny-on az országút, K-en a Töper alja határol. Középe teknőszerűen bemélyed, a Temető a legmagasabb részén van. 20-25 kat. h. szántó és rét. Egy nagyobb rétet *Szalai-rét*-nek neveznek benne. Az *alj(a)* névrész a térszíni különbségre utal, a helyzetviszonyítást a *Temető* név jelölte területhez képest adja meg. A pusztán helyviszonyt kifejező, minden bizonnyal újabb **Temetői-dűlő** megnevezés ritkábban használatos. A név az írásos forrásokban nem fordul elő: a határnak ezt a részét — más dűlőkkel együtt — általában *Keleti-Országúti-dűlő*-nek említik.

Temetői-dűlő lásd Temető alja.

†**Templom-tó** lásd Öreg-forrás.

†**Templom utca** lásd Fölszeg.

†**Teveli-berek alja** lásd Berek alja.

Teveli út — *Teveli ut ~ Adászteveli ut ~ Magyarteveli ut ~ Zsidó-dombi ut. — 1722: Teveli út (L10, 1490), 1853: Magyar tevelyi ut (L8).*

Tapolcafőről a *Zsidó-domb* mellől kiinduló (**Zsidó-dombi út**), Adásztevel-re vezető dűlőút (**Adászteveli út**). Adásztevelt a szintén szomszédos Nagy- vagy Németteveltől megkülönböztetve (vö. *Nagyteveli út*) *Magyartevel*-nek (**Magyar-teveli út**) vagy csak egyszerűen *Tevel*-nek hívják a tapolcafőiek.

†**Teveli útra dűlő** — 1635: a fadgyasi és *Teveli útra dűlőbeli* földekbe (L11).

Mezőszeghez tartozott, a *Teveli út* mellett húzódhatott. Pontosabban nem lokalizálható.

Tikacs — *Tikacs, Tikadzsbq. — A Tikacs a Kis-Töpiérbe van, rigēn szűölűők vuótak ott is.*

Néhány hold rét és szántó a Töper D-i részén. A név talán a *tikkad, tikkaszt* hangutánzó eredetű szócsaláddal (TESz.) hozható kapcsolatba. A *tikkad* '(nővény) szárazságtól, hőségtől kipusztul, kiég' jelentése mellett a tájnyelvben ige-névi származéka, a *tikkadt* 'szikkadt (föld)' (MTsz.) értelemben is előfordul. A rövid mássalhangzós forma adathozható a nyelvjárásokból (*meztikatt*: MTsz.), s az ugyanebből a töből más képzőkkel alakult igeik (*tikog, tikácsol, tikel*: TESz.) tövében is megtalálható. A *Tikacs* ebből a *tik*- igei töből jöhetett létre a cselekvés, történés eredményét jelölő *-cs* deverbális nomenképző segítségével (D. BARTHA 1958: 77; a *-cs* helynévképző szerepéről lásd BÉNYEI 2012: 115–7), és talán 'kitikkadt, kiszikkadt (föld)' értelme lehetett. A ma már nem termékeny képző alkalmazására lásd a *habarcs, tekercs, vakarcs* szavakat (TESz.). A név írásos forrásokban valószínűleg azért nem fordul elő, mert kis területű, csekély jelentő-

ségű helyet jelöl. A név szemantikai tartalmát a helybeliek a környékbeli szőlőműveléssel kapcsolják össze (ezt az is magyarázza, hogy az egykori *Töpér* szőlőhegy mellett fekszik), és a név második szótagjába a *kacs* 'a szőlő kapaszkodója' szót értik bele. Azonos nevű hegyet említ JANKÓ is Balatonfőkajárról (1902: 80), ez a név ma is használatos (VeMFN. 4: 365–7). Ennek — mint önálló határru szőlőhegynek — első adatát a 18. század elejéről ismerjük (VHL. 372), a nevet KISS LAJOS esetleg a szerb-horvát *tikāč* 'takács' szóval tartja kapcsolatba hozhatónak (FNESz. *Tikacs*).

Tilos — *Tilos, Tiloszba ~ Tilosi-dülűő, -be.* — *A Tiloszba csak az ökörcsorda legéjhetett, ridegmarhákat, tēhenet, borgyut nēm hajtottak oda. Rīgēm fūjes terület vūót az egisz.* — *Rīgēn csak kötjélēn lehetēt legētetni a Tiloszba.* — 1906: *Tilos* (Horváth 176), 1920: *Tilos* (T15), 1959: *Tilos* (T18), 1978: *Tilós* (T20).

30 kat. h. szántó és rét a Töpéri-ér mentén. D-en a Töpér határolja, É-on a Nagyteveli útig nyúlik. A *tilos* főnévi használatban, földrajzi köznévként csak olyan terület neve lehet a vidéken, amelyen a legeltetést tiltották meg (vö. VeMFN. 2: 22, ehhez lásd még NEMES 2005: 185 és ÚMTsz.). Ilyen értelemben közli BENKŐ (1947: 35) és KÁZMÉR (1957: 35) is. Másutt — úgy tűnik — általánosabb jelentésű, szélesebb a szó jelölésköre (vö. CzF., BALLAGI, LŐRINCZE 1953: 542). A *Tilos* területén a 19. század fordulóján még legelők voltak. 1796-ban említik, hogy a Vajda-réthez a benne birtokos gazdák a mellette levő „közönséges *Pascuumbul*” jókora darab réteket csatoltak, amelyek egészen a Töpéri-érig húzódtak (L11). 1818-ban ezt a területet „Tapoltza-fői *Legelő*”-nek mondják (L4. B. III. 104). Kétségtelenül igazolható tehát, hogy korábban itt voltak a falu legelői. Csak később — talán a bakonyi erdők délebbre húzódásának következtében — kezdték a ma *Páskom*-nak nevezett határrészt legeltetésre használni (lásd ott). A páskomnál sokkal jobb minőségű tilosi réteket pedig — valószínűleg a *Vajda-rét*-hez csatolva — kaszálták. Ezzel a funkcióváltozással magyarázható csupán, hogy a falubeli rétek közül éppen ezt és csak ezt kezdték *Tilos*-nak nevezni: holott a többi kaszálón sem volt szabad legeltetni. A területre azonban bizonyos megkötésekkel rá lehetett hajtani állatokat a későbbiekben is (lásd az adatközlőktől lejegyzett szövegrészeket). A fenti adatokból arra gondolhatunk, hogy a *Tilos* tulajdonnévként a 19. század közepe óta lehet használatban. **Tilosi-dülűő**-nek csak újabban nevezhetik, amióta nagyobb részét felszántották. Ma általánosan ismert megnevezés. Az 1978-as térkép **Tilós** adata esetleg csak tollhiba következménye, de esetleg a másutt is előforduló „értelmesítési” törekvések (< *tiló* 'a kenderfeldolgozásban használt eszköz' + -s) megnyilvánulásának is tarthatjuk.

Tilós lásd *Tilos*.

Tilosi-dülűő lásd *Tilos*.

Tilosi-kút — *Tilosi-kut.* — *Abbú sē iszik má sēnki, mer nēm folik ki belülle a viz, pedig rīgēm belefót ott az jérbe.*

A Tilos területén, a Töpéri-érhez közel található. Egykor forrás táplálta, vize az érbe folyt, a Tiloson levő legelő itatókútja lehetett. A név bővítményrésze helymegjelölő szerepű (lásd *Tilos*). Ritkán használt megnevezés.

Tilos-rét — *Tilos-rít, -rídbe*.

Néhány holdnyi rét a Tilos Ny-i szélén, a Töpéri-ér két partján húzódik hosszú sávban. Bővítményrésze helymegjelölő szerepű, eredetét lásd a *Tilos* név szócikkében.

Tima-rét — *Tima-rít, -rídbe*. — *A Tima-rít a Falu-vígēm van, ojan hosszú kás rít, a Tima Sándorjé vuót*.

1-2 kat. h. kis rét a Hanthányás vizesárka mellett. A termelősövetkezet szervezése előtt, már a két világháború közötti időben is a *Tima* családé volt. A birtoklás megszűnése ellenére a név fennmaradt, bár ritkábban használják.

Tisztás¹ — *Tisztás, Tisztásbq*. — *A Tisztás mēg it van a faluvīgēm ē, ludakat űörōszteg bem mindig, zсібáqat* [kislibákat]. — 1905: *Tisztás*, üres terület (Beke 49), 1906: *Tisztás* (Horváth 176).

A belterület D-i szélén, a Temető mellett fekvő 1-2 kat. h. gyp. Kisebb mélyedéseiben gyakran gyűlik össze az esővíz. A libákat szokták itt legeltetni. A *tisztás* földrajzi köznevet a szótárak szinte kivétel nélkül az erdőben található üres területek jelölőjeként említik (CzF., BALLAGI, SzamSz., OrmSz., ÉrtSz., VeMFN. 2: 22), néhol '(mocsárban) sima víztükrő' jelentése is van (ÚMTsz., NEMES 2005: 185–6). Bár GERLISCH térképe a 18. század végén a faluhoz egészen közeli területeken is erdőségeket tüntet fel (T3), mégsem valószínű, hogy akár 2-300 éve is a belterület közvetlen szomszédságában erdők lettek volna. A *tisztás* inkább olyan területre vonatkozhatott, amit nem műveltek meg, s kaszálónak sem használtak valamilyen ok miatt (hasonló jelentését lásd Göcsejből: 'a szőlőtábla két végén megműveletlenül hagyott kisebb-nagyobb terület', ÚMTsz.). A megnevezés metonimikus névátvitellel a szomszédos falurész nevévé is vált.

Tisztás² — *Tisztás, Tisztásbq ~ Bēm ucca*. — 1853: Vánkos Pál, *tisztási* (L8), 1858: Varga János, *tisztási* (L13).

Az Öreg utca és a Kis utca végét összekötő, D felé néző házsort nevezik így. A vele szemben fekvő vízenyős, füves térség, a *Tisztás*¹ neve metonimikus névátvitel útján lett a falurész jelölőjévé már a 19. század közepe előtt. Hivatalos nevét a második világháború után kapta, **Bem utcá**-nak azonban jórészt csak az ott lakók ismerik.

Tóra dülő — *Tuóra düljő, -be*. — *A Döbrís szilinjē mēg gyün ez a Tuóra düljő, ami a Tapócára dül*. — *A Tuóra düljő a Kutrováctú a falu feljē van, a Tapóca it fűót, aszt a tuóra düť rá a fōde*. — 1748: *Tora dülőben* egy fertál föld (L6, 1. sorozat, No. 69), 1854: *Tora dülő* (T8 és T9), 1856: *Tora Dücs* [írashiba] (T10), 1864: *Tóra dülő*, nevét vette a 'A Tevelyhez tartozó Simaházi pusztán, a Győri püspök és Káptalan malmaik előtt álló nádas tóruľ, szántóföldeknek használtatik (Pesty), 1935: *Tóra-dü[lő]* (L14).

Tapolcafő belterületétől É-ra, a Tapolca patak Ny-i oldalán levő szántók és rétek. Az egykori *Simaházi-halastó*, majd a helyén megmaradó nádas felé erősen lejtő, kb. 25-30 kat. h. terület. A bővítményrészként szereplő tó földrajzi köznévként vált a név alkotóelemévé, a halastavat ugyanis sehol nem említik ilyen tulajdonnévvel. A 19. század közepétől a hivatalos névhasználatban a szomszédos dűlő nevére a *Tóra dűlő* is *Tóra dűlő Döbrés*-ként szerepel. A faluban azonban megkülönböztetik a két elnevezést. Bár a tó legalább 200 éve nem létezik, a Tapolca kiszáradtával lassan a helye is eltűnik, a *Tóra dűlő* nevet ma is nagyon gyakran említik, szinte mindenki ismeri a faluban.

Tóra dűlő Döbrés — *Tuóra dülűő Döbrís, -ën.* — 1854: *Tora Dülö Döpres* [íráshiba] (T9), 1857: *Tóra dülö döbrés* (T11), 1857: *Tóra dülö döbrés* (L3, 1088. cs. 1525), 1864: *Tóra dülö Döbrés*, szántó föld és rét (Pesty), 1920: *Tóra dülö döbrés I., Tóra dülö döbrés II.* [26, ill. 30 kat. h. szántó] (T15), 1959: *Tóra dülö döbrés I., Tóra dülö döbrés II.* (T18).

A Téglagyár és a Kutrovác-malom között, a Tapolca Ny-i partján levő szántó. A kb. 30 holdnyi terület erősen lejt a folyó felé. A *Döbrés*-nek azt a részét jelölte, amely az egykori *Simaházi-halastó*-val volt közvetlenül szomszédos. 1857-ben először jelölik ezzel a névvel a *Tóra dűlő*-t is, pedig történetileg az nem tartozott a döbrési földterületek közé. Az 1920-as s ennek nyomán az 1959-es térkép *Tóra dűlő Döbrés II.*-nek tünteti fel a *Tóra dűlő Döbrés*-t, míg *Tóra dűlő Döbrés I.* a *Tóra dűlő*-re vonatkozik. A hivatalos használatban tehát a *Tóra dűlő Döbrés* név a *Tóra dűlő* területét jelöli. A beszélt nyelvben azonban ma is határozottan elkülönítik a két dűlő megnevezését.

†**Tóra dűlő Döbrés I.** lásd *Tóra dűlő Döbrés*.

†**Tóra dűlő Döbrés II.** lásd *Tóra dűlő Döbrés*.

†**Tóra dűlő Nyolcas** lásd *Alsó-Nyolcas*.

Tó-rét — *Tó-rít ~ Tuó-rít, -ën vagy -ridbe.* — *A Tuó-ridbe megyék kaszányi.* — *A Tó-rítén dógosztam.* — *Rígën az asszonyok Tevĕĕrű is ágygüttek mosnyi a Tapócára, aszt a Tó-ridbe szárogatták mĕg a lepödűőket.* — *A Tuóra dülűőnjé lejjeb vuót ĕj juó nad darab rít, asz mĕk Tuó-rítnek hitták, ott a fojuó mellett.* Először a műonárok használták. A malomhoz tartozott, a Nagy malomhoz. Asztá, hom mĕgavót [tönkrement] a malom, elatták, kiatták ĕggyesĕknek. Mos mĕg má nádos lĕd belülle, mĕg ĕĕtötti a Tĕglagyár szemĕttĕ. — 1853: a birtokkönyvbe pótlólag bejegyeztetett a Szluha család úgynevezett *Tórėti* birtoka, mely a tapolcafői határhoz csatoltatott (L3), 1982: *ez a tórit ez min tele vót vízzel* (Molnár 218).

A *Tóra dűlő* mellett fekvő kis rét a Tapolca Ny-i partján. Egykor a mezőszegi határhoz számították, de a Nagy malomhoz tartozó birtokként 1853-ban Tapolcafőhöz csatolták (lásd a történeti adatot). Ma már az egykori *Simaházi-halastó* helyén levő nádas is jelöli a név. 30-40 kat. h. mélyen fekvő terület. A köznévi értelemben szereplő tó helymeghatározói szereppel kapcsolódott a rét

névrészhez: 'a tó melletti rét' jelentést sűrítve a névbe. Külső és belső helyragot egyaránt illesztenek hozzá.

Töper¹ — *Töpiér, -be.* — *A Töpiér is szőlőhegy vuót, az utóbbig vuót is benné szőlőhegy.* — 1853: *Töpéri Szőlőhegy* (L8), 1854: *Toperbe* (T8), 1856: *Töper*, szőlőhegy (T10), 1857: *Töper* (T11 és L3, 1088. cs. 1525), 1864: *Töper*, egy része szántó föld, más része rét, és egy kevés része szőlő mívelés alatt ~ *Töper folyotska*, melly a *Töperbe* ered (Pesty), 1905: *Töpér*, kis érről (Beke 49), 1906: *Töpér* (Horváth 176): 1920: *Töper* (T15), 1935: Rét a *töperben* (L14), 1959: *Töper* (T18), 1978: *Töper* (T20), 1978: *Töper* (MoFnT. 2: 39).

A község DK-i határrészének közepén fekszik. A falu egykori szőlőhegye volt, a hegy hajdani határárkának maradványai fogják körül. 1853-ban 155 kat. h.-nak mérték fél (L8). Az erősen dombos területet ma szántónak és rétnak használják. Déli részét *Kis-*, az északit *Nagy-Töper*-nek nevezik, a mellette fekvő terület a *Töper alja* nevet viseli. Itt ered a *Töpéri-ér*.

A dülönév feltehetően a szőlőműveléssel kapcsolatban keletkezett. A név a meglehetősen nagy szócsaládú *töpic* ige (vö. TESz.) származéka. HORVÁTH a *töpic* szónak 'szárad, aszik' jelentését adja meg (1906: 102), a MTsz. a környékről '(össze)szárad, (össze)fonnyad, (össze)aszik, (össze)töpörödik, (össze)zsugorodik' értelemben közli, az ÚMTsz. '(gyümölcs szőlő) fonnyad, töpped, aszalódik' jelentésűnek mondja a szót. CZUCZOR és FOGARASI szótára a következőket írja róla: „*töpic*: Túl a Dunán mondják bogyós, leves gyümölcsökről, midőn nedveik kipárologván asznak, összezsugorodnak” (CzF.). Példái között elsőnek említi a *töpic a szőlő, töpött szőlő* szókapcsolatokat. Az alapigét Tapolcafőn nem ismerik, csak képzett formáit használják (*töpped, töpörödik* stb., vö. BENKŐ 1984: 57, 114). Ennek ellenére feltehető, hogy a *Töper* név a *töpic* ige (-ár/-)ér deverbális nomenképzős származéka. A képző funkciói között D. BARTHA a következőket említi: a cselekvőt (*vezér*), a cselekvést elszenvedőt (*fűzér*: eredeti melléknévi szerepében, *kopár*), a cselekvés eredményét (*fűzér*: főnévként), a cselekvés eszközét (*tölcsér*) jelöli (1958: 82) „A magyar nyelv történeti nyelvtana” ehhez még hozzáteszi a cselekvés helyének (*határ*) a kifejezését is (SZEGFÜ 1991: 237). A fentiek közül az első három egyike, illetve az utolsó jelentés sem zárható ki a *Töper* esetében. A szó eredetileg talán magára a gyümölcsre vonatkozott, s ebből ugyanúgy válhatott a terület jelölőjévé, mint ahogy pl. a *szőlő* szónak is megvan ez a kétféle jelentése. A falubeliek a nevet azzal hozzák kapcsolatba, hogy a szőlőhegy nagyon kicsi, *törpe* (a szó egyébként ugyancsak a *töpic* ige származéka; vö. TESz.) parcellákra volt osztva (1857-ben a 155 kat. h. terület 736 részre volt hasítva; L3, 1088. cs. 1525). A megnevezést Tapolcafőn széles körben ismerik és használják.

Töper² lásd Töpéri-ér.

Töper alja — *Töpiér ajja, alatt.* — *A Töpiér ajja még a Töpiér dombgyára dül.* — 1853: *Töperajja ~ Töperalatt* (L8), 1856: *Töperre allya* [!] (T10), 1857:

Töper alja (T11 és L3, 1088. cs. 1525), 1906: *Töperⁱerajja* (Horváth 176), 1920: *Töperalja* (T15), 1959: *Töperalja* (T18), 1979: *Töperalja* (T20).

Kb. 50 kat. h. szántó a Nagyteveli úttól D-re. A Töper dombja lábáig húzódik, jórészt sík, É felé enyhén lejtő terület. K-en a Tilos, Ny-on a Temető alja határolja. A *Töper* név eredetét lásd a *Töperⁱ* szócikkében. Az *alj(a)* földrajzi köznév a hely alacsonyabb fekvésre utal, az egykori szőlőhegytől a falu felé eső terület jelölőjeként.

†**Töper-ér** lásd Töperi-ér.

†**Töper ere** lásd Töperi-ér.

†**Töperi-dülő** — 1864: *Töperi dülő*, áll szántó földekből (Pesty).

Talán a *Töper alja*-val azonosítható, ilyen néven azonban másutt sehol sem említik.

Töperi-ér — *Töpiéri-ier ~ Töpiér*. — *A Töpiéri-ier ek kicsim fojuó, a Töpiérbe ered. Töpiérnek hittuk csak mindig, más neve nincsen. Ott ered, hát Töpiér!* — 1796: a *Töperi éren* tul ~ a *Töper érig* (L11), 1799: a *Töper ere* mellett lévő Zsidó háztól ~ az *Töper erinn* lévő hidat is által hánván (uo.), 1805: egy darab réthből a *Töper* fején lévőből (uo.), 1864: *Töper* folyotska, melly a Töperbe eredvén ... a falu alatt a Tapolczavizébe folydogáll (Pesty), 1905: *Töperⁱér* [a vizek, kutak, források nevei között említve] (Beke 46).

A Töper É-i részén ered. Az egykori Töperi szőlőhegy vizesárkai révén a DK-i határrész vizeit is összegyűjti. A patak a belterület K-i szélén, a Kis utcai és a Fölszegi-kertek alatt folyik el, az országutat a Teveli útnál keresztezve vizét a Tapolcába vezeti. Nyáron gyakran kiszárad.

A nevet csak a *Töper* dülönévvel együtt vizsgálva lehet megfejteni: el kell ugyanis döntenünk, hogy a kettő közül melyik jött létre elsődlegesen. BEKE — igaz, csak utalásszerűen (lásd *Töperⁱ*) — a folyóvíz nevét tartja elsődlegesnek (1905: 49). Bár a patak neve jó fél századdal korábbról adatolható, mint a dülőé (de vö. *Kis-Töper*, valamint az is elképzelhető, hogy a fenti adatok közül az 1805-ből való a területnévre vonatkozik), mégis — a nevek szerkezete, típusa alapján — azt valószínűsíthetjük, hogy a dülönév keletkezhetett korábban, s erről nevezhették el az itt fakadó patakocskát is. A legkorábbi előfordulások ugyanis helymeghatározás + víznév típusú nevek, amelyeket vagy *-i* képzős szerkezet (*Töperi-ér*: 1796) vagy jelölt birtokos szerkezet (***Töper ere***: 1792), illetve egy esetben jelöletlen összetétel (***Töper-ér***: 1796) fejez ki. A település névrendszerében a víznevek körében ez a névalkotási mód nagyon gyakori. Másrészt a ***Töper*** folyónévként való használatának (?1805, 1864, 1905), másodlagos jellege nyelvtanilag is jól magyarázható. Létrejöttét három motívum is segíthette: a dülönév megléte, az új névforma víznévként való elemezhetősége (*-ér*-re való végződése), valamint esetleg az egyszerejtés (vö. KISS L. 1995: 8–9). A dülönév elsődlegességét bizonyítja a név eredeti szemantikai tartalma is (lásd a *Töperⁱ* szócikkében).

Töpleri-kőhányó lásd Öreg-kőhányó.

†**Töpleri út** — 1853: *Töpleri ut* (L8).

Nem állapítható meg, hogy melyik dűlőutat jelölte a *Töper* környékén. Ma esetleg csak alkalmilag használnak hasonló nevet.

†**Török fürdő** — 1860: Kiindultunk tiszteletes úr fiaival a simaházi malomnál létező *török fürdő*höz, mely mint vizsgálatomból kitűnik, nem más, mint erős, faragott kövekből rakott zsilip, melynél meglehet, hogy valaha törökök is fürödtek, de különben semmi jelentőséggel nem bír (Rómer 166), 1864: az egyik [rom] van a tapolcaforrás mellett, még most is alig szétt verhető erős falakkal, mely hihető, hogy ez hajdan a' török uralom alatt, e' tiszta, s télben mindig meleg természetű forrás tava közelében, *török fürdő* lehetett ... azonban ... e' vélemény csak a nép valószínűleges hiedelmén alapszik (Pesty).

Az egykori *Simaházi-halastó* vizét felduzzasztó *Boltos zúgó* előtti kiszélesedő vízmeder neve volt. A halastó megszűnése, elnádasodása után eredeti funkcióját elfeledve kezdhették *Török fürdő*-nek nevezni. A név bővítményrésze feltehetően a szokatlan építmény régiségére utal. A falu lakossága ugyanis az általa nem ismert régi korokat általában a törökökkel hozza kapcsolatba (vö. *Szekértemetési-domb*, illetve a RÓMERTől említett monda az *Öreg-forrás* szócikkében). Az ilyen hiedelmek s az ezeket tükröző nevek viszonylag késői keletkezésűek lehetnek. A *Török fürdő*-ről a mellette levő hidat *Török híd*-nak nevezték el.

Török híd — *Török hid.* — *Még a törökök csinyáták, kübül van, ijem bótozot hid, mos má ki van rēpērāvq tjeǵlábul is a kjet vígē, mer ugyē lēpotyogod, dūt, de mjeǵ a közepē mēǵvan.* — 1525/1801: *Boltos Zuggótul ~ Botos Zuggónál* (L4, B. I. 14).

A Püspök malom előtt a Tapolcán levő kőhíd, amelyen a Téglagyárhoz lehet eljutni. Egykor az itt épített erős zsilip a Tapolca halastóvá duzzasztására, valamint a Simaházi malom vizének biztosítására szolgálhatott. Erre vonatkozik RÓMER megállapítása, mely szerint „erős, faragott kövekből rakott zsilip” áll itt (1860: 160, vö. *Török fürdő*). PESTY a következőket mondja róla: „a 3^{dik} rom, mely még most is — egy *híd* alakú építménynek látszik, vagyon a Döbrési, s az Ádász Tevelhez tartozó Simaházi puszták között — közel a Tapolcafolyamhoz, mely igen valószínű, hogy ezen omladék hajdan, míg tudni illik a' Tapolcavize regulázva nem volt, és a kifolyásai miatt több helyeken nádas tavakat képezett volt, az is egy illy közlekedési hid lehetett, melly a Tapolca vizen tuli keleti részt, az inneni nyugotti résszel össze kötetésben tartotta” (i. m.). A folyó tapolcafői szakaszán csak itt lehetett állandó, kőből épült híd, amely Döbrés falut kötötte össze az országgal és a környező településekkel.

A boltozott, ívelt híddal egybeépült zsilip első megnevezése, a **Boltos zúgó** a sajátos, a faluban mindenképpen egyedi építészeti együttesre utal. A *bolt*² szót 'bolthajtás' jelentésben már 1416 u./1450 k. jelzi a TESz., a *boltos* melléknévi használatára pedig 1560 k. említi az első adatot. Az itt idézett névben — hihető-

en — már 1525-ben előfordult. A *botos* írásváltozat valószínűleg a *bótos* ejtésformát tükrözi. A *Simaházi zúgó út* névből (lásd ott) következtethetünk arra, hogy később **Simaházi-zúgó*-nak is mondhatták. A *zúgó* a falu nyelvében a vízimalmok működtetéséhez szükséges vízmennyiség felduzzasztására szolgáló zsilip megnevezése (a szó további jelentéseihez lásd ÚMTsz. és NEMES 2005: 198). A *Török híd* névváltozat csak a 19. század végén keletkezhetett, mivel még sem RÓMER, sem PESTY nem említi. Mindketten szólnak viszont a *Török fürdő*-ről, amely a híd előtt volt található. E név bővítményrésze vonódhatott át az addig név nélküli hídra.

Tüskés — *Tüskjés, Tüskjézsbe ~ Tüskjési-rít, -ridbe.* — *A Tüskjézsbe sog gílicetüske* [iglice 'liláspiros virágú tövises cserje', ÚMTsz.] *vót, aszt annak mírges a szurásq.* — 1748: az *Tüskéssel* együtt (L6, 1. sorozat, No. 69), 1864: *tüskés lap*, szántó föld és rét (Pesty), 1905: *Tüskés* (Beke 49), 1906: *Tüskés* (Horváth 176), 1920: *Tüskés lap* (T15), 1959: *Tüskés lap* (T18), 1978: *Tüskés lap* (T20).

Mélyebben fekvő, ÉNy felé enyhén lejtő terület a Teveli út É-i oldalán. K-en a Sédi-dűlő, Ny-on a Fodormentás határolja. Kb. 50 kat. h. szántó és rét. A *Tüskés* név a *tüske* köznévből -s helynévképzővel alakult, a *tüskés* földrajzi köznévként is használatos 'tüskés növényekkel, bokrokkal benőtt terület' értelemben (VeMFN. 2: 22, NEMES 2005: 189, ÚMTsz.). A *lap* földrajzi köznévvvel kiegészített ***Tüskés-lap*** névváltozat (1864, 1920, 1959, 1978) inkább a hivatalos használatban fordulhatott elő. A szintén másodlagos ***Tüskési-rét*** az egész dűlőre, a szántókra és kaszálókra egyaránt vonatkozik a *Tüskés* ritkábban használt szinonimájaként. A környéken gyakori név, HORVÁTH négy ilyet közöl a szomszédos községekből (1906: 171–7), a Pápai járás területén ma is több tucat olyan név található, amelyben a *tüskés* földrajzi köznévi szerepel (VeMFN. 2: 380).

Tüskési-rét lásd *Tüskés*.

†**Tüskés-lap** lásd *Tüskés*.

Új-Döbrés lásd *Urasági-Döbrés*.

†**Új kalló** lásd *Merétey-malom*.

Új sor lásd *Új utca*.

Új utca — *Ujj ucca ~ Uj sor*.

A Pápai országútról É felé nyíló utca, a falu belterületének É-i szélén. Szántóföldek, az Országútra dűlő helyén épült, amelyet a második világháború után osztottak ki házhelyeknek. Kezdetben csak az egyik oldalán voltak házak: erre utal az ***Új sor*** névforma, amelyet még ma is használnak az utca nevéként. Hivatalosan is *Új utcá*-nak nevezik. A falubeliek nem tekintik az *Öreg utcá*-val szembenálló névnek, mivel ez utóbbi — szemantikai tartalma alapján — a *Kis utca* névpárja.

Urasági-Döbrés — *Urásági-Döbrís ~ Uj-Döbrís ~ Kízs-Döbrís, -én.* — *Az Urásági-Döbrís mēg ittenyíék* [itt] *a Kovácsi ut mellet van, a Valēz Gyula grúóv*

birtoka vüót, de mindig Biédzsbe laktak, aszt innem vüótak a munkássaji Tapócaförű. — 1920: *Urasági döbrés* (T15), 1959: *Urasági döbrés* (T18), 1978: *Urasági döbrés* (T20).

A Döbrés-domb DNY-i lejtős oldalán levő szántó. A 19. században a *Döbrés* és a *Bogács* egyes kisebb részeit — köztük az *Urasági-Döbrés*-t — a kovácsi földesurak birtokolták. Csak az 1920-as években lett ismét a tapolcafőieké: innen az *Új-Döbrés* megnevezés. Ritkábban *Kis-Döbrés*-nek is mondják, mert az *Alsó*-, a *Felső*- és a *Közép-Döbrés*-nél kisebb területű. **Nagy-Döbrés* elnevezéséről nincs tudomásom. A *Döbrés* név eredetét lásd a megfelelő szócikkben.

†*Urasági-Kalapács* lásd Legelő-Kalapács.

Úsztató — *Usztatúó.* — *Oda jártak lē a marhák innya a Tapóca vizire, ugyē osztá hát ot lēhetēt usztatnyi mjég a marhákát is, ojam mjél viz vüót.*

A Tapolca kiszélesedő részét jelölte a Csáki-kert alatt. Az *úsztató* ’állatok (lovak, szarvasmarhák, juhok) fürdetésére, úsztatására használt kiszélesedő folyószakasz’ földrajzi köznév (ehhez lásd VeMFN. 2: 23 és NEMES 2005: 198–90) tulajdonnévi használata nyilvánvaló, mert az állatokat több helyen is hajtották a Tapolcához inni, fürdetni, de csak ezt az egy szakaszt jelölték meg külön névvel. A Tapolca kiszáradása után természetesen egyre ritkábban említik, de még ma is szinte mindenki ismeri, s egyértelműen lokalizálja a nevet.

Ürge-domb — *Ürge-domb, -on.* — *Az Ürge-domb még a Bitangba van, sok ürge vüót ott, odajártunk ürgészni [ürgét önteni].* — 1978: *Ürge-hegy* (MoFnT. 2: 39; a térképmellékleten téves lokalizálással).

A Bitang Ny-i szélén van, kavicsos talajú kisebb magaslat. Legelőnek használják. A helynév a mezei rágcsáló nevéből alakult. A dombot ritkán nevezik meg önállóan, inkább csak *Bitang*-nak mondják. *Ürge-hegy*-nek a helybeliek nem nevezik.

Ürge-hegy lásd Ürge-domb.

Vajda-rét — *Vajda-rít, -ridbe.* — *A Vajda-ridbe is csak kötiélén lēhetēt leggētetnyi, mind a Tilozsba.* — 1796: Adorján Istvánnak Tapolczafői Határban lévő azon Rétyét mely *Vajda Réthnek* neveztetik (L11), 1853: *Vajdarét* (L8), 1857: *Vajda rét* (T11 és L3, 1088. cs. 1525), 1864: *Vajda ut melléke*, szántó föld, rét és legelő (Pesty).

A Nagyteveli úttól D-re eső terület, a Rövid-dülő és a Kőhányó Ny-i oldalán. Területe, pontos határai nem állapíthatók meg, ma szántók és rétek vannak rajta. Bizonyára személynévi eredetű helynév. A faluban nincs *Vajda* család, sőt az idősebbek sem emlékeznek ilyen nevékre. Az 1853-as összeírásban sem találunk *Vajda*-kat, de megkülönböztető névként előfordul: „*Vajda* Kiss István, Vánkos Pál-*vajda*” (18). A megkülönböztető neveknek ebben a felsorolásban két típusa van: az azonos nevéket vagy aszerint különítik el, hogy melyik falurészen, utcában laknak, vagy pedig egy másik tapolczafői család nevét használják fel a megkülönböztetésre, nyilván közeli rokoni kapcsolatra utalva ezzel. Ennek

alapján gondolhatjuk, hogy korábban biztosan volt *Vajda* nevű család a faluban. A PESTY-től használt ***Vajda út melléke*** névforma inkább alkalmi jellegű megnevezés lehetett. A *Vajda-rét*-et az idősebbek közül is kevesen tudják lokalizálni, inkább a passzív névkincsbe tartozik.

†**Vajda út** — 1864: *Vajda ut* (Pesty).

A Vajda-réten át az Öreg-kőhányóhoz vezethetett. A *Vajda* talán nem közvetlenül személynévként került bele a névbe — utak nevében ritkábban szerepel ugyanis személynév —, hanem a *Vajda-rét* névrészeként válhatott az út megnevezésének alapjává.

†**Vajda út melléke** lásd Vajda-rét.

Vakér — *Vakjér*. — 1811: az úgy nevezett *Tapolcza Vak Erére* (L4, B. II. 81).

A Tapolca egy régen kiszáradt oldalágát jelöli, amelyben csak télen gyűlt össze egy kevés víz, nyáron teljesen száraz volt. A *vakér* 'lefolyás nélküli, általában száraz medrű oldalág' földrajzi köznév (vö. ÚMTsz. 'lefolyás nélküli, időszakos ér') tulajdonnévként használatos, mivel önmagában, bővítményrész nélkül is egyértelműen azonosít. A nevet csak az idősebbek használják, ők is ritkán.

Vázsonyi-rét — *Vázsonyi-rít, -rídbe ~ Vázsonyi-rítek, -rítegbe*. — 1864: *Vázsonyi Rétek*, szántó föld és rét ~ [a Szekértemetési-ér] a *Vázsonyi-rétnél* az Attyai határon ... folyó fekete érbe ömlik (Pesty), 1905: *Vázsonyi r[ét]* (Beke 48).

Mintegy 30 kat. h. rét a Kalapácsi-ér és az egykori Fekete-Mocsolya ere összefolyásánál. A Hanthányás lejtőjének D-i folytatásaként a határrész legmélyebben fekvő területe. A több mint 300 éve adatolható *Vázsonyi út* és *Vázsonyi útra dűlő* (lásd ott) nevekkkel áll kapcsolatban: mindkettőt a *Vázsonyi-rét* területén vagy közvetlenül mellette levőnek mondják. Adatok híján nem tudjuk eldönteni, hogy az útnév vagy a területnév volt-e a névbokor alapja. A névadás motívuma, a *Vázsonyi* névrész eredete mindhárom névben bizonytalan. Ha a területnév névrendszertanilag indokoltabb elsődlegességéből indulunk ki, akkor a *Vázsonyi* névrészt nagyobb valószínűséggel személynévi eredetűnek tarthatjuk. Ilyen nevű környékbeli családról azonban a történeti forrásokból nem tudunk. Többes számú formában (***Vázsonyi-rétek***) is használják, ugyanígy PESTY is említi. A *Vázsonyi-rét* megnevezést szinte mindenki ismeri a faluban.

Vázsonyi-rétek lásd Vázsonyi-rét.

†**Vázsonyi út** lásd Gannai út.

†**Vázsonyi útra dűlő** — 1662/1817: Orbán István Tapolczafői Helységben a' Kövesi nevezetű Mezejében *Vásonyi-utra dűlőben* lévő portióját örökbe eladta ... a' melly Rétnek napnyugot felől Döbrönte határ neveztetik felső vége Hegy oromzatra dűlők végére megyen, napkeletről falu erdeje szakítja a' szélit, alsó vége Vásonyi utra mégyen (L11).

A leírás szerint az egykori *Vázsonyi* (ma Gannai) *út*-tól K-re, a Bóta-kő dombjától É-ra lehetett.

Verba-föld lásd Verba-Kalapácsok.

Verba-Kalapácsok — *Vërba-Kalapácsok, -Kalapácsogba ~ Vërba-fjüőd, -be.* — *A Vërba-Kalapácsok a Vërbák fjüöggye vuót.*

Az Alsó-Kalapács É-i része, sík szántóföldek. Ma már nem különálló dülők. A termelészövetkezet megalakulásáig a falubeli *Verba* családok birtokolták, erre utal a **Verba-föld** megnevezés. Több kisebb tagból állt, talán ez magyarázza a *Kalapács* (eredetét lásd a megfelelő szócikkben) többes számú használatát. Újabb keletű, valószínűleg a 20. század elején alkotott név lehet, ennek ellenére ma már ritkán említik.

Veszprémi országút — *Veszprími országut.* — 1853: *Veszprémi országut* (L8).

A községből D felé, Városlódon át Veszprémbe vezető közlekedési út.

†**Vízre dülő** — 1733: Döbresben kukoricza föld, amelyis vagyon az *vizre dülőben* (L10, 1505).

Helye pontosabban nem határozható meg. Valószínűleg a Tapolca patak mellett, talán annak Ny-i oldalán húzódott. A *víz* tehát a *Tapolca* név szinonimájaként szerepel a névben. A *Tóra dülő*-höz hasonló szerkezetű név, elképzelhető, hogy annak közelében feküdt.

Zab-föld lásd Zab-Kalapács.

Zab-Kalapács — *Zap-Kalapács, -Kalapácsogba ~ Zap-fjüőd, -be.*

A Legelő-Kalapács É-i, a pápakovácsi határ melletti végén lévő néhány holdnyi kis szántó. A 20. század elejéig a kovácsi uradalomhoz tartozott, rendszerint zabot vetettek bele, erre utal a **Zab-föld** megnevezés. A **Zab-Kalapács** névváltozat a *Kalapács* részeként jelöli meg (ennek eredetét lásd a megfelelő szócikkben). Ritkán, csak a pontosabb tájékozódás igényével mondják a nevet.

†**Zavari-kalló** lásd Puhinger-malom.

Zavari-malom lásd Puhinger-malom.

Zrínyi utca lásd Földvétel².

†**Zsebők-séd** lásd Séd.

Zsidó-domb — *Zsiduó-domb, -on ~ Ó temetjüő.* — *A Zsiduó-domb nēm zsiduó ám, csak ráfokták, hozs zsiduótemetjüő. Rígi rēformátus temetjüő. Ién ity halottam. Uh hífták, hogy Ó temetjüő. Ki szokták annyi zsibalegelljüőnek [zsiba 'kissliba', ÚMTsz.], de má nēm, mos tele van nyjüőve mindēn gezmettel [gizgazzal, ÚMTsz.]: agácagyüvis [az akác fiatal hajtása, vö. ÚMTsz. jövés], mindēm fene.* — *A Zsiduó-domb ez nēm zsiduótemetjüő, hanēm Mezzjüőszēgi falu temetjüője.*

A belterület É-i részén levő, az országút és a Teveli út által közrefogott, beépítetlen, bokrokkal benőtt kis domb. Eredetileg temető lehetett. Erre utal a — már csak a legidősebbektől hallott — *Ó temető* megnevezés. Néhány adatközlőm azt is elmondta, hogy ásáskor szontokat is találni itt. Az 1857-ből való térkép is temetőt jelez ezen a helyen (T11), valószínű azonban, hogy már akkor sem temetkeztek ide. Ezt az egykor önálló Mezőszeg falu temetőjével azonosít-

hatjuk. Zsidó temető nem lehetett itt, hiszen azt már 1853-ban a mai helyén említik (lásd *Zsidó temető*). *Ó temető*-nek az újabb *Temető*-vel (lásd ott) szembeállítva nevezhették. Az egykori temető fokozatos eltűnésével együtt szorulhatott háttérbe ez a megnevezése. A *Zsidó-domb* név alapjául talán az szolgált, hogy a környéken egykor több zsidó család lakott. 1799-ben Mezőszeg határának leírásában említene egy bizonyos „Töper ere mellett lévő Zsidó ház”-at, amely az országút K-i oldalán volt (L11): azaz a *Zsidó-domb* területére vagy közvetlenül mellé helyezhetjük az épületet. 1828-ban az út túlsó oldalán, a Zsidó-dombbal szemben épült kocsmában „lévő Klein József nevű árendátor zsidó”-ról van tudomásunk (L11), FÉNYES 1836-ban 86 zsidó lakost említ Tapolcafőn, akiknek zsinagógájuk is van a faluban (i. m. 452).

Zsidó-dombi út lásd Teveli út.

Zsidó temető — *Zsidó temető*.

A Kis utca K-i sorának kertjei mögött, a Kanász közben fekszik. 1853-ban a „Zsidó község temető”-jét már ezen a helyen említik, a Kis utcai porták között, három „kanászközi” megkülönböztető névvel jelölt család mellett felsorolva (L8). Az utóbbi évtizedekig a falu zsidó családjai temetkeztek ide (ezek számáról lásd a *Zsidó-domb* szócikkében). A felekezetre utaló *zsidó* bővítményrész nem más, hasonló jelentésű nevekkel áll korrelációban, hanem az *Ó temető*, a *Sulyok-temető* és a *Temető* megnevezésekkel.

A felhasznált források

- A. = *Anjoukori okmánytár I–VI*. Szerk. NAGY IMRE. Bp., 1878–1891. *VII*. Szerk. TASNÁDI NAGY GYULA. Bp., 1920.
- AOkt. = *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res hungaricas tempore regum andegavensium illustranta I–*. Szerk. KRISTÓ GYULA. Bp.–Szeged, 1990–.
- ÁÚO. = *Árpádkori új okmánytár I–XII*. Közzé teszi WENZEL GUSZTÁV. Pest (később Bp.), 1860–1874.
- E. ABAFFY ERZSÉBET (2003), Az ómagyar kor. Hangtörténet. In: *Magyar nyelvtörténet*. Szerk. KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC. Bp. 301–51.
- BAKOS JÓZSEF (1970), A szög köznév alak- és jelentésváltozatai hely- és személyneveinkben. *NyudÉrt.* 70: 50–5.
- Ballagi = BALLAGI MÓR, *A magyar nyelv teljes szótára I–II*. Bp., 1867–1872.
- BÁRCZI GÉZA (1954), *Magyar hangtörténet*. Bp.
- BÁRCZI GÉZA (1967), Hangtörténet. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN, *A magyar nyelv története*. Bp. 95–180.
- BARTAL ANTAL (1901), *Glossarium mediae et infimae Latinitatis regni Hungariae*. Lipsiae, 1901.
- D. BARTHA KATALIN (1958), *A magyar szóképzés története*. Bp.
- BEKE ÖDÖN (1905), *A pápavidéki nyelvjárás*. Nyelvészeti Füzetek 17. sz. Bp.
- BEKE ÖDÖN (1906), *Kemenesalja nyelve*. Nyelvészeti Füzetek 33. sz. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1947), *A Nyárádmente földrajzinevei*. MNyTK. 74. sz. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1984), *A magyar fiktív (passzív) tövű igék*. Bp.
- BÉNYEI ÁGNES (2012), *Helynévképzés a magyarban*. Debrecen.
- BÍRÓ FERENC (2002), *Nyelvi-tipológiai vizsgálatok Körösladány helynévrendszerében*. Eger.
- BÍRÓ FERENC–KALCSÓ GYULA (2004), *Köröstarcsa helyneveinek tára és rendszere*. Eger.
- BMFN. = *Baranya megye földrajzi nevei I–II*. Szerk. PESTI JÁNOS. Pécs, 1982.
- BOGNÁR = BOGNÁR IMRE EDE, *Pápa településföldrajza*. Pápa, 1943.
- BÖLCSKEI ANDREA (2010), *A magyar településnevek korrelációs rendszerének alakulása a természetes névadás korszakában*. Bp.
- CzF. = CZUCZOR GERGELY–FOGARASI JÁNOS, *A magyar nyelv szótára*. Pest, később Bp., 1862–1874.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V*. Bp., 1890–1913.
- CSAPLOVICS, JOHANN (1821), *Topographisch-statistisches Archiv des Kgr. Ungarn I–II*. Wien.

- DORNYAI BÉLA (1927), *Bakony*. Bp.
- EgyhEml. = *Egyháztörténeti emlékek a Magyarországi hitújítás korából I–V*. Szerk. KARÁCSONYI JÁNOS–KOLLÁNYI FERENC. Bp., 1902–1912.
- EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN–MELICH JÁNOS, *Magyar etymologiai szótár I–II*. Bp., 1914–1944.
- F. = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI*. Studio et opera GEORGII FEJÉR. Budae, 1829–1844.
- FARKAS VILMOS (1971), *Helyesírásunk hangjelölés-rendszerének története*. NytudÉrt. 74. sz. Bp.
- FÉNYES ELEK (1836), *Magyar országnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statistikai és geographiai tekintetben I–IV*. Pest, 1836–1840.
- FÉNYES ELEK (1847), *Magyarország leírása I–II*. Pest.
- FÉNYES ELEK (1851), *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leiratik I–IV*. Pest, 1851.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Bp., 1988.
- FTsz. = IMRE SAMU, *Felsőöri tájszótár*. Bp., 1973.
- GENTHON ISTVÁN (1959–1961), *Magyarország művészeti emlékei I–III*. Bp.
- GERGELY FERENC (1938), *Geomorfológiai megfigyelések az Északi Bakony területén*. Bp.
- GERŐ LÁSZLÓ–SEDLIMAYR JÁNOS (1959), *Pápa*. Bp.
- GOMBOCZ ZOLTÁN (1908), *Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink*. MNyTK. 7. sz. Bp.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV*. Bp., 1963–1998.
- GyMSMFN. 2. = *Győr–Moson–Sopron megye földrajzi nevei 2. A Győri járás*. Szerk. UNTI MÁRIA–VARGA JÓZSEFNÉ. Győr, 2009.
- GYÖRFFY ERZSÉBET (2011), *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. Debrecen.
- H. = *Hazai okmánytár I–V*. Kiadják: NAGY IMRE–PAUR IVÁN–RÁTH KÁROLY–VÉGHÉLY DEZSŐ. Győr, 1865–1873. VI–VIII. Kiadják: IPOLYI ARNOLD–NAGY IMRE–VÉGHÉLY DEZSŐ. Bp., 1876–1891.
- HAJDÚ MIHÁLY–KÁZMÉR MIKLÓS (1974), *Magyar nyelvjárási olvasókönyv*. Bp.
- HÁRI GYULA (2010), *Név és környezet viszonya a létesítménynevekben*. Bp.
- HEITLER LÁSZLÓ (1969), *Régi pápai vízimalmok*. Pápa.
- Hnt. = Helységnévtárak az alábbi évekből: 1873, 1877, 1882, 1893, 1898, 1900, 1902, 1907, 1913, 1922, 1926, 1933, 1937, 1941, 1944, 1952, 1956, 1962, 1967, 1973.
- HOFFMANN ISTVÁN (1975), *Tapolcafő földrajzi nevei. Stúdium (A KLTE tudományos diákköreinek kiadványai) 6: 5–40*.
- HOFFMANN ISTVÁN (1977), *Tapolcafő és Pápakovácsi földrajzi nevei*. Szakdolgozat. Kézirat. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN (1979), *Névtani vizsgálatok Tapolcafő helynevei alapján*. Bölcsészdoktori értekezés. Kézirat. Debrecen.

- HOFFMANN ISTVÁN (1984–1985), A helynévrendszer változásai egy határreSSHé vált településen. *MNyj.* 26–27: 103–14.
- HOFFMANN ISTVÁN (1985), Kalapács. *MNy.* 81: 216–8.
- HOFFMANN ISTVÁN (1993), *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen. (Második kiadás: Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 67. Bp., 2007.)
- HOFFMANN ISTVÁN (1999), A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *MNyj.* 37: 207–16.
- HOKI. = *Hazai Oklevéltár. 1234–1536*. Szerk. NAGY IMRE–DEÁK FARKAS–NAGY GYULA. Bp., 1879.
- HORNYÁNSKY, VICTOR (1858), *Geographisches Lexikon des Königreichs Ungarn*. Pest.
- HORVÁTH ELEK–TÓTH ENDRE (1936), *Pápa megyei város múltja, jelene és környéke*. Pápa.
- HORVÁTH ENDRE (1906) *A bakonyalji nyelvjárás*. Nyelvészeti Füzetek 34. sz. Bp.
- IMRE SAMU (1971), *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Bp.
- INCZEFI GÉZA (1970), *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Makó környékének földrajzi nevei alapján*. Bp.
- JANKÓ JÁNOS (1902), *A Balatonmelléki lakosság néprajza*. Bp.
- JASKÓ SÁNDOR (1935), *A Pápai-Bakony földtani leírása*. Bp.
- KÁLMÁN BÉLA (1973), *A nevek világa*. 3. kiadás. Bp.
- KÁLMÁN BÉLA (1976), *Aliga*. *MNy.* 72: 215.
- KAPOSSY LUCIÁN (1905), *Pápa város egyetemes leírása*. Pápa.
- KATONA IMRE (1972), Pápa város 1600. évi leírása. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 11: 341–57.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1956), Egy tulajdonnevünk életrajza. In: *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Szerk. BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND. Bp. 419–26.
- KÁZMÉR MIKLÓS (1957), *Alsó-Szigetköz földrajzi nevei*. *MNyTK.* 95. sz. Bp.
- KIS ISTVÁN (1908), *A pápai plébánia története*. Veszprém.
- KISS JENŐ (1984), *Magyar madárnevek (Az európai madarak elnevezései)*. Bp.
- KISS LAJOS (1976), *Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban*. *NytudÉrt.* 92. sz. Bp.
- KISS LAJOS (1995), *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése*. *NytudÉrt.* 139. sz. Bp.
- KIS TAMÁS (1993, 1994), *Gugyori és Kutyakaparó* I–II. *NÉ.* 15: 180–5, 16: 19–26.
- KMFN. = *Komárom megye földrajzi nevei*. Szerk. BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC. *MNyTK* 169. sz. Bp., 1985.
- KNIEZSA ISTVÁN (1938), Magyarország népei a XI.-ik században. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján I–II*. Szerk. SERÉDI JUSZTINIÁN. Bp. II, 365–472.
- KNIEZSA ISTVÁN (1944), *A párhuzamos helynévadás. Egy fejezet a településtörténet módszertanából*. Településtörténeti Tanulmányok 2. Bp.
- KNIEZSA ISTVÁN (1949), A zabori apátság 1111. és 1113. évi oklevelei mint nyelvi (nyelvjárás) emlékek. *MNy.* 6: 3–50.
- KNIEZSA ISTVÁN (1948), Szláv eredetű víznevek a Székelyföldön. *MNy.* 44: 1–11.

- KNIEZSA ISTVÁN (1952), *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Bp.
- KNIEZSA ISTVÁN (1955), *A magyar nyelv szláv jövevényszavai I/1–2*. Bp.
- KORABINSKY, JOHANN (1786), *Geographisch-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*. Pressburg.
- KOROMPAY KLÁRA (1991), A névszójelezés. In: *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp. 259–83.
- KOROMPAY KLÁRA (1992), A névszójelezés. In: *A magyar nyelv történeti nyelvtana. II/1. A kései ómagyar kor. Morfematika*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp. 321–54.
- LAMBRECHT KÁLMÁN (1914), *A magyar malmok könyve*. H. és é. n. [Bp., 1914.]
- LexLoc. = *Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása*. Bp., 1920.
- LIGETI LAJOS (1986), *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Bp.
- LIPSZKY, Mappa = LIPSZKY, JOANNES, *Mappa generalis regni Hungariae*. Pesthini, 1806.
- LIPSZKY, Rep. = LIPSZKY, JOHANNES, *Repertorium locorum obsectorumque in XII. tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae, et Confiniorum Militarium magni item principatus Transylvaiae occurrentium I–II*. Budae, 1808.
- LŐRINCZE LAJOS (1947a), *Földrajzineveink élete*. Bp.
- LŐRINCZE LAJOS (1947b), Mál. MNy. 43: 24–7.
- LŐRINCZE LAJOS (1953), A Veszprém megyei Szentgál XVIII–XIX. századi nyelvéből. MNy. 49: 534–44.
- L1 = Eszterházy család pápai levéltára. MOL. P 1216.
- L2 = Festetich család levéltára. MOL. P 234.
- L3 = Kataszteri iratok. MOL. S 79.
- L4 = Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Határjárások (Metales). VeML. IV. 1. o.
- L5 = Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek. VeML. IV. 1. a.
- L6 = Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Osztálylevelek (Divisionales). VeML. IV. 1. k.
- L7 = Gyűjtemények. Mohács előtti oklevelek gyűjteménye. VeML. XV. 1. Tsz.
- L8 = A jogszolgáltatás területi szervei. A Veszprémi Törvényszék iratai. Urbéri törvényszéki iratok. VeML. VII. 1. b.
- L9 = Veszprém Vármegye Törvényszékének iratai. Polgári perek. VeML. IV. 3. a.
- L10 = Gyűjtemények. A veszprémi Bakonyi Múzeum történelmi iratgyűjteménye. Vecse szék jegyzőkönyvei. VeML. XV. 2.
- L11 = Gyűjtemények. A veszprémi Bakonyi Múzeum történelmi iratgyűjteménye. Tapolcafő községre vonatkozó iratok. VeML. XV. 2.
- L12 = Egyházi szervek iratai. A Ciszterci Rend Zirc–Pilis–Pásztó és Szentgotthárdi Apátságának levéltára. Archivum Vetus. VeML. XII. 2. a.
- L13 = Mezővárosok, rendezett tanácsú, illetve megyei városok községek iratai. A Pápakovácsi Körjegyzőség iratai. Pápakovácsi Kisközség iratai. Feudális kori iratok. VeML. V. 389. a.aa.

- L14 = Testületek. Mezőgazdasági testületek. Hegyközségek. A tapolcafői Kümögi-szőlőhegyközség iratai (219). A tapolcafői Nagy- és Kis-Ódorhegyi hegyközség iratai (220). VeML. IX. 219., 220.
- L15 = A győri káptalan bevallási jegyzőkönyvei. A győri káptalan országos levéltára Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárában.
- L16 = Visitaciones canonicae. Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár.
- L17 = Series parochiarum. Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár.
- L18 = Püspöki levéltár, Győri Egyházmegyei Levéltár.
- L19 = A győri káptalan magánlevéltára, Győri Egyházmegyei Levéltár.
- L20 = Családok. A Kapossy család (Adásztevel) iratai. VeML. XIII. 65.
- L21 = Urbaria et Conscriptiones. MOL.
- MELICH JÁNOS (1903–1905), *Szláv jövevényszavaink I/1–2*. Bp.
- MELICH JÁNOS (1914), *Keresztneveinkről*. MNyTK. 15. sz. Bp.
- MELICH JÁNOS (1921), Bolgárok és szlávok. MNy. 17: 1–15.
- MELICH JÁNOS (1925–1929), *A honfoglaláskori Magyarország*. Bp.
- MIKOVINY = Mikoviny Sámuel megyei térképei II. Közzéteszi BENDEFY LÁSZLÓ. Bp., 1976.
- MNyA. = *A magyar nyelvjárások atlasza I–VI*. Szerk. DEME LÁSZLÓ–IMRE SAMU. Bp., 1968–1977.
- MoFnT. 1. = *Magyarország földrajzinév-tára I*. Szerk. FÖLDI ERVIN. Bp., 1971.
- MoFnT. 2. = *Magyarország földrajzinév-tára II. Veszprém megye*. Bp., 1978.
- MOL. = A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára.
- MOLNÁR ZOLTÁN (1982), Nyelvjárási szöveg Tapolcafőről. MNy. 78: 218–20.
- MoRég. = *Magyarország régészeti topográfiája. 4. Veszprém megye régészeti topográfiája. A pápai és a zirci járás*. Szerk. TORMA ISTVÁN. Bp., 1972.
- MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar Tájszótár I–II*. Bp., 1893–1901.
- NAGY, LUDOVICUS (1828–1829), *Notitiae politico-geographico-statisticae incluti regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum I–II*. Budae.
- NEMES MAGDOLNA (2005), *Földrajzi köznevek állományi vizsgálata*. Doktori értekezés. Kézirat. Debrecen.
- NéprLex. = *Magyar néprajzi lexikon I–5*. Főszerk. ORTUTAY GYULA. Bp., 1977–1982.
- NySz. = *Magyar nyelvtörténeti szótár I–3*. Szerk. SZARVAS GÁBOR–SIMONYI ZSIGMOND. Bp., 1890–1893.
- OkISz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA, *Magyar oklevél-szótár. Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz*. Bp., 1902–1906.
- OrmSz. = *Ormánsági szótár*. Szerk. KERESZTES KÁLMÁN. Bp., 1952.
- ORTVAY TIVADAR (1882), *Magyarország régi vízrajza a XIII-dik század végeig I–II*. Bp.
- ÖRDÖG FERENC (1973), *Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén*. Bp.
- PAIS DEZSŐ (1916), A mál változatai. MNy. 12: 168–73.
- PAIS DEZSŐ (1951), A feleségnév-képző -né. MNy. 47: 4–12.

- PÁKAY ZSOLT (1942), *Veszprém vármegye története a török hódoltság korában a rovásadó összeírás alapján (1531–1696)*. Veszprém.
- Pesty = *Pesty Frigyes névtárának adatai*. Országos Széchenyi Könyvtár. 1114. Fol. Hung. 60. kötet. A történelmi Veszprém vármegye anyagát kiadta NY. NAGY ISTVÁN. Pápa, 2000.
- PMFN. 5. = *Pest megye földrajzi nevei 5. A Nagykátai járás*. Szerk. BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC. Piliscsaba, 2002.
- PÓCZOS RITA (2010), *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása*. Debrecen.
- PONGRÁCZ PÁL (1967), *Régi malomépítéset*. Bp.
- PRT. = *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története I–XII*. Szerk. ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC. Bp., 1912–1916.
- RÁCZ ANITA (2005), *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata*. Debrecen.
- REUTER CAMILLO (1973), Tájnyelvi szógyűjtés. *Nyr.* 97: 332–42.
- RMCsSz. = KÁZMÉR MIKLÓS, *Régi magyar családnevek szótára. XIV–XVII. század*. Bp., 1993.
- RÓMER = RÓMER FLÓRIS, *A Bakony, természetrajzi és régészeti vázlat*. Győr, 1860.
- Schematismus = *Schematisinus venerabilis deri almae dioecesis Wesprimiensis*. Wesprimii, 1909.
- SZABÓ T. ATTILA (1934), A helynévgyűjtés jelentősége és módszere. *MNy.* 30: 160–80.
- SZABÓ T. ATTILA (1937), *Nireş-Szásznyíres település-, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII–XX. században*. Tudományos Füzetek 91. sz. Kolozsvár.
- SZABÓ T. ATTILA (1940), A személynevek helyneveinkben. *MNy.* 2: 81–123.
- SzamSz. = CSÜRY BÁLINT, *Szamosháti szótár I–II*. Bp., 1935–1936.
- SZEGHALMY GYULA (1937), *Dunántúli vármegyék, Veszprém vármegye*. Bp.
- SZEGFÜ MÁRIA (1991), A névszóképzés. In: *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp. 188–255.
- SzófSz. = BÁRCZI GÉZA, *Magyar szófejtő szótár*. Bp., 1941.
- SzSzMFN. 2. = KÁLNÁSI ÁRPÁD, *A Fehérgyarmati járás földrajzi nevei*. Szabolcs-Szatmár Megye Földrajzi Nevei 2. Debrecen, 1984.
- SzT = *Erdélyi magyar szótörténeti tár I–*. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette SZABÓ T. ATTILA. Utóbb főszerk. VÁMSZER MÁRTA. Bukarest (majd Bp. és Kolozsvár), 1975–.
- T1 = Geographische Karte des Königreichs Hungarn. 1782–84. MOL. S 12. Div. 11. No. 2.
- T2 = Az első katonai felmérés térképei. Arcanum Kiadó.
- T3 = Comitatus Wesprimiensis Jussu Inchytorum Statum, Ordinum Geographice delineatus Gerlisch János. 1797. VeML. T 354.
- T4 = Isali Curia. 1808. VeML. T 569.

- T5 = Az Pápa, Izsál és Döbrés között lévő határok menetelének kártyája. Név nélkül. 1814. VeML. T 570.
- T6 = A második katonai felmérés térképei. Arcanum Kiadó.
- T7 = Katonai térkép. 19. század közepe. A 2. katonai felmérés térképének módosított változata.
- T8 = Dorf Tapolcazfő in Ungarn Oedenburger district. 1854. MOL. Kataszteri térképek. S 78. 296. téka.
- T9 = [Tapolcazfő község. Kb. 1854.] MOL. Kataszteri térképek. S 78. 296. téka.
- T10 = Gemeinde Tapolcazfő in Ungarn Oedenburger District. 1856. MOL. Kataszteri térképek. S 78. 296. téka.
- T11 = Tapolcazfő falu Magyarországon, Veszprim megye. 1857. MOL. Kataszteri térképek. S 78. 296. téka.
- T12 = Administrativ- und General-Karte des Königreiche Ungarn... 1858. MOL. S 12. Div. 12. No. 69: 2.
- T13 = A harmadik katonai felmérés térképei. Arcanum Kiadó.
- T14 = Katonai térkép. 1910 k. A 3. katonai felmérés térképének módosított változata.
- T15 = Tapolcazfő, Veszprém vármegyei nagyközség föld részletezési vázlata. 1920. Az 1970-es években Tapolcazfőn, a Községi Tanácson őrizték.
- T16 = Katonai térkép. 1921. A 3. katonai felmérés térképének módosított változata.
- T17 = Katonai térkép. 1943. A 3. katonai felmérés térképének módosított változata.
- T18 = Tapolcazfő község átnézeti vázlata. 1959. Az 1970-es években Tapolcazfőn, a Községi Tanácson őrizték.
- T19 = Veszprém megye térképe. Bp., 1977.
- T20 = Tapolcazfő község átnézeti vázlata. 1978. Az 1970-es években Tapolcazfőn, a Községi Tanácson őrizték.
- TAVASSY MÁRIA (1891), Tájszók. Komárom megyeiek. *Nyr.* 20: 479.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. I–III. Bp., 1967–76. IV. Mutató. Bp., 1984.
- TELEKI JÓZSEF (1857, 1863), *Hunyadiak kora Magyarországon VI, XII*. Pest.
- THURY ETELE (1908), *A Dunántúli Református Egyházkerület története I. Pápa*.
- TMFN. = *Tolna megye földrajzi nevei*. Szerk. ÖRDÖG FERENC–VÉGH JÓZSEF. Bp., 1981.
- TÓTH FERENC (1933), *Pápa megyei város és környéke*. Pápa.
- TÓTH VALÉRIA (2001), *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban*. Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA (2008), *Településnevek változástipológiája*. Debrecen.
- TörtTár. = *Történelmi Tár*. Folyóirat. Bp., 1878–1911.
- Tsz. = *Magyar Tájszótár*. Buda, 1838.
- ÚMLex. = *Új magyar lexikon 1–6*. Szerk. BEREI ANDOR. Bp., 1961–1962.
- VHL. = ILA BÁLINT–KOVACSICS JÓZSEF, *Veszprém megye helytörténeti lexikona*. Bp., 1964.
- VeMFN 1. = *Veszprém megye földrajzi nevei. I. A Tapolcai járás*. Szerk. BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC. MNyTK 156. sz. Bp., 1928.

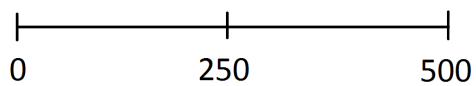
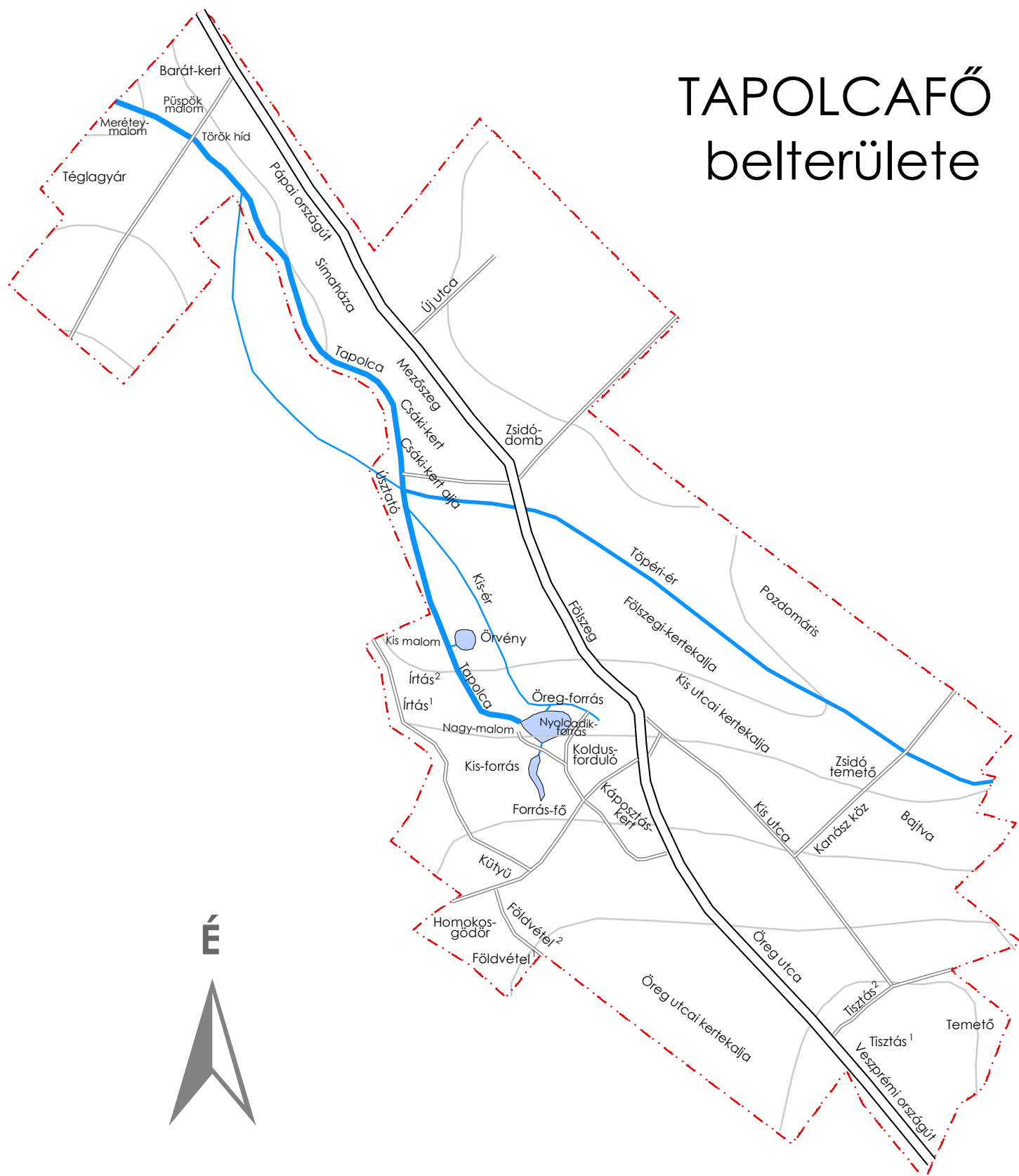
- VeMFN 2. = *Veszprém megye földrajzi nevei. 2. A Pápai járás.* Szerk. BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC. MNyTK 171. sz. Bp., 1987.
- VeMFN. 3. = *Veszprém megye földrajzi nevei 3. Az Ajkai járás.* Szerk. BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC. MNyTK. 192. sz. Bp., 1991.
- VeMFN 4. = *Veszprém megye földrajzi nevei. 4. A Veszprémi járás.* Szerk. BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC–VARGA MÁRIA. MNyTK 194. sz. Bp., 2000.
- VeML. = A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára.
- VeszprReg. = *Veszprémi regeszták. 1301–1387.* Összeállította KUMOROVITZ L. BERNÁT. Bp., 1953.
- VIKÁR VINCE (1915), *A tapolcafői református egyház történelmének vázlata.* Kézirat a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei Könyvtárában. Pépa.
- VMFN. = *Vas megye földrajzi nevei.* Szerk. BALOGH LAJOS–VÉGH JÓZSEF. Szombathely, 1982.
- WOT. = RÓNA-TAS ANDRÁS–BERTA ÁRPÁD, *West Old Turkic. Turkic loanwords in Hungarian.* Wiesbaden, 2011
- ZMFN. = *Zala megye földrajzi nevei.* Szerk. PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF. Zalaegerszeg, 1964.
- Zs. = *Zsigmondkori oklevéltár 1–10.* Összeállította [1–2.] MÁLYUSZ ELEMÉR. [3–7.] MÁLYUSZ ELEMÉR kéziratát kiegészítette és szerk. BORSA IVÁN. [8–9.] BORSA IVÁN–C. TÓTH NORBERT. [10.] C. TÓTH NORBERT. Bp., 1951–2007.

A Magyar Névarchívum Kiadványai eddig megjelent kötetei

1. *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 1. Abaúj–Csongrád vármegye.* Közzéteszi: HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 1997. 156 lap + 33 térkép.
2. BÉNYEI ÁGNES–PETHŐ GERGELY, *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése.* Debrecen, 1998. 129 lap + 6 térkép.
3. *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 2. Doboka–Győr vármegye.* Közzéteszi: HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 1999. 123 lap + 16 térkép.
4. TÓTH VALÉRIA, *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára.* Debrecen, 2001. 304 lap.
5. PÓCZOS RITA, *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése.* Debrecen, 2001. 190 lap.
6. TÓTH VALÉRIA, *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars vármegye).* Debrecen, 2001. 245 lap.
7. HOFFMANN ISTVÁN, *Magyar helynévkutatás. 1958–2002.* Debrecen, 2003. 281 lap.
8. *Helynévtörténeti Tanulmányok 1.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2004. 207 lap.
9. RÁCZ ANITA, *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata.* Debrecen, 2005. 235 lap.
10. *Korai magyar helynévszótár 1. Abaúj–Csongrád vármegye.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. Debrecen, 2005. 449 lap.
11. *Helynévtörténeti Tanulmányok 2.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2006. 224 lap.
12. RÁCZ ANITA, *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára.* Debrecen, 2007. 372 lap.
13. *Helynévtörténeti Tanulmányok 3.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2008. 224 lap.
14. TÓTH VALÉRIA, *Településnevek változástipológiája.* Debrecen, 2008. 285 lap.
15. *Helynévtörténeti Tanulmányok 4.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2009. 193 lap.
16. HOFFMANN ISTVÁN, *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.* Debrecen, 2010. 259 lap.

17. *Helynévtörténeti Tanulmányok 5.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2010. 271 lap.
18. PÓCZOS RITA, *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása.* Debrecen, 2010. 237 lap.
19. RÁCZ ANITA, *Adatok a népnévvel alakult településnevek történetéhez.* Debrecen, 2011. 248 lap.
20. GYÖRFFY ERZSÉBET, *Korai ómagyar kori folyóvíznevek.* Debrecen, 2011. 224 lap.
21. RESZEGI KATALIN, *Hegynevek a középkori Magyarországon.* Debrecen, 2011. 216 lap.
22. SCHWING, JOSEF, *Die deutschen mundartlichen Ortsnamen Südtransdanubiens (Ungarn).* Debrecen, 2011. 213 lap.
23. *Helynévtörténeti Tanulmányok 6.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2011. 226 lap.
24. *Helynévtörténeti Tanulmányok 7.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2012. 172 lap.
25. *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 3. Heves–Küküllő vármegye.* Közzéteszi: HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2012. 115 lap + 23 térkép.
26. BÉNYEI ÁGNES: *Helynévképzés a magyarban.* Debrecen, 2012. 134 lap.
27. *Helynévtörténeti Tanulmányok 8.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2012. 172 lap.
28. KENYHERCZ RÓBERT: *A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke.* Debrecen, 2013. 222 lap.
29. *Helynévtörténeti Tanulmányok 9.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2012. 186 lap.

TAPOLCAFŐ belterülete

TAPOLCAFŐ
külderülete

